

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३

गणना निर्देशिका

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय
केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
थापाथली, काठमाण्डौ

विषय सूची

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३.....	1
परिचय	1
जलवायु परिवर्तन सम्बन्धित क्षेत्रहरूका महत्वपूर्ण शब्दावलिहरूको परिचय.....	2
सूचीकरण फाराम भनेर विधि र परिवार छनौट गर्ने विधि	1
१.१ परिचय :.....	1
१.३ गाविस/नगरपालिका.....	2
१.४ वडा नं.	2
१.५ वडा खण्ड.....	2
१.६ PSU कोड.....	2
१.७ घर क्रमसङ्ख्या	2
१.८ परिवार क्रमसङ्ख्या :	2
१.९ गाउँ/वस्ती/टोल :	3
१.१० घर नं/ब्लक नं.....	3
१.११ परिवार मूलीको नाम, थर.....	3
१.१२ उत्तरदाताको नाम, थर.....	3
१.१३ उत्तरदाताको उमेर (वर्षमा)	3
१.१४ उत्तरदाता यस समुदायमा बसोबास गरेको समय अवधि (वर्षमा).....	3
१.१५ सर्वेक्षणको दायराभित्र पर्ने परिवारको क्रमसङ्ख्या.....	3
घरपरिवार छनौट फाराम भनेर विधि	1
१.१ जिल्ला.....	1
१.२ गा विस/नगरपालिकाको नाम	1
१.३ PSU कोड.....	1
१.४ वडा नं.	1
१.५ वडा खण्ड नं.....	1
१.६ सर्वेक्षणको दायराभित्र परेको जम्मा परिवार सङ्ख्या (N)	1
१.८ छनौट अन्तर (I) = $N/n = N/20$	1
१.९ छानिएको पहिलो परिवार = A	2
१.१० छानिएको परिवार क्रम सङ्ख्या	2
१.११ परिवार मूलीको नाम, थर	2
१.१२ गणकको नाम, थर.....	2
१.१३ सुपरीवेक्षकको नाम, थर	2
१.१४ परिवार छनौट गरिएको मिति	2
१.१५ परिवार सूचीकरण सम्पन्न भएको मिति.....	2

प्रश्नावली भर्ने तरिका.....	4
खण्ड १ परिचयात्मक विवरण	4
A01: गणना क्षेत्र नं.	4
A02: जिल्ला	4
A03: गाविस/नगरपालिका	4
A04: वडा नं./वडा खण्ड	4
A05: गाउँ/टोलको नाम	4
A06: सर्वेक्षण क्षेत्रको उचाइ (मिटरमा).....	4
A07: परिवार मूलीको नाम	4
A08: उत्तरदाताको नाम.....	5
A09: उत्तरदाताको सम्पर्क नं.	5
A10: उत्तरदाताको जात/जातिको नाम र कोड	5
A11: शैक्षिक योग्यता	6
A12: यस समुदायमा बसोबास गरेको समय अवधि (वर्ष)	7
सुपरीवेक्षकको नाम हस्ताक्षर र मिति:-	7
तथ्याङ्क प्रवेष्टीकरणकर्ताको नाम, हस्ताक्षर र मिति:-.....	7
खण्ड २ व्यक्तिगत तथा पारिवारीक विवरण	8
२.१ व्यक्तिगत विवरण	8
B04: परिवार मूलीको के नाता पर्नुहुन्छ ?.....	8
B05: लिङ्ग	9
B06: उमेर.....	9
B07: शैक्षिक योग्यता.....	9
B08: वैवाहिक अवस्था	10
B09: हालको पेशा (१० वर्ष वा सोभन्दा माथिका लागि).....	11
१. कृषि	11
B10: यस परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्व कस्तो हो ?	13
B11: यस परिवारले प्रयोग गरेको घरको बनौट कस्तो छ ?	13
B12: यस परिवारको खानेपानीका प्रमुख श्रोतहरु के के हुन् ?	14
B13: यस परिवारले खाना पकाउने इन्धनका श्रोतहरु के के हुन् ?	15
B14: यस परिवारले बत्ती बाल्नको लागि प्रयोग हुने ऊर्जाको मुख्य स्रोत कुन हो ?.....	16
B15: यस परिवारले मुख्य रूपमा कस्तो खालको शौचालय (चर्पी)प्रयोग गरेको छ ?.....	17
B16: यस परिवारका आम्दानीका श्रोतहरु के के हुन् ?.....	18
B17: यस परिवारले विशेषण आय प्राप्त गर्छ ?	19
खण्ड ३ जग्गासम्बन्धी विवरण	20

C01: तपाईंको घरपरिवारले चलन गरेको जग्गा छ ?.....	20
C02: घरपरिवारले चलन गरेको जग्गाको विवरण.....	20
खण्ड ४ घरपरिवारको सामाजिक तथा आर्थिक सेवामा पहुँच	22
D01: परिवार मूलीको खेतीपातीसम्बन्धी कति वर्षको अनुभव छ ?	22
D05: तपाईंको परिवारले गत एक वर्षमा कृषि अथवा पशु सेवा केन्द्रबाट कुनै सेवा लिनु भएको छ ?	22
D07: तपाईंको वासस्थानदेखि नजिकको स्वास्थ्य संस्थासम्मको दुरी कति छ ?..... किमी	23
D08: तपाईंको बासस्थानदेखि नजिकको माध्यमिक विद्यालयसम्मको दुरी कति छ ?..... किमी	23
D09: तपाईंको बासस्थानदेखि खरिद बिक्रीका लागि नजिकको बजारको दुरी कति छ ?..... किमी	23
D10: तपाईंको वासस्थानदेखि नजिकको कृषि अथवा पशु सेवा केन्द्रको दुरी कति छ ?..... किमी	23
D11: अहिले तपाईंको परिवारमा कृषिको यान्त्रीकीकरण गरिएको छ ?	23
खण्ड ५ घरपरिवारको आम्दानीको विवरण - आब २०७१/७२).....	24
E01: गत आवमा वाली उत्पादन बिक्रीबाट भएको कुल आम्दानी रकम (रुपैयाँमा).....	24
E02: गत वर्षको पशुपंक्षीबाट भएको कुल आम्दानी रकम (रुपैयाँमा).....	24
E03: गत वर्षको अन्य कृषि तथा वनसम्बन्धी कुल आम्दानी रकम (रुपैयाँमा).....	24
E04: गतवर्षको गैरकृषि स्रोतबाट भएको कुल आम्दानी रकम	24
खण्ड ६ जलवायुसम्बन्धी ज्ञान तथा धारणा	25
F01: के तपाईंले जलवायु/हावापानी परिवर्तनका सम्बन्धमा सुन्नु भएको छ ?	25
F02: यदि सुनेको छ भने जलवायु परिवर्तनका सम्बन्धमा तपाईंको सूचनाको प्रमुख स्रोत के हो ?	25
F03: तपाईंको विचारमा यस स्थानको जलवायु २५ वर्ष अगाडिको भन्दा फरक छ ?.....	25
F05: यस क्षेत्रमा विगत २५ वर्षमा घटित मुख्य घटनाहरु के के हुन् ?.....	25
F06: गर्मी मौसम	26
F07: जाडो मौसम.....	26
F08: समयावधि.....	26
६.३ वर्षासम्बन्धी जानकारी :.....	26
F09: मनसुन	26
F10 : हिउँदे वर्षा.....	26
F11: समयावधि.....	27
६.४ जलवायुको प्रभावसम्बन्धी जानकारी	27
खण्ड ७ जलवायु परिवर्तनका कारण परेको विपद्का प्रकार	29
७.१ दैनिक जीवनमा परेको प्रभाव	29
G16: अन्न तथा नगदे बालीहरुमा भएको नोक्सानी मूल्य.....	30
G17: तरकारी बालीमा भएको नोक्सानी मूल्य.....	30
G18: फलफूल बालीहरुमा भएको नोक्सानी मूल्य	30
G19: पशुपंक्षीमा भएको नोक्सानी मूल्य	30

G20: बगैँचा/नर्सरी जग्गामा भएको नोक्सानी मूल्य	30
G21: खेतीयोग्य जग्गामा भएको नोक्सानी मूल्य.....	30
G22: बसोवास रहेको घर (घर, घडेरी तथा गोठ) मा भएको नोक्सानी मूल्य.....	30
G23: अन्य गैर कृषि व्यवसायमा भएको नोक्सानी.....	30
खण्ड ८ रोग तथा स्वास्थ्यमा प्रभाव.....	31
H01: विगत २५ वर्षदेखि यता बालीमा कुनै नयाँ रोगहरु तथा किराहरुको प्रकोप बढेको देखिन थालेको छ ?.....	31
H02: यदि छ भने बालीमा लागेका नयाँ रोगहरुको नाम बताउनुहोस्	31
H04: यदि छ भने बालीमा लागेका नयाँ किराहरुको नाम बताउनुहोस्	31
H05: विगत २५ वर्षदेखि यता पशुपंक्षीमा कुनै नयाँ रोगहरुको प्रकोप बढेको देखिन थालेको छ ?	31
H06: यदि छ भने पशुपंक्षीमा लागेका नयाँ रोगहरुको नाम बताउनुहोस्	32
८.२ मानव स्वास्थ्य	32
छैन.....२	32
H08: विगतको तुलनामा मानिसहरुमा कुन रोगको प्रकोप बढी देखिएको छ ?	32
छ.....१	33
छैन.....२	33
खण्ड ९ पानीको स्रोतमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव.....	34
९.१ स्रोतको वर्तमान अवस्था	34
I01:विगत २५ वर्षमा खोला, खोल्सा तथा झरनामा पानीको मात्रामा कस्तो परिवर्तन आएको छ ?	34
I02: विगत २५ वर्ष खोला, खोल्सा तथा झरनामा पानीको स्वच्छतामा हास आएको अनुभव गर्नु भएको छ ?	34
I03: पोखरी, इनारमा पानीको तहमा कस्तो परिवर्तन आएको छ ?	34
I04: पोखरी, इनारमा पानीको स्वच्छतामा हास आएको अनुभव गर्नु भएको छ ?.....	35
I05: कुनै खोलाखोल्सा तथा झरनाहरु सुकेका छन् ?.....	35
I06: कुनै हाते पम्प, कुवा, इनार तथा द्युवेलमा पानी सुक्नै लागेको अवस्थामा पुगेको छ ?.....	35
I07 : कुनै हातेपम्प, कुवा, इनार, तथा द्युवेलमा पानी सुकेको छ ?.....	36
I08: पंघेरो, मूल तथा ढुङ्गेधारामा पानीको मात्रामा कस्तो परिवर्तन आएको छ ?	36
I09: कुनै पंघेरो, मूल तथा ढुङ्गेधारामा पानी सुकेको छ ?.....	36
I10: तपाईंले दैनिकरूपमा प्रयोग गर्ने धारामा पानी आउने समयावधिमा कस्तो परिवर्तन आएको छ ?	36
खण्ड ९.२ पानीको स्रोतमा परिवर्तन आउनाको कारण	38
I11: विगत २५ वर्षको अवधिमा पानीका स्रोतमा परिवर्तन आएको महशुस गर्नुभएको छ ?	38
I12: यदि पानीको स्रोतमा परिवर्तन आएको छ भने त्यसको कारण के हुनसक्छ ?	38
खण्ड १० जैविक विविधतामा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव.....	39
१०.१ विभिन्न प्रजातिमा देखिएको परिवर्तन	39
१०.२ सङ्क्रमण.....	39
J10: विगत २५ वर्षदेखि नयाँ सङ्क्रमण गर्ने प्रजातिहरु देखिएका छन् ?	39

J11: सङ्क्रमण (भिचाहा) गर्ने प्रजातिको नाम (बढीमा ३ वटाको नाम लेख्नुहोस्).....	40
J13: सङ्क्रमणको मुख्य कारण के हो ?.....	40
खण्ड ११ पर्यटनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव	42
K01: के यस गाविस/नगरपालिकामा महत्वपूर्ण पर्यटकीय स्थल छन् ?.....	42
K02: यदि छन् भने पर्यटकको सङ्ख्यामा के कस्तो परिवर्तन आएको छ ?	42
K03: यदि घटेको छ भने के कारणले घटेको छ ?	42
K04: पर्यटको बसाइ अवधिमा के कस्तो परिवर्तन भएको छ ?	42
K05: यदि घटेको छ भने पर्यटकको बसाइ अवधि के कारणले घटेको छ ?.....	43
खण्ड १२ जलवायु परिवर्तन सामना गर्न घरपरिवारले अपनाएको रणनीति/कार्य.....	44
छैन.....२	44
L02: विगत २५ वर्षको अवधिमा बाली लगाउने पद्धतिमा परिवर्तन गर्नु भएको छ ?	44
L03: विगत २५ वर्षको अवधिमा कुनै जग्गा बाँझै छाड्नु भएको छ?	44
L04: विगत २५ वर्षको अवधिमा पहिलेको भन्दा भिन्न नश्लको पशुपंक्षी पालन गर्नुभयो ?	44
L05: जलवायु परिवर्तनको सामना गर्न विगत २५ वर्षको अवधिमा थप सिँचाइको व्यवस्था गर्नुभयो ?.....	45
गरियो.....१	45
L06: जलवायु परिवर्तनको सामना गर्न विगत २५ वर्षको अवधिमा पोखरीमा लगानी गर्नुभयो ?	45
गरियो.....१	45
L07: विगत २५ वर्षको अवधिमा उन्नत बीउ लगाउने अभ्यास गर्नुभयो ?	45
गरियो.....१	45
L08: विगत २५ वर्षको अवधिमा बाली लगाउने समय परिवर्तन गर्नुभयो (बीउ छर्ने आदि) ?	45
गरियो.....१	45
L09: विगत २५ वर्षको अवधिमा खेतबारीमा अजैविक (रासायनिक) मलको प्रयोगको मात्रा वृद्धि गर्नुभयो ?.....	45
L10: विगत २५ वर्षको अवधिमा खेतमा जैविक मलको प्रयोगको मात्रा वृद्धि गर्नुभयो ?	46
गरियो.....१	46
L11: विगत २५ वर्षको अवधिमा नयाँ बाली लगाउने कार्य गर्नुभयो ?	46
गरियो.....१	46
L12: विगत २५ वर्षको अवधिमा नयाँ जातका पशुपंक्षी पालन गर्नुभयो ?.....	46
L13: विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपंक्षीमा लाग्ने रोग नियन्त्रण गर्न खर्च गर्नुभयो ?.....	46
L14: विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपंक्षीको बीमा गर्नुभयो ?	46
L15: विगत २५ वर्षको अवधिमा कुनै कृषि बालीको बीमा गरिएको छ ?	47
L16: विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपालन मात्र गर्ने कार्यको थालनी गर्नुभयो ?	47
L17: विगत २५ वर्षको अवधिमा बाली मात्र लगाउने कार्यको थालनी गरियो ?.....	47
L18: विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपालन गर्ने तथा बाली लगाउने दुवै कार्यको थालनी गरियो ?	47
L19: विगत २५ वर्षको अवधिमा कृषि वनको थालनी गर्नुभयो ?	47

L21: विगत २५ वर्षको अवधिमा शीतभण्डारको प्रयोग गर्नुभएको छ ?	48
L22: विगत २५ वर्षको अवधिमा स्थानीय प्रजाति संरक्षण गर्न बीउ भण्डार (बैंक) को थालनी गर्नु भएको छ ?	48
L23: विगत २५ वर्षको अवधिमा जल तथा भू-संरक्षण कार्य गर्नुभएको छ ?	48
L25: विगत २५ वर्षको अवधिमा खाद्य उपभोग व्यवहारमा परिवर्तन गर्नुभयो ?	49
L26: विगत २५ वर्षको अवधिमा स्थानीय स्तरमा गैरकृषि व्यवसाय बढाउदै जानुभएको छ ?	49
L27: विगत २५ वर्षको अवधिमा गैरकृषि रोजगारी अपनाउने कार्य गर्नुभयो ?	49
L30: विगत २५ वर्षको अवधिमा समुदायमा आधारित प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा संलग्नता छ ?	50

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३

परिचय

जलवायु परिवर्तन भन्ने शब्द आजभोलि निकै चर्चामा आइरहेको छ । साथै, यो हाम्रो जस्तो गरिब मुलुकको लागि एक गम्भीर चुनौतीको विषय पनि बनेको छ । जलवायु परिवर्तन खासगरी दुई किसिम (प्राकृतिक र मानव सिर्जित) बाट हुने गर्दछ । मानव सिर्जित हुने जलवायु परिवर्तन मानवीय क्रियाकलापबाट उत्सर्जित हरितगृह ग्यासको कारणले हुन्छ, जुन कुरा वैज्ञानिकहरूको प्रमाणले पनि पुष्टि गरिसकेको छ । वन जङ्गलको विनास, बढ्दो शहरीकरण, कोइला, खनिज तेल र ग्यासको अत्याधिक प्रयोग, भू-उपयोगमा परिवर्तन, कृषिजन्य प्रविधिमा परिवर्तन, जैविक पदार्थको अत्याधिक प्रयोग र औद्योगिकीकरणजस्ता क्रियाकलापहरूबाट हरित गृह ग्यासहरूको उत्सर्जन हुने गर्दछ ।

जलवायु परिवर्तनको असर मानवसँग आवद्ध हरेक क्षेत्रमा पर्ने र अल्पविकसित मुलुकका मानिसहरूको जीवनयापन तथा तिनीहरूको आर्थिक, सामाजिक एवं सांस्कृतिक पक्षमा भन्दा बढी नकारात्मक असर पर्न जाने बढी सम्भावना देखिएको छ । विकसित देशहरूका तुलनामा नेपालले हरित गृह ग्यास नगण्य मात्रामा उत्सर्जन गरेता पनि नेपाल यसका असरबाट अछुतो रहन भने सकिराखेको छैन । जसले गर्दा विशेषगरी हिमनदी, जल सम्पदा, कृषि, वन तथा जैविक विविधता, मानव वस्ती, भौतिक संरचना र जनस्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा असर पारिराखेको छ । फलस्वरूप यी क्षेत्रहरू अत्याधिक जोखिममा रहेका छन् ।

स्थानीय क्षेत्रमा यस विषयसम्बन्धी खासै सचेतना नभएको कारणले यस विषयलाई सबै पक्षबाट चासो लिनुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ । यति हुँदाहुँदै पनि ग्रामीण समुदायले पानी पर्ने क्रममा गर्मी वा जाडो हुने समय र अवधिमा, पानीको मात्रामा, हिमपात पर्ने समय र अवधि आदिमा प्राकृतिक रूपमा परिवर्तन भएको महशुस भने गरिसकेका छन् तर यी परिवर्तनहरू विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र र समयमा फरक मात्रामा हुने गर्दछन् । तसर्थ, परिवर्तित जलवायुले पारेको असरसँग जुध्नका लागि भौगोलिक क्षेत्रअनुसार स्थानीय क्षेत्रमा जोखिमको अवस्थाको बारेमा जनचेतनामूलक सूचनाका साथै अन्य क्रियाकलापहरू बढाउनु आवश्यक छ । मौसमी घटना, सिर्जित अवस्था र जोखिमहरूको विश्लेषण, साथै योसँग सामना गर्ने उपाय र आधारहरूको पहिचान एवं प्राथमिकीकरण पनि भौगोलिक क्षेत्रअनुसार स्थानीय तहबाट नै हुनु अत्यावश्यक छ । यसका लागि स्थानीय व्यक्तिहरूको अनुभव र उनीहरूले पहिचान गरेका स्थानीय विधि, आवश्यकता, ज्ञान र क्षमतामा आधारित भई समुदायलाई सशक्तीकरण गराउनु पर्दछ ।

यसै अनुरूपको विषयवस्तुलाई समेटि केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ सञ्चालन गरेको छ । सर्वेक्षणमा खटिने कर्मचारी एवं अन्य सरोकारवालालाई प्रश्नावलीको बारेमा बुझ्न सजिलो होस् भन्ने उद्देश्यले यो निर्देशिका तयार गरिएको छ ।

उद्देश्य

यो सर्वेक्षणको प्रमुख उद्देश्य जलवायु परिवर्तनले आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय क्षेत्रमा पारेको असर तथा प्रभावको बारेमा जानकारी लिनु हो ।

अध्ययनको क्षेत्र

नेपालभरिमा छनौटमा परेका २६ जिल्लाहरूमा यो सर्वेक्षण सञ्चालन गरिनेछ । सर्वेक्षणका लागि २६ जिल्लाबाट २५३ वटा गणना क्षेत्र छनौट गरिएको छ । छनौट गरिएका प्रत्येक गणना क्षेत्रमा पहिलो चरणमा लगत सूची सङ्कलन गरिनेछ । दोश्रो चरणमा सङ्कलन गरिएको लगतसूची बाट २० घरपरिवार तथ्याङ्कीय विधिबाट छनौट गरिनेछ । यसरी नेपालभरबाट करिब ५००० घरपरिवारको विवरण लिइनेछ ।

गोपनीयताको प्रत्याभूति

सर्वेक्षणमा सोधिएका व्यक्तिगत विवरणहरू तथ्याङ्क ऐन, २०१५ अनुसार गोप्य रहनेछन् र यी विवरणहरू तथ्याङ्कीय प्रयोजनका लागि मात्र प्रयोग गरिनेछन् । तथ्याङ्क सङ्कलकले सङ्कलित तथ्याङ्क गोप्य राखिने कुरामा उत्तरदातालाई विश्वस्त तुल्याउन सके मात्र सही तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सकिन्छ ।

जलवायु परिवर्तन सम्बन्धित क्षेत्रहरूका महत्वपूर्ण शब्दावलिहरूको परिचय

जलवायु परिवर्तन अनुकूलन (Adaptation)

अनुकूलनलाई विभिन्न रूपमा परिभाषित गरिएपनि जलवायु परिवर्तनका वास्तविक तथा सम्भावित असरहरूबाट हुने आघातलाई कम गर्न साथै जलवायु परिवर्तनले सिर्जना गर्न सक्ने अवसरहरूबाट फाइदा लिन अवलम्बन गरिने मिश्रित प्रतिक्रिया नै अनुकूलन हो । अनुकूलन धेरै किसिमका हुन्छन् । उदाहरणका लागि पूर्वानुमानित तथा प्रतिक्रियास्वरूप, निजी तथा सार्वजनिक, स्वाधीन तथा योजनाबद्ध तर सबै अनुकूलनले मानव जातिलगायत प्राकृतिक प्रणालीहरूमा वास्तविक अथवा आँकलित जलवायुजन्य असरहरूसँग सामना गर्न गरिएका समायोजन (Adjustment) हुन् भन्ने बुझाउँछ । प्रायः पारिस्थितिक तथा सामाजिक प्रणालीहरूमा अनुकूलन क्षमता अन्तर्निहित छ तर विद्यमान अवस्थाको द्रुत जलवायु परिवर्तनले वर्तमान अनुकूलन क्षमतामा नयाँ साथै अधिक चाप पैदा गरिरहेको छ । व्यावहारिक तथा संरचनात्मक परिवर्तन, नीति रणनीतिमा आधारित एवम् प्राविधिक अथवा व्यवस्थापकीय प्रतिक्रियाहरूसहित अनुकूलनका लागि प्रयोग हुने विभिन्न प्रकृतिका प्रयासहरूमा विविधता हुनु जरुरी देखिन्छ ।

जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण (Mitigation)

जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असरहरू सिमित गर्न वायुमण्डलमा रहेका हरितगृह ग्यासहरूको उत्सर्जन घटाउने गतिविधिहरूलाई न्यूनीकरण भनिन्छ ।

विश्वव्यापी उष्णीकरण (Global Warming)

विश्वव्यापी उष्णीकरण भन्नाले पृथ्वीको सतह नजिक तथा वायुमण्डलको तल्लो भागमा भएको औसत तापक्रमको वृद्धि हो । तापक्रमको औसत वृद्धिले विश्वव्यापी जलवायुको परिस्थिति परिवर्तन गर्न सहयोग गर्दछ । विश्वव्यापी उष्णीकरणलाई वर्षा, समुद्र सतहमा परिवर्तन आदि सँगै जलवायु परिवर्तनको एक हिस्सा मान्ने गरिन्छ ।

विश्वव्यापी परिवर्तन (Global Change)

विश्वव्यापी परिवर्तन भन्नाले जलवायु परिवर्तन, ओजोन तह विनास, साथै जमिन प्रयोगमा परिवर्तनलगायत विश्वव्यापी वातावरणमा परिवर्तन हुनु हो ।

पानी, जलस्रोत तथा जीविकोपार्जनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव

जलवायु परिवर्तनले पिउने पानीलगायत अन्य धेरै सम्बन्धित क्षेत्रहरू जस्तै कृषि, सिँचाइ, जलविद्युत्, पानीबाट चल्ने साना आयोजना र पानीमा निर्भर रहने उद्योगहरू प्रभावित हुन्छन् । पानीका स्रोतहरू सुकेर जाने, मूल नफुट्ने आदि समस्या पनि यससँग सम्बन्धित हुनेछन् । हिमनदी पगलनाले एकातर्फ वर्षा ऋतुमा बाढीको जोखिम बढ्छ भने अर्कोतर्फ सुख्खा मौसममा पानीमा कमी आउने हुन्छ । पानीका विभिन्न पक्षहरूमा पर्ने असरहरूको बारे संक्षिप्त वर्णन निम्नानुसार छ ।

पानीको परिमाण

सिँचाइमा पानीको बढ्दो माग, औद्योगिक प्रदूषण तथा ढल व्यवस्थापनमा पानीको आवश्यकताजस्ता पानी सम्बन्धित समस्याबाट पहिला नै पानीमा दबाव छ । ती दबावहरु जलवायु परिवर्तनका कारण उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि हुनेछन् । धेरै क्षेत्रहरुमा घट्दो वर्षा तथा बढ्दो तापक्रमले गर्दा पिउने पानी, घरपरिवारमा उपयोग, कृषि उद्योग क्षेत्रमा आवश्यकता अनुसारको पानी उपलब्धतामा कमी आउनेछ । जलवायु परिवर्तनको यो अवस्थामा पानीको प्रतिस्पर्धी माग बढ्नेछ । जसका लागि पानीको माग सन्तुलन गर्न प्रभावकारी सुशासनको जरुरत पर्नेछ ।

पानीको गुणस्तर

हाल वितरित पानीको गुणस्तर आगामी दिनमा विश्वका केही क्षेत्रहरुमा अझ चासोको विषय बन्नेछ । मुख्यतः जहाँ अहिले नै पानीको अभाव देखिएको छ । अझ वर्षाको प्रवृत्ति वा परिमाणमा हुने परिवर्तनले जलाधार क्षेत्रमा पानीको बाटो तथा रोकिते समयमा परिवर्तन आई यसको गुणस्तरमा असर गर्दछ । किनकी जीव मण्डल, जमिन साथै भू-धरातल हुँदै आफ्नो जलचक्र बादल देखि नदीहरुसम्म पूरा गर्दा पानीले वातावरणमा भएका सबै भू-रसायनिक तथा जीव-रसायनिक तत्वहरु प्राप्त गर्दछ । यो प्रकृयाको फलस्वरूप परिवर्तन भएको पानीको गुणस्तरले उपभोगको लागि अयोग्य बनाई दिएमा स्रोतको रूपमा सो पानी प्रयोग गर्न अनुपयुक्त हुन्छ । उदाहरणका लागि, जमिन मुनिको पानीको सतह तुलनात्मक रूपमा केही माथि भएका क्षेत्रहरुमा तापक्रम वृद्धिका कारण बढ्दो वाष्पीकरणले घुलिएका लवणहरुको मात्रा बढाइ दिन्छ । त्यसपश्चात् बढ्दो बाढीले कृषिजन्य रासायनिक तत्वहरु, औद्योगिक फोहोर आदि माटोबाट भित्रिएर वितरण हुने पानी प्रदूषित गराउँदछ । यसैगरी समुद्र सतह बढ्नाले तटीय क्षेत्रको जमिनमुनिको पानी वितरणमा नुनिलो पानीको प्रवेश भई ठूलो जनसङ्ख्याका लागि पहुँचयोग्य स्वच्छ पानीको गुणस्तर तथा परिमाणमा जोखिम सिर्जना गर्छ ।

पानीको पहुँच

जलचक्र तीव्रताको परिणामस्वरूप जसै (मौसमी) पानीको परिमाण तथा गुणस्तर घट्दै जान्छ पानीका उपलब्ध स्रोतहरुमाथि अझ प्रतिस्पर्धा तीव्र बन्दै जान्छ । खासगरेर कृषि प्रयोजन तथा घरमा उपभोग हुने पानीको माग गर्मी र सुख्खा समयमा उल्लेखनीय रूपमा बढ्दै जानेछ । बढ्दो जनसङ्ख्या, तापक्रम वृद्धि साथमा वर्षाको घट्दोक्रमका कारण बढिरहेको सिँचाईको आवश्यकता अझ तीव्र हुनेछ । यस्तैमा यो खस्किँदो स्रोतका लागि हुने प्रतिस्पर्धाबीच औद्योगिक क्षेत्रको माग एक ठूलो मुद्दा बन्न गई जमिनमुनिको पानीको सतह घटिरहेको वर्तमान अवस्थामा औद्योगिक आवश्यकताले कृषि तथा घरमा हुने पानी वितरणका स्रोतहरुमा प्रतिस्पर्धा व्याध्यात्मक बन्न गई सङ्घर्ष पनि निम्त्याउन सक्नेछ ।

पानीजन्य प्रकोपहरु

मुख्यतया: बाढी तथा खडेरीजस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरुमा वृद्धि हुनाले पानीको उपलब्धता तथा गुणस्तरका विषयहरु अझ बढेर जान सक्नेछन् । बाढीबाट हुने जोखिमहरुले खास चासो बढाउनेछन् । जलवायु परिवर्तनबाट हुने बाढी र पहिरोले वस्तीहरुमा व्यापक प्रतक्ष्य जोखिमहरु खडा गर्नेछन् भनी आइपिसीसीले प्रक्षेपण गरेको छ ।

पानीको परिमाण, गुणस्तर र पहुँचमा हुने यस किसिमको आँकलित परिवर्तनले कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, स्वास्थ्य तथा आर्थिक गतिविधिमा असर साथै पानीको श्रोतमा संघर्ष भई मानव जीवनमा महत्वपूर्ण प्रभाव पार्नेछ । मानव जीवन तथा जीविकोपार्जनका उपायहरुमा नकारात्मक प्रभाव जस्ता बाढीले निम्त्याएका प्रतक्ष्य तथा निसन्देह विनास बाहेक यसले पानीका स्रोतहरु र अन्त्यमा मानिसमा पार्ने मुख्य असरहरु निम्न छन् :

- फोहोरपानी र ढल प्रणालीहरूको अत्याधिक चापले पिउने पानीको वितरण दूषित भई भाडापखाला तथा हैजाको महामारी निम्तिन जानु,
- भौतिक संरचनामा क्षति पुगी स्वच्छ पानीको वितरणमा अवरोध उत्पन्न हुनु गर्नु,
- तल्लो भेगमा रहेका क्षेत्रहरूमा बाढीको पानीले लामखुट्टेको वासस्थान बन्न गई मलेरिया, पित ज्वरो तथा डेङ्गुको खतरा बढ्नु,
- बाढीले रोगहरूका घटनालाई बढाईदिनु जस्तै फोहोर पानीको निरन्तर सम्पर्कका कारण हुने छालाका रोगहरूमा बृद्धि र
- आम्दानीमा साथै खाद्यान्न वितरण प्रणालीमा अवरोध आई पौष्टिक तत्वहरूको कमि ।

पानी असन्तुलनका कारणले कृषि तथा खाद्य सुरक्षामा पर्ने असर

जलवायुसँग कृषिको अन्योन्याश्रित सम्बन्धका कारण थोरै मात्राको तलमाथिले नै विकराल समस्याहरू सिर्जना हुन सक्छन् । चाहिएको समयमा पानी नपर्नु, र यसको विपरित नचाहिएको बेला धेरै पर्नु, पानीको मुहान सुक्नुजस्ता समस्या केही उदाहरण हुन् । खासगरेर बदलिँदो वर्षाको प्रवृत्तिसँग मेल गराउन सिँचाई क्षमता आवश्यकताअनुरूप विकास नभएका स्थानमा सिँचाईमा पानीको वितरण पनि उपयुक्त हुँदैन । पहिला नै खाद्यान्न अभाव तथा भोकमरीबाट प्रभावित क्षेत्रहरूमा खाद्यान्न वितरणमा अझ अवरोधको सिर्जना हुन सक्नेछ ।

पानीजन्य स्वास्थ्य समस्या

जलवायु परिवर्तनका स्वास्थ्य जटिलताहरू व्यापक छन् । अझ पानीको गुणस्तर, पहुँच र वितरणका लागि गम्भीर प्रश्न उठ्नेछ । अप्रत्यक्ष स्वास्थ्य चुनौतीअन्तर्गत कृषि क्षेत्रको समस्या तथा खाद्यान्न असुरक्षाबाट हुने कुपोषण पर्दछ । जसबाट विशेषतः बालबालिका त्यसमा पनि गरिब देशका बढी प्रभावित हुनेछन् । पानीमा पर्ने जलवायु परिवर्तनका असरहरूले गर्दा पानी अभावका कारण मानव स्वास्थ्यमा पर्ने जटिलताहरू अझ बढेर जाने छन् । केही निम्नानुसार छन् :

- **पानी सिर्जित रोगहरू** : हानिकारक भाईरस/व्याक्टेरियाद्वारा सङ्क्रमित मानव/जनावरको दिसा वा पिसाब पानीमा मिसिन गई प्रदूषित (दुबै बाढीको समयमा हुने सम्भावना बढी हुन्छ) भए पानी सिर्जित रोगहरूको अतिक्रमण बढ्नेछ । त्यसकारण यिनीहरू जलवायु परिवर्तनबाट हुने सम्भावित प्राकृतिक प्रकोपहरूको वृद्धि साथै घनिभूत हुनेछन् । सो प्रदूषित पानी पिउँदा वा खाना बनाउन प्रयोग गरिए रोगहरू मानिसमा सोभै सक्छन् ।
- **पानी उत्पन्न रोगहरू** : यी रोगहरू पानीको अभाव तथा अगम्यताका परिणाम स्वरूप अपर्याप्त व्यक्तिगत सरसफाइबाट पानी उत्पन्न रोगहरू देखा पर्छन् (पानी सिर्जित रोगहरू तथा सन्निपात ज्वरो) ।
- **पानी आधारित रोगहरू** : यी रोगहरू पानी वा पानीको छेउमा वासस्थान प्रयोग गरी बाँच्ने परजीवीहरू (जस्तै गुइनिया जुका) का कारण हुने गर्छन् ।
- **पानी सम्बन्धित रोगहरू** : पानी वा पानीको छेउमा वासस्थान बनाई बसेका किरा प्रजातिका बाहकहरूद्वारा यी रोगहरू उत्पन्न हुने गर्दछ (जस्तै मलेरिया) । उदाहरणका लागि, नैरोबीमा तथा केन्याका केही उच्च भागहरूमा भर्खर देखा परेको मलेरियाले बढ्दो तापक्रमका कारण बढेको लामखुट्टेको विस्तारलाई देखाउँदछ ।

पानीजन्य कारणले जीविकोपार्जनमा समस्या

आर्थिक उन्नति तथा विकासमा पानीको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । जनता, खासगरेर महिला तथा बालबालिकालाई आवश्यक पर्ने पानीको परिमाण र गुणस्तरमा कमी भए पानी जम्मा गर्नलाई खर्चिने समय बृद्धि भई उनीहरूले आफ्नो रोजगारी तथा शिक्षा लिने अवसरबाट वञ्चित हुनु पर्नेछ । केही शहरी क्षेत्रमा आफ्नो आम्दानीको ठूलो हिस्सा स्थानिय स्तरमा विद्यमान पानीको अभाव पूर्ति गर्नलाई निजी स्रोत (जस्तै ट्याङ्कर) बाट पानी ल्याउन खर्च गर्नु पर्ने हुनसक्छ । यसको अतिरिक्त औद्योगिक प्रयोगका लागि पानी एक महत्वपूर्ण निवेश हो र यसको उपलब्धतामा कमी आएपछि उद्योगको परिमाण र उत्पादकत्वमा गिरावट आई स्थानीय अर्थतन्त्रमा असर गर्दछ ।

पानीका लागि द्वन्द्व

पानी प्रयोगका लागि व्यक्तिगत, कृषि तथा औद्योगिक क्षेत्रहरूमा प्रतिस्पर्धी मागले स्रोतमा दबाव सिर्जना गर्छ र पानीको उपलब्धता र पहुँचमा हुने परिवर्तनले सङ्घर्षलाई बढाउने सम्भावना रहन्छ। यसले विद्यमान पानी अभाव भएका क्षेत्रहरूमा प्राकृतिक खोलानाला तथा नदीहरूमाथि स्थानीय स्तरमा प्रतिस्पर्धा भई यो अवस्था अझ चर्केर जानसक्छ।

उत्पादन

३ देखि ४ महिनाको अवधिमा वालीबाट प्राप्त हुने परिमाण

बिक्री

उत्पादन दिएर रुपियाँ लिने प्रकृया

आम्दानी

उत्पादन बिक्री बाट प्राप्त रकमलाई आम्दानी भनिन्छ।

नगदे वाली

जतिवेला पनि बिक्री गर्न सकिने वाली

बगैचा

फलफूलका विरुवा लगाइएको जमिनलाई बगैचा भनिन्छ।

नर्सरी

बोट, विरुवा तथा बेर्ना उत्पादन गर्ने जमिनलाई नर्सरी भनिन्छ।

रोग

सुष्म जीवाणुबाट ग्रसित विरुवाको भागलाई रोग भनिन्छ।

किराबाट अक्रामण

किरा भन्नाले सन्धीपाद प्राणी समुदायअन्तर्गत षट्पदी वा ६ खुट्टे प्राणीहरू (Hexapoda or Insecta) मात्र आउछन्। किराले चपाएर, चुसेर, गुण बनाएर, सन्तान उत्पादनको माध्यमबाट वालीमा हुने नोक्सानीलाई अक्रामक भनिन्छ।

खेती प्रणाली (Farming system)

वाली, बागवानी, पशुपन्धी र कृषि वन/वनको पारस्परिक अन्तरसम्बन्धबाट आफ्नो फामको भौगोलिक वातावरण (हावापानी, माटो, उचाइ/धरातल) आदि साधनहरूको समुचित उपयोग गरेर व्यवस्थापन गर्ने प्रकृत्यालाई खेती प्रणाली भनिन्छ।

प्राङ्गरीक खेती (Organic Farming)

यो एउटा समग्र उत्पादन प्रणाली हो । जस्को मूल आधार कृषि र पशुपालन हो । प्राङ्गरीक खेतीको पारिस्थितिक प्रणालीमा सन्तुलन, जैविक विविधतामा संरक्षण, सामाजिक समन्याय, आर्थिक सन्तुलन र कम लागतमा गुणस्तरीय खाद्य वस्तु उत्पादन गर्नु हो ।

पारिस्थितिक प्रणाली विविधता (Ecosystem diversity)

एउटै भौगोलिक क्षेत्रमा थुप्रै शुष्म हावापानी (microclimatic) र माटोको फरक संरचना पाइन्छ । हाल सम्म १० प्रकारका जीव जलवायु (Bioclimatic) क्षेत्र, ११८ प्रकारका पारिस्थितिक प्रणाली, ७५ प्रकारका वनस्पति क्षेत्र र ३५ प्रकारका वन जङ्गलको पहिचान गरिएको छ । भौगोलिक विषमताले गर्दा स्थान विशेषको ताक्रम, आद्रता, प्रकाश, हावा, पानी फरक हुने भएकाले खेती प्रणाली फरक हुन्छ । यही विविधताले आनुवांशिक/वंशाणुगत विविधता (Agrobiological diversity, प्रजाति विविधता (Species diversity), र कृषि जैविक विविधता (Agrobiological diversity) पाइन्छ । कृषि पारिस्थितिक क्षेत्रको आधारमा उच्च हिमाल, उच्च पहाड, मध्यपहाड, चुरे पर्वतमाला र तराइ/भित्री मधेशमा पाइने फरक कृषि प्रणाली हो ।

प्राङ्गरीक प्रमाणीकरण (Organic certification)

बजारमा उपभोक्ताहरूलाई प्राङ्गरीक कृषिको सिद्धान्तबमोजिम उत्पादन गुणस्तर मापडण्डअनुरूप हो भन्ने विश्वास दिलाउन, उत्पादनकर्ताले अतिरिक्त मूल्य पाउन, बजार संयन्त्रण गर्न, आयात र निर्यातकर्तालाई ऐन नियम सम्बद्ध भएको प्रमाणित गर्न प्रमाणीकरणको आवश्यकता पर्दछ । यसलाई प्राङ्गरीक प्रमाणीकरण भनिन्छ ।

शून्य/न्यून खनजोत (Zero/minimum tillage)

शून्य/न्यून खनजोतले माटोमा कार्वनको सञ्चितिलाई घटन नदिई बढाउँछ । सुष्मजीव ब्याक्टेरिया र हुसीले प्राङ्गरीक पदार्थ खाएर र कुहिएर जमिनको सतहमा जीवांश (humus) तहको विकास गर्दछ । जसले बोटविरुवाको लागि खाद्य तत्व प्रदान गर्दछ । जीवांशमा करिब ५० प्रतिशत कार्वन पाइन्छ भने अक्सिजनलगायत विरुवालाई आवश्यक पर्ने सबै प्रकारका तत्वहरू पाइन्छन् । माटोमा रहने सुष्म जीवाणुहरूको क्रियाकलापको लागि कार्वन नै मुख्य इन्धन हो । माटोमा कार्वनको मात्रा न्यून भयो भने खाद्य तत्व र पानीको सञ्चय क्षमता पनि घट्दै जान्छ र भूक्षय बढ्ने संभावना हुन्छ । यसबाट उत्पादनमा नकारात्मक असर पर्दछ । माटोमा रहेको धेरै जसो कार्वन खेत जोत्दा कार्वनडाई अक्साइडको रूपमा खेर जान्छ ।

छापो हाल्ने /मल्चिङ (Mulching)

मल्चिङ भन्नाले बोट विरुवाको वरिपरि जमिनको सतहमा घाँस पात, पराल, भुस, स्याउला र बालीको अवशेषले छोप्नु हो । मल्चिङले माटोको तापक्रम बढ्न दिँदैन । जसले गर्दा वाष्पीकरण कम हुन्छ । वाष्पीकरण कम हुँदा चिस्यान संरक्षण गर्दछ र यसबाट माटोमा रहेका जीवाणुहरूको क्रियाकलापमा वृद्धि हुन्छ ।

भू-संरक्षतणीय वाली (Cover crops)

विरुवाले नढाकेको बगैँचाको बीच भागमा वा बालीको दुई लाइनको बीचको खाली जमिनमा लगाइने छोटो अवधिको वालीलाई भू-संरक्षतणीय वाली भनिन्छ । भू-संरक्षतणीय वाली प्रणालीको मेरुडण्ड हो, जसले उत्पादनलाई दिगो राख्दछ ।

बाली विविधीकरण (Crop diversification)

बाली विविधीकरण भन्नाले थोरै जमिनबाट धेरै आमदानी बढाउन बाली, जात र बाली प्रणालीमा सुधार एवं परिवर्तन गरिन्छ। बजारको मागअनुसार उपयुक्त परिमाण र गुणस्तर उत्पादन बढाउन भौगोलिक सम्भाव्यता र विशिष्ट अवसरको उपयोग गर्दै तुलनात्मक लाभका बालीहरूको खेती गरिन्छ।

बहुबाली प्रणाली (Multi cropping system)

बहुबाली प्रणाली पर्माकल्चरको सिद्धान्तमा आधारित छ। एकै जमिनमा धेरै बाली लगाउँदा प्राकृतिक पारिस्थितिक प्रणालीमा विविधता कायम रहन्छ। यस प्रणालीअन्तर्गत मिश्रित खेती, घुसुवा बाली, अन्तरबाली र घुम्टि बाली प्रणाली पर्दछन्। बहुबालीहरूको विविधताले गर्दा एकल जातीय प्रणालीमा जस्तो रोग र किराहरूको प्रकोप व्यहोनु पर्दैन।

मिश्रित खेती/अन्तरबाली (Mixed/ intercropping)

मिश्रित खेती वा अन्तरबालीले सौर्य प्रकाश, खाद्य तत्व र पानीको सदुपयोग बढन गई प्रतिइकाइ क्षेत्रफलमा उत्पादकत्वमा वृद्धि हुन्छ। मिश्रित खेतीमा समावेश गरिने फरक जरा प्रणाली भएका बालीहरूले गर्दा खाद्य तत्व उपयोग गर्ने समय फरक पर्न जान्छ। जस्तै: मकैसँग मुङ्गलाई अन्तरबालीको रूपमा लगाउँदा मुङ्गले छरेको ३५ दिनमा अधिकतम खाद्यतत्व माग गर्दछ भने मकैले करिब ५० दिनमा अधिकतम खाद्य तत्व माग गर्दछ।

घुम्टी बाली प्रणाली (Crop rotation)

खेती प्रणालीमा उत्पादन वृद्धि गर्न घुम्टि बाली प्रणाली सबैभन्दा पुरानो र महत्वपूर्ण अभ्यास हो। घुम्टी बालीमा सम्पूर्ण प्राकृतिक श्रोतहरू एवं उत्पादनका सामग्रीहरूको उचित सदुपयोग हुन्छ। तापनि मुख्य दुई किसिमको उपलब्धी लिन सकिन्छ। पहिलो माटोको उर्वराशक्ति संरक्षण र दोस्रो हो किरा, रोग र भारपातको नियन्त्रण।

अन्न बाली (Cereal crops)

धन, मकै, गहु, कोदो, जौ, उवा, तिते फापर, मिठे फापर, लटटे, कागुनो, चिनु र जुनेलो।

दाल बाली (Legumes)

भटमास, बोडी, मुसुरो, चना, रहर, मास, मुङ्ग, खेसरी, गहत र मस्याङ्ग

तेलहन बाली (Oil seed crops)

सूर्यमुखी, तोरी, रायो, पहेलो सस्यु, खैरो सस्यु, बदाम, आलस, तील, भुसे तील र कुसुम

औद्योगिक बाली(Industrial crops)

कपास, सूती, चिया, कफी, उखु, सनपाट

तरकारी (vegetables)

काउली, बन्दा, ब्रोकाउली, ब्रुसेल्स स्प्राउट, ग्याठगोभी

कोसे बाली (Pod crops)

सिमी, बकुल्ला सिमि, घीऊ सिमी, काउछे, सिमी

जरे तरकारी (Root crops)

मूला, गाजर, आलु, सखरखण्ड, तरुल, सिमलतरुल

पाते तरकारी (Leafy vegetables)

रायो साग, शिवच साग, पालुङ्गे, चमसुरको साग, मेथीको साग

जैविक विविधता (Bio Diversity)

पृथ्वीका सम्पूर्ण सूक्ष्म जीव, जीवजन्तु, वनस्पति र तिनीहरूको वंशाणु तथा पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको विविध किसिमलाई नै जैविक विविधता भनिन्छ। जैविक विविधता महासन्धि १९९२ मा गरिएको परिभाषाअनुसार जैविक विविधता भन्नाले अन्य कुराको अतिरिक्त स्थल, सामुन्द्रिक तथा अन्य जल पर्यावरणीय प्रणालीसमेतका जीवित जीवाणुहरूबीचको परिवर्तनशीलता तथा तिनीहरू समेत समावेश रहेको पर्यावरणीय सम्मिश्रण सम्झनु पर्दछ र यस शब्दले जीवकोषिका वा वंशानुगत, प्रजाति तथा पारिस्थितिकीय प्रणालीहरू (Genetic diversity, Species diversity, Ecosystem diversity) बीचको विविधता समेतलाई जनाउँछ।

अतिक्रमणकारी वा मिचाहा प्रजाति (Invasive Species)

प्राकृतिक वा कृत्रिम माध्यमबाट कुनै स्थानमा उत्पादन भई उक्त स्थानमा लामो समयदेखि रही आएका मूल्यवान र जीविकोपार्जनको माध्यम भइसकेका स्थानीय रैथाने प्रजातिहरूको वृद्धि तथा फैलावटलाई रोक्ने र तीनको ठाउँमा आफुले स्थान ओगट्ने प्रजातिहरूलाई मिचाहा वा अतिक्रमणकारी प्रजाति भनिन्छ। वनमारा, माइकेनिया जस्ता केही प्रजातिहरू यसका उदाहरण हुन्। जलवायु परिवर्तनका कारण स्थानीय प्रजातिहरूलाई आवश्यक पर्ने वातावरणको अभाव बढ्दै जाँदा त्यस्ता स्थानीय प्रजातिहरूको स्थान केही सुख्खा तथा प्रतिकूल मौसम खप्न सक्ने तर तुलनात्मक रूपले कम उपयोगी वा हानीकारक नयाँ प्रजातिहरू बढ्दै गएको र यिनले विस्तारै रैथाने प्रजातीहरूलाई विस्थापित गरेको समेत देखिएको छ।

गैरकाष्ठ वन पैदावार (Non Timber Forest Products (NTFPs))

वनमा उत्पादन हुने श्रोतहरूलाई काठजन्य पैदावारहरू र काठ बाहेकका अन्य पैदावारहरू गरी वर्गीकरण गरिन्छ। एउटा वनमा रुखहरू मात्र होइन, विभिन्न प्रकारका उपयोगी भारपात, फलफूल तथा जडिबुटीहरूसमेत पाइन्छ। एउटै रुख पनि बहुउपयोगी हुन्छ र काठमात्र होइन खानयोग्य फल, फुल, औषधीजन्य प्रयोगका लागि पात, जरा आदि पैदावारहरू प्रदान गर्न सक्षम हुन्छ। यसप्रकार वनबाट प्राप्त हुने काठबाहेकका सम्पूर्ण उत्पादनहरूलाई गैरकाष्ठ वन पैदावार भनिन्छ र खाद्य सुरक्षा तथा समुदायको आम्दानीका लागि यस्ता पैदावारहरू धेरै उपयोगी हुन्छन्।

वन विनास (Deforestation)

जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय प्रारूप महासन्धिको पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलन र विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठनका अनुसार वन विनास भन्नाले वनलाई दीर्घकालीनरूपमा नै गैरवनमा परिणत गर्नु अर्थात् वनलाई वनबाहेक अन्य प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्नु वा दीर्घकालीनरूपमा नै वनको छत्र घनत्वलाई १० प्रतिशत भन्दा कम हुने अवस्थामा पुऱ्याउनु हो।

वन क्षयीकरण (Forest Degradation)

वन क्षयीकरणको परिभाषाका बारेमा विश्वव्यापी एकरूपता रहेको छैन । वनले दिनुपर्ने वस्तु र सेवा दिन नसक्ने गरी हैसियत र गुणस्तर खस्किएको अवस्था नै वन क्षयीकरण हो । रेडप्लसका सन्दर्भमा वन क्षयीकरण भन्नाले मानवीय क्रियाकलापका कारण कुनै निश्चित वन क्षेत्रबाट कार्बन सञ्चिति क्षमतामा न्हास हुँदै गएको अवस्थालाई जनाउँछ । यस्तो अवस्थामा वनको हैसियत बिग्रिएको भए पनि वनको क्षेत्रफल भने घटेको हुँदैन ।

पर्यावरणीय सेवा (Ecosystem Services)

प्राकृतिक पर्यावरणले मानव समृद्धिका लागि थुप्रै उपयोगी वस्तु र सेवा उत्पादन र आपूर्ति गर्दछ, जसलाई सङ्गठितरूपमा पर्यावरणीय सेवा भन्ने गरिन्छ । सन् २००५ मा प्रकाशित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय पर्यावरणीय सहश्राद्धी मूल्याङ्कन प्रतिवेदनले पर्यावरणीय सेवालार्ई बृहत् किसिमले चार समूहमा विभाजन गरेको छ । यसअन्तर्गत (१) उपभोग्य वस्तु तथा सेवा जस्तै वनजन्य खाद्य वस्तु/कन्दमूल, पानी आदि, (२)नियमनात्मक सेवा जस्तै जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण, रोग न्यूनीकरण, (३) सहयोगी सेवा जस्तै पोषण चक्रमा सन्तुलन, खेतीबारीमा परागसेचन आदि र (४) सांस्कृतिक सेवा जस्तै आध्यात्मिक र आमोद-प्रमोद फाइदा आदि पर्दछन् ।

वन व्यवस्थापन (Forest Management)

वनको प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिद्धान्त अवलम्बन गर्दै पारिस्थितिकीय, जैविक, आर्थिक र सामाजिक अभिवृद्धिका लागि वनको संरक्षण, विकास, सम्बर्द्धन तथा सदुपयोग गर्ने कार्यलाई वन व्यवस्थापन भनिन्छ । वनका माध्यमबाट सान्दर्भिक पारिस्थितिकीय एवं जैविक, आर्थिक र सामाजिक भूमिका पूरा गर्ने उद्देश्यले वनको संरक्षण गर्दै व्यवस्थापनका अभ्यासहरू गर्ने प्रणालीहरूको विकास गरिएको हुन्छ । वन व्यवस्थापनमा कार्बनका स्रोतहरूबाट हुने उत्सर्जन घटाउन र कार्बन सञ्चितिमा वृद्धि गर्नका लागि गरिने व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू समेत समेटिएका हुन्छन् ।

जैविक विविधता (Bio Diversity)

पृथ्वीका सम्पूर्ण सूक्ष्मजीव, जीवजन्तु, वनस्पति र तिनीहरूको वंशाणु तथा पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको विविध किसिमलाई नै जैविक विविधता भनिन्छ । जैविक विविधता महासन्धि १९९२ मा गरिएको परिभाषाअनुसार जैविक विविधता भन्नाले अन्य कुराको अतिरिक्त स्थल, सामुन्द्रिक तथा अन्य जल पर्यावरणीय प्रणालीसमेतका जीवित जीवाणुहरूबीचको परिवर्तनशीलता तथा तिनीहरू समेत समावेश रहेको पर्यावरणीय सम्मिश्रण सम्भन्तु पर्दछ, र यस शब्दले जीविकोषिका वा वंशानुगत, प्रजाति तथा पारिस्थितिकीय प्रणालीहरू (Genetic diversity, Species diversity, Ecosystem diversity) बीचको विविधता समेतलाई जनाउँछ ।

अतिक्रमणकारी वा मिचाहा प्रजाति (Invasive Species)

प्राकृतिक वा कृत्रिम माध्यमबाट कुनै स्थानमा उत्पादन भई उक्त स्थानमा लामो समयदेखि रहीआएका मुल्यवान र जिविकोपार्जनको माध्यम भइसकेका स्थानीय रैथाने प्रजातिहरूको वृद्धि तथा फैलावटलाई रोक्ने र तीनको ठाउँमा आफूले स्थान ओगट्ने प्रजातिहरूलाई मिचाहा वा अतिक्रमणकारी प्रजाति भनिन्छ । वनमारा, माइकेनिया जस्ता केही प्रजातीहरू यसका उदाहरण हुन् । जलवायु परिवर्तनका कारण स्थानीय प्रजातिहरूलाई आवश्यक पर्ने वातावरणको अभाव बढ्दै जाँदा त्यस्ता स्थानीय प्रजातीहरूको स्थान केही सुख्खा तथा प्रतिकूल मौसम खप्न सक्ने तर तुलनात्मक रूपले कम उपयोगी वा हानीकारक नयाँ प्रजातिहरू बढ्दै गएको र यिनले विस्तारै रैथाने प्रजातीहरूलाई विस्थापित गरेको समेत देखिएको छ ।

गैरकाष्ठ वन पैदावार (NonTimber Forest Products-NTFPs)

वनमा उत्पादन हुने श्रोतहरूलाई काठजन्य पैदावारहरू र काठ बाहेकका अन्य पैदावारहरू गरी वर्गीकरण गरिन्छ । एउटा वनमा रुखहरू मात्र होइन विभिन्न प्रकारका उपयोगी भारपात, फलफूल तथा जडिबुटीहरूसमेत पाइन्छ । एउटै रुखपनि बहुउपयोगी हुन्छ र काठमात्र होइन, खानयोग्य फलफूल, औषधीजन्य प्रयोगका लागि पात, जरा आदि पैदावारहरू प्रदान गर्न

सक्षम हुन्छ। यसप्रकार वनबाट प्राप्त हुने काठवाहेकका सम्पूर्ण उत्पादनहरूलाई गैरकाष्ठ वन पैदावार भनिन्छ र खाद्य सुरक्षा तथा समुदायको आम्दानीका लागि यस्ता पैदावारहरू धेरै उपयोगी हुन्छन्।

वन विनास (Deforestation)

जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय प्रारूप महासन्धिको पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलन र विश्व खाद्य तथा कृषि सङ्गठनका अनुसार वन विनास भन्नाले वनलाई दीर्घकालीनरूपमा नै गैरवनमा परिणत गर्नु अर्थात् वनलाई वनबाहेक अन्य प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्नु वा दीर्घकालीनरूपमा नै वनको छत्र घनत्वलाई १० प्रतिशत भन्दा कम हुने अवस्थामा पुऱ्याउनु हो।

वन क्षयीकरण (Forest Degradation)

वन क्षयीकरणको परिभाषाका बारेमा विश्वव्यापी एकरूपता रहेको छैन। वनले दिनुपर्ने वस्तु र सेवा दिन नसक्ने गरी हैसियत र गुणस्तर खस्किएको अवस्था नै वन क्षयीकरण हो। रेड प्लसका सन्दर्भमा वन क्षयीकरण भन्नाले मानवीय क्रियाकलापका कारण कुनै निश्चित वन क्षेत्रबाट कार्बन सञ्चित क्षमतामा न्हास हुँदै गएको अवस्थालाई जनाउँछ। यस्तो अवस्थामा वनको हैसियत बिग्रिएको भए पनि वनको क्षेत्रफल भने घटेको हुँदैन।

पर्यावरणीय सेवा (Ecosystem Services)

प्राकृतिक पर्यावरणले मानव समृद्धिका लागि थुप्रै उपयोगी वस्तु र सेवा उत्पादन र आपूर्ति गर्दछ, जसलाई सङ्गठितरूपमा पर्यावरणीय सेवा भन्ने गरिन्छ। सन् २००५ मा प्रकाशित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय पर्यावरणीय सहश्राव्दी मूल्याङ्कन प्रतिवेदनले पर्यावरणीय सेवालार्ई बृहत् किसिमले चार समूहमा विभाजन गरेको छ। यसअन्तर्गत (१) उपभोग्य वस्तु तथा सेवा जस्तै वनजन्य खाद्य वस्तु/कन्दमूल, पानी आदि, (२)नियमनात्मक सेवा जस्तै जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण, रोग न्यूनीकरण, (३) सहयोगी सेवा जस्तै पोषण चक्रमा सन्तुलन, खेतीबारीमा परागसेचन आदि र (४) सांस्कृतिक सेवा जस्तै आध्यात्मिक र आमोदप्रमोद फाइदा आदि पर्दछन्।

वन व्यवस्थापन (Forest Management)

वनको प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिद्धान्त अवलम्बन गर्दै पारिस्थितिकीय, जैविक, आर्थिक र सामाजिक अभिवृद्धिका लागि वनको संरक्षण, विकास, सम्बर्द्धन तथा सदुपयोग गर्ने कार्यलाई वन व्यवस्थापन भनिन्छ। वनका माध्यमबाट सान्दर्भिक पारिस्थितिकीय एवं जैविक, आर्थिक र सामाजिक भूमिका पूरा गर्ने उद्देश्यले वनको संरक्षण गर्दै व्यवस्थापनका अभ्यासहरू गर्ने प्रणालीहरूको विकास गरिएको हुन्छ। वन व्यवस्थापनमा कार्बनका स्रोतहरूबाट हुने उत्सर्जन घटाउन र कार्बन सञ्चितमा वृद्धि गर्नका लागि गरिने व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरू समेत समेटिएका हुन्छन्।

सिमसार

वर्षभरि नै पानीले भिजेको जमिन

पर्यटक

आफ्नो थातबास छोडेर कम्तीमा २४ घण्टाभन्दा बढी समय बिताउने गरी अर्को ठाउँमा भ्रमण गर्ने व्यक्तिलाई पर्यटक (Tourist) भनिन्छ। विश्व पर्यटन सङ्घका अनुसार कुनै स्थानमा २४ घण्टाभन्दा कम घुम्ने व्यक्तिलाई दिवा भ्रमणकर्ता वा 'एक्सकर्सनिस्ट' (Excursionist) भनिन्छ।

आन्तरिक पर्यटक

आफ्नै देशभित्र विभिन्न स्थानमा रात बिताउने गरी घुम्ने पर्यटकलाई आन्तरिक पर्यटक (Domestic/National tourist) भनिन्छ। जस्तै : घुम्ने उद्देश्यले काठमाडौंको व्यक्ति पोखरामा गएर रात बिताउनु, वा इलामको मान्छे बर्दियामा गएर रात बिताउनु, आदि।

वाह्य पर्यटक

नेपाल भ्रमणमा आउने विदेशका सबै पाहुनालाई वाह्य पर्यटक (International/ External tourist) भनिन्छ। जस्तै : भारतको मानिस पशुपति दर्शनका लागि काठमाडौंमा आएर रात बिताउनु, वा, अमेरिकाका मानिस चितवन भ्रमणमा आई रात बिताउनु, वा, थाइल्याण्डको मानिस लुम्बिनीमा आई रात बिताउनु, आदि।

पर्यटकीय स्थल

आन्तरिक वा वाह्य पर्यटकका लागि हेर्नलायक सम्पदा, बस्तु आदि रहेको स्थललाई पर्यटकीय स्थल भनिन्छ। स्थानीय आकर्षणको महत्व (प्राकृतिक, सांस्कृतिक, कृत्रिम आदि) का आधारमा पूर्वाधार तथा सेवा विस्तार गरेपछि त्यस्तो स्थानलाई पर्यटकीय स्थलको रूपमा पहिचान वा प्राथमिकता दिने चलन छ।

पर्यटकको बसाइ अवधि

आन्तरिक वा वाह्य पर्यटकले कुनै स्थानको भ्रमण गर्ने क्रममा बिताउने कूल समयलाई नै बसाइ अवधि (Duration of stay) भनिन्छ। उदाहरणका लागि नेपाल आउने विदेशी पर्यटकले औसतमा १३ दिन बिताउँछन्। तर यो बसाइ अवधि देशअनुसार फरक फरक छ। पदयात्रा र पर्वतारोहणमा जाने पर्यटकले धेरै नै समय बिताउँछन् भने धार्मिक तथा व्यापारिक/मनोरञ्जनका लागि आउने पर्यटकले कम समय बिताउने गर्दछन्।

सूचीकरण फाराम भर्ने विधि र परिवार छनौट गर्ने विधि

१.१ परिचय :

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग वातावरण जनसङ्ख्या शाखाले देशभरि नै यस आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा जलवायु परिवर्तन सर्वेक्षण सञ्चालन गर्दैछ। यस सर्वेक्षणका लागि तथ्याङ्कीय विधि प्रयोग गरी देशभरका २६ जिल्लाबाट २५३ वटा प्राथमिक इकाइ (PSU) छनौट गरिएको छ। यसरी छनौट गरिएका प्राथमिक छनौट इकाइ गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाका वडा वा वडा खण्डहरू हुन्। यसरी छानिएका प्राथमिक इकाइबाट सर्वेक्षणका लागि तथ्याङ्कीय विधि प्रयोग गरी २० वटा घरपरिवार सङ्ख्या छनौट गरी तिनीहरूको मात्र प्रश्नावलीअनुसारको विवरण सङ्कलन गर्नुपर्छ। यसरी प्रत्येक प्राथमिक इकाइबाट आवश्यक सङ्ख्यामा घरपरिवार छनौट गर्नुपूर्व **Sampling Frame** का लागि त्यस प्राथमिक इकाइमा बसोबास गर्ने सम्पूर्ण घरपरिवारको लगत सङ्कलन गर्नु आवश्यक हुन्छ। घरपरिवारको लगत सङ्कलन गर्नका लागि निम्नानुसारको लगत सूचीकरण फारामको तर्जुमा गरिएको छ।

गणना कार्यमा खटिएका कर्मचारीहरू सर्वप्रथम आफूलाई विभागबाट तोकिएको प्राथमिक इकाइ (PSU) मा पुगी त्यस PSU को सिमाना यकिन गर्नुपर्छ। यसका लागि सो गणना क्षेत्रमा बसोबास गर्ने जानिफकार व्यक्तिहरूसँग सोधपुछ गरी सिमाना यकिन गर्नुपर्छ। आफूलाई तोकिएको क्षेत्रको सिमाना यकिन गरेपछि सो क्षेत्रको कुनै एक निश्चित विन्दुबाट प्रत्येक घरपरिवारमा पुगी घरपरिवार नदोहोरिने र नछुटने गरी सूचीकरण कार्य थाल्नु पर्छ। सूचीकरण कार्य गर्दा नागबेली आधारमा गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

सूचीकरण कार्यका लागि तल उल्लेखित फाराम प्रयोग गरिन्छ। यसका प्रत्येक खण्डको विस्तृत चर्चा तल गरिएको छ।

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३

घरपरिवार सूचीकरण फाराम

गा.वि.स./न.पा. वडा नं.

जिल्ला..... :..... गणना क्षेत्र नं. PSU कोड
..... :.....

घर क्रम सङ्ख्या	परिवार क्रम सङ्ख्या	गाउँ/वस् ती/ टोल	ब्लक नं./ घर नं.	परिवारमूलीको नाम,थर	उत्तरदाताको नाम, थर	उत्तरदा ताको उमेर (वर्षमा)	यस समुदायमा बसोबास गरेको समय अवधि (वर्षमा)	सर्वेक्षणक ो दायरा भिन्न पर्ने परिवारको क्रमसङ्ख्या	छनौट भएक ो परिवा र क्रमसं ख्या

१.२ जिल्ला

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेका प्राथमिक इकाइ (PSU) जसको घरपरिवार सूचीकरण गर्न थालिएको छ । सोसँग सम्बन्धित जिल्लाको नाम यस भागमा लेख्नुपर्छ ।

१.३ गाविस/नगरपालिका

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेका प्राथमिक इकाइ (PSU) जसको घरपरिवार सूचीकरण गर्न थालिएको छ सोसँग सम्बन्धित गाविस/नगरपालिकाको नाम यस भागमा लेख्नुपर्छ ।

१.४ वडा नं.

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेका प्राथमिक इकाइ (PSU) जसको घरपरिवार सूचीकरण गर्न थालिएको छ सो सँग सम्बन्धित गाविस /नगरपालिकाको वडा नम्बर यस भागमा लेख्नुपर्छ । गाविसमा ९ र नगरपालिकामा न्यूनतम ९ देखि अधिकतम ३५ वटासम्म वडा हुन्छन् ।

१.५ वडा खण्ड

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेका प्राथमिक इकाइ (PSU) जसको घरपरिवार सूचीकरण गर्न थालिएको छ सोसँग सम्बन्धित नगरपालिकाको वडालाई विभिन्न खण्डहरूमा विभाजन गरिएको छ । यसरी विभाजन गरिएको खण्डलाई नै वडा खण्ड भनिन्छ । सर्वेक्षणको लागि छनौट भएको वडा खण्ड नम्बरलाई यस खण्डमा उल्लेख गर्नुपर्छ । वडा खण्ड नम्बर उल्लेख गर्दा विभागबाट उपलब्ध गराएअनुसारको सूचीमा उल्लेखित नम्बर उल्लेख गर्नुपर्छ । वडा खण्ड नभएका वडाहरूको हकमा यस खण्डमा ०० लेख्नुपर्छ ।

१.६ PSU कोड

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेका २५३ वटा प्राथमिक इकाइलाई (PSU) विभागले एकरूपताका लागि कोड नम्बर राखेको छ । यसरी सूचीकरण कार्य गर्न थालिएको प्राथमिक इकाइको (PSU) कोड दिइएअनुसार यस खण्डमा उल्लेख गर्नु पर्छ ।

१.७ घर क्रमसङ्ख्या

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेका प्राथमिक इकाइ (PSU) का क्षेत्रभित्र पर्ने परिवार बसोबास गर्ने सम्पूर्ण घरहरूको लगत सङ्कलन गर्नुपर्छ । प्रत्येक घरलाई छुट्टाछुट्टै नम्बर दिनुपर्छ । सुरुको घरलाई १ क्रमसङ्ख्या दिई त्यसपछि क्रमशः अन्य घरहरूलाई क्रमसङ्ख्या दिई जानुपर्छ । एउटा घरमा एकभन्दा बढी परिवारहरू पनि बसेका हुन सक्छन् । यस्तो अवस्थामा घर क्रमसङ्ख्या एउटै हुन्छ तर परिवार क्रमसङ्ख्या भने फरक फरक हुन्छ । एउटा परिवारको एकभन्दा बढी घरहरू हुन सक्छन् । त्यस्तो अवस्थामा परिवार बस्ने मुख्य घरलाई मात्र क्रमसङ्ख्या दिनुपर्छ । व्यक्तिका सबै घरहरूलाई क्रमसङ्ख्या दिइरहनु पर्दैन ।

संस्थागत घरहरू, कुटनीतिक नियोगमा काम गर्ने विदेशी व्यक्तिहरूलाई सूचीकरणमा समावेश गर्नु पर्दैन ।

१.८ परिवार क्रमसङ्ख्या :

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेका प्राथमिक इकाइका (PSU) क्षेत्रभित्र बसोबास गर्ने सम्पूर्ण परिवारको लगत सङ्कलन गर्नुपर्छ । छनौटमा परेको प्राथमिक इकाइभित्रको क्षेत्रमा अक्सर बसोबास गर्ने परिवारहरूलाई क्रमशः १ देखि नम्बर दिई जानुपर्छ । प्रत्येक परिवारलाई छुट्टाछुट्टै क्रमसङ्ख्या

दिनुपर्छ । परिवार क्रमसङ्ख्या दोहोरिदैन । एउटा घरमा एकभन्दा बढी परिवारहरु बसेका हुन सक्छन् । त्यस्तो अवस्थामा प्रत्येक परिवारलाई छुट्टाछुट्टै क्रम सङ्ख्या दिई लगत सङ्कलन गर्नुपर्छ ।

१.९ गाउँ/वस्ती/टोल :

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेकाप्राथमिक इकाइको (PSU) क्षेत्रभित्र विभिन्न गाउँ, वस्ती वा टोलहरु हुन्छन् । प्राथमिक इकाइको लगत सूचीकरण गर्दा सम्बन्धित घरपरिवार बसोबास गरेको गाउँ, वस्ती वा टोलको नाम यस महलमा लेख्नुपर्छ । यसरी गाउँ, वस्ती वा टोलको नाम लेख्नाले मुख्य प्रश्नावली भर्नको लागि छनौट भएको घरपरिवार पत्ता लगाउन सजिलो पर्छ ।

१.१० घर नं/ब्लक नं.

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेका प्राथमिक इकाइका (PSU) क्षेत्रभित्र बसोबास गर्ने परिवारहरुको घरमा गाविस/नगरपालिकाले पहिचानका लागि घर वा ब्लक नम्बर उपलब्ध गराएको वा राखेको हुन्छ । यही घर वा ब्लकनम्बर घरपरिवारका सम्बन्धित व्यक्तिहरूसँग सोधी यस महलमा लेख्नुपर्छ ।

१.११ परिवार मूलीको नाम, थर

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेका प्राथमिक इकाइको (PSU) क्षेत्रभित्र बसोबास गर्ने परिवारहरुको सूचीकरण कार्य गर्दा प्रत्येक घरपरिवारको मूली व्यक्ति को हो सो सोधी उक्त व्यक्तिको नाम, थर यस महलमा लेख्नुपर्छ ।

१.१२ उत्तरदाताको नाम, थर

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३, एक विशेष किसिमको सर्वेक्षण भएकाले यसमा उत्तरदाताको हो भन्ने पनि महत्वपूर्ण भएको हुँदा उत्तरदाताको नाम सोधी यस महलमा लेख्नु पर्दछ । यहाँ बुझ्न के जरुरी छ भने यस सर्वेक्षणको उत्तरदाता ४५ वर्ष उमेर पुगेको र त्यो समुदायमा विगत २५ वर्षदेखि बसेको हुनु पर्दछ ।

१.१३ उत्तरदाताको उमेर (वर्षमा)

उत्तरदाताको पूरा भएको उमेर यस महलमा लेख्नु पर्दछ । उमेर लेख्दा पूरा भएको वर्ष लेख्नु पर्दछ ।

१.१४ उत्तरदाता यस समुदायमा बसोबास गरेको समय अवधि (वर्षमा)

जलवायु परिवर्तनको असर तथा प्रभावले गर्दा के कस्तो परिवर्तन आएको छ भन्नको लागि लगभग २५ वर्ष अगाडिदेखिको घटनाहरु सम्झनुपर्ने भएको हुँदा यो सर्वेक्षणमा उत्तरदाता २५ वर्षदेखि त्यही समुदायमा हुनु पर्दछ भनिएको छ । यस महलमा उत्तरदाता कति वर्षदेखि त्यो समुदायमा बस्न थालेको हो सो सोधी यस महलमा लेख्नु पर्दछ । यदि उत्तरदाता त्यही जन्मिएको रहेछ भने उसको पूरा भएको उमेर वर्षमा लेख्नु पर्दछ ।

१.१५ सर्वेक्षणको दायराभित्र पर्ने परिवारको क्रमसङ्ख्या

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को दायराभित्र देहायअनुसारका परिवारहरु पर्दछन् ।

- उत्तरदाता ४५ वर्ष उमेर पुगेको,
- उत्तरदाता उक्त समुदायमा विगत २५ वर्षदेखि बस्दै आएको,

परिवार क्रमसङ्ख्याबाट सोअनुसारको दायरमा परेका परिवारहरूलाई छानी क्रमसङ्ख्या १ बाट यो महलमा लेख्नु पर्दछ। प्राथमिक इकाइका सम्पूर्ण घरपरिवारको लगत सङ्कलन गरिसकेपछि मात्र यो कार्य गर्नुपर्छ।

१.१५ छनोट भएको परिवार क्रम सङ्ख्या :

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३, को छनोटमा परेका प्रत्येक प्राथमिक इकाइ (PSU) बाट २० वटा घरपरिवार व्यवस्थित नमुना सङ्कलन (Systematic Sampling) को विधिबाट छनोट गरी ती २० घरपरिवारसँग दोस्रो चरणमा अर्न्तवार्ता गरेर प्रश्नावलीका विवरणहरू भर्नुपर्छ। प्राथमिक इकाइका सम्पूर्ण घरपरिवारको लगत सङ्कलन गरिसकेपछि मात्र यो कार्य गर्नुपर्छ। सर्वेक्षणको दायराभित्र पर्ने परिवारको क्रम सङ्ख्याबाट २० घरपरिवार छनोट गरी ती छानिएका परिवारलाई क्रमशः १ देखि २० सम्म नम्बर दिनुपर्छ। यसरी छनोटपश्चात् घरपरिवारलाई दिएको नयाँ क्रम सङ्ख्या यस महलमा लेख्नुपर्छ। यो क्रम सङ्ख्या १ देखि २० सम्म मात्र हुन्छ। घरपरिवार छनोट विधिको प्रक्रियाको बारेमा अगाडि विस्तृतरूपमा चर्चा गरिएको छ।

परिवार छनोट विधि :

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनोटमा परेका प्रत्येक प्राथमिक इकाइ (PSU) को सूचीकरण कार्य सम्पन्न भइसकेपछि सो प्राथमिक इकाइ (PSU) बाट २० परिवारको छनोट गरी ती २० परिवारसँग दोस्रो चरणमा अर्न्तवार्ता गरी प्रश्नावलीमा सोधिएका विवरणहरू सङ्कलन गर्नुपर्छ। प्रत्येक प्राथमिक इकाइ (PSU) बाट व्यवस्थित नमुना सङ्कलनको विधि प्रयोग गरी परिवारहरूको छनोट गर्नुपर्छ। परिवार छनोट तल उल्लेख भएको प्रक्रिया अपनाइ गर्नुपर्छ।

१. सर्वप्रथम छनोट भएको प्राथमिक इकाइ (PSU) मा सूचीकरण कार्य सम्पन्न भई घर क्रमसङ्ख्या र परिवार क्रमसङ्ख्या सही ढङ्गले भएको एकिन गर्नु पर्छ।

२. सर्वेक्षणको दायराभित्र पर्ने परिवारको क्रम सङ्ख्या यकिन गर्नुपर्छ। दायराभित्र पर्ने परिवारको क्रम सङ्ख्याको अन्तिम क्रम सङ्ख्या नै त्यो PSU को जम्मा परिवार सङ्ख्या हो।

३. प्राथमिक इकाइ (PSU) मा भएको दायराभित्र पर्ने परिवारको जम्मा सङ्ख्यालाई छनोट गर्नुपर्ने परिवार सङ्ख्याले (n) भाग गरी छनोट अन्तर (Sampling Interval) पत्ता लगाउनुपर्छ। यो सङ्ख्या दशमलवमा आएमा दशमलवपछि दुईवटा सङ्ख्या मात्र लिनुपर्छ। यो सङ्ख्यालाई I भनौं।

४. छनोट अन्तर (I) पत्ता लगाइसकेपछि तल दिएको Random Table मा हेरी १ देखि I (पूर्ण सङ्ख्या) को बीचको पहिलो नम्बर छनोट गर्नुपर्छ। Random Table को देखे कुनाको पहिलो अङ्कबाट दायर्यातर्फ वा तल हेरी पहिलो दैवी अङ्क छनोट गर्नुपर्छ। यसरी छनोट गरेको अङ्कलाई A भनौं।

एउटा PSU मा छनोट गरिसकेको दैवी सङ्ख्यालाई पुनः अर्को PSU मा लिनु हुँदैन, नयाँ दैवी सङ्ख्या छनोट गर्नुपर्छ।

५. यसरी छनोट गरेको A सँग मिल्ने परिवार क्रम सङ्ख्या सूचीकरण लगतमा हेरी फारामको अन्तिम महलमा १ लेख्नुपर्छ। यसलाई H1 मानौं।

६. पहिलो परिवार छनोट गरिसकेपछि सो H1 मा I जोडी दोस्रो परिवार छनोट गर्नुपर्छ। परिवार क्रम सङ्ख्या दशमलवमा आएमा दुई अङ्कमा त्यसलाई समायोजन गर्नुपर्छ र सो सङ्ख्या नै छनोट क्रमसङ्ख्या हो। यसरी

पनि दशमलव आएमा ०.५ भन्दा तल भएमा तल्लो र ०.५ भन्दा माथि भएमा माथिल्लो अङ्क लिनुपर्छ । यो सङ्ख्यालाई परिवार क्रमसङ्ख्या सूचीकरण लगतमा हेरी फारामको अन्तिम महलमा २ लेख्नुपर्छ । यसलाई H2 मानौं ।

जस्तै : १४.४३ आएमा १४ र १४.७३ आएमा १५ लिनुपर्छ ।

७. अब फेरि तेस्रो परिवार छान्नका लागि H2 मा I जोडी माथि बुँदा नं ६ कै प्रक्रिया अवलम्बन गरी छनौट गर्नुपर्छ । यहाँ H2 लिँदा दशमलव समायोजन गर्नुभन्दा अगाडिको अङ्क लिनुपर्छ ।

द. माथि बुँदा नं. ७ को प्रक्रिया अवलम्बन गरी आवश्यक बाँकी १७ परिवारहरुको छनौट गर्नुपर्छ ।

छानिएको पहिलो परिवार	H1 = A	छानिएको एघारौँ परिवार	H11 = H10+I
छानिएको दोस्रो परिवार	H2 = H1+I	छानिएको बाह्रौँ परिवार	H12 = H11+I
छानिएको तेस्रो परिवार	H3 = H2+I	छानिएको तेह्रौँ परिवार	H13 = H12+I
छानिएको चौथो परिवार	H4 = H3+I	छानिएको चौधौँ परिवार	H14 = H13+I
छानिएको पाँचौँ परिवार	H5 = H4+I	छानिएको पन्ध्रौँ परिवार	H15 = H14+I
छानिएको छैठौँ परिवार	H6 = H5+I	छानिएको सोह्रौँ परिवार	H16 = H15+I
छानिएको सातौँ परिवार	H7 = H6+I	छानिएको सत्रौँ परिवार	H17 = H16+I
छानिएको आठौँ परिवार	H8 = H7+I	छानिएको अठारौँ परिवार	H18 = H17+I
छानिएको नवौँ परिवार	H9 = H8+I	छानिएको उन्नाइसौँ परिवार	H19 = H18+I
छानिएको दशौँ परिवार	H10 = H9 +I	छानिएको बिसौँ परिवार	H20 = H19+I

Random Number Table

28	8	27	41	11	11	4	41	7	8
32	5	42	5	33	29	24	5	13	7
7	15	7	32	44	18	15	1	20	3
46	24	15	26	24	6	14	50	15	36
45	48	24	49	31	9	24	34	40	37
6	9	44	28	14	38	5	44	31	37
30	49	25	32	17	22	11	21	3	45
49	50	25	48	35	43	12	49	42	7
11	15	10	40	15	9	49	24	29	20
20	41	48	23	4	39	38	9	38	18
44	6	28	50	37	9	42	31	49	26
10	13	21	24	1	37	30	45	33	48
13	18	38	36	29	7	32	28	37	12
24	27	10	22	43	49	5	29	9	36
1	16	24	6	45	6	4	13	19	21
48	46	35	38	11	22	28	41	9	1
25	27	35	40	48	29	43	50	25	49
12	28	27	38	8	13	17	48	6	35
7	18	7	29	28	45	42	12	24	23

40	29	37	41	30	46	2	28	27	28
18	6	25	48	26	41	28	13	18	17
33	24	44	47	47	29	19	11	28	42
3	25	12	49	4	35	26	39	6	27
18	35	43	16	45	4	27	50	36	1
1	11	29	6	10	34	5	31	5	12

उदाहरण : दाङ्ग जिल्लाको लमही नगरपालिका वडा नं. २ को वडा खण्ड ३ को सूचीकरणबाट जम्मा परिवार सङ्ख्या २५४ प्राप्त भयो । यस वडा खण्डमा परिवार निम्नानुसार छनौट गरिन्छ ।

जम्मा परिवार सङ्ख्या (N)	254
छनौट गर्नुपर्ने परिवार सङ्ख्या (n)	20
छनौट अन्तर (I)	=254/20 =12.7
१ देखि १२ बीचको पहिलो दैवी छनौट (A)	8

छानिएको परिवार क्रम सङ्ख्या	दशमलव सहित	राउण्ड अप गरेर (छानिएको परिवार क्रम सङ्ख्या)
छानिएको पहिलो परिवार	$H1 = A = 8$	8
छानिएको दोस्रो परिवार	$H2 = H1 + I = 8 + 12.7$	20.7
छानिएको तेस्रो परिवार	$H3 = H2 + I = 20.7 + 12.7$	33.4
छानिएको चौथो परिवार	$H4 = H3 + I = 33.4 + 12.7$	46.1
छानिएको पाँचौ परिवार	$H5 = H4 + I = 46.1 + 12.7$	58.8
छानिएको छैठो परिवार	$H6 = H5 + I$	71.5
छानिएको सातौ परिवार	$H7 = H6 + I$	84.3
छानिएको आठौ परिवार	$H8 = H7 + I$	97
छानिएको नवौ परिवार	$H9 = H8 + I$	109.3
छानिएको दशौ परिवार	$H10 = H9 + I$	122
छानिएको एघारौ परिवार	$H11 = H10 + I$	134.7
छानिएको बाह्रौ परिवार	$H12 = H11 + I$	147.4
छानिएको तेह्रौ परिवार	$H13 = H12 + I$	160.1
छानिएको चौधौ परिवार	$H14 = H13 + I$	172.8
छानिएको पन्ध्रौ परिवार	$H15 = H14 + I$	185.5
छानिएको सोह्रौ परिवार	$H16 = H15 + I$	198.2
छानिएको सत्रौ परिवार	$H17 = H16 + I$	210.4
छानिएको अठारौ परिवार	$H18 = H17 + I$	223.1
छानिएको उन्नाइसौ परिवार	$H19 = H18 + I$	235.8
छानिएको बिसौ परिवार	$H20 = H19 + I$	248.5

घरपरिवार छनौट फाराम भर्ने विधि

१.१ जिल्ला

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ का लागि परिवार छनौट गर्न थालिएको प्राथमिक इकाइ (PSU) सँग सम्बन्धित जिल्लाको नाम यस भागमा लेख्नुपर्छ । दिइएको कोठाहरुमा जिल्लाको कोड लेख्नु गर्नुपर्छ ।

१.२ गा विस/नगरपालिकाको नाम

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ का लागि परिवार छनौट गर्न थालिएको प्राथमिक इकाइ (PSU) सँग सम्बन्धित गाविस वा नगरपालिकाको नाम यस भागमा लेख्नुपर्छ । दिइएको कोठाहरुमा गाविस वा नगरपालिकाको कोड लेख्नु गर्नुपर्छ ।

१.३ PSU कोड

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेका २४७ वटा प्राथमिक इकाइहरुलाई (PSU) विभागले एकरूपताका लागि कोड नम्बर राखेको छ । यसरी परिवार छनौट कार्य गर्न थालिएको प्राथमिक इकाइको (PSU) कोड यस खण्डमा उल्लेख गर्नुपर्छ ।

१.४ वडा नं.

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ का लागि परिवार छनौट गर्न थालिएको प्राथमिक इकाइ (PSU) सँग सम्बन्धित गाविस/नगरपालिकाको वडा नम्बर यस भागमा लेख्नुपर्छ । गाविसमा ९ र नगरपालिकामा न्यूनतम ९ देखि अधिकतम ३५ वटासम्म वडा हुन्छन् ।

१.५ वडा खण्ड नं.

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ का लागि परिवार छनौट गर्न थालिएको प्राथमिक इकाइ (PSU) सँग सम्बन्धित नगरपालिकाको वडालाई विभिन्न खण्डहरुमा विभाजन गरिएको छ । यसरी विभाजन गरिएको खण्डलाई नै वडा खण्ड भनिन्छ । सर्वेक्षणको लागि छनौट भएको वडा खण्ड नम्बरलाई यस खण्डमा उल्लेख गर्नुपर्छ ।

१.६ सर्वेक्षणको दायराभित्र परेको जम्मा परिवार सङ्ख्या (N)

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ को छनौटमा परेका प्राथमिक इकाइ (PSU) जसको परिवार छनौट गर्न थालिएको छ । सो वडा/वडा खण्डको सूचीकरणबाट प्राप्त परिवार सङ्ख्या यसमा उल्लेख गर्नुपर्छ । सूचीकरण फारामको नवौं महलको अन्तिम क्रम सङ्ख्या नै यो सङ्ख्या हो ।

१.७ छनौट गर्नुपर्ने परिवार सङ्ख्या (n) :

जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण २०७३ मा प्रत्येक PSU बाट २० वटा परिवारहरु छनौट गरिन्छ । यसर्थ, यो सङ्ख्या निश्चित छ ।

१.८ छनौट अन्तर (I) = $N/n = N/20$

सूचीकरणबाट प्राप्त दायराभिन्न पर्ने परिवार सङ्ख्यालाई छनौट गर्नुपर्ने परिवार सङ्ख्या २० ले भाग गर्दा आउने सङ्ख्या नै छनौट अन्तर (I) हो । यो सङ्ख्या दशमलवमा भएमा दशमलवपछि दुईवटा सङ्ख्या मात्र लिनुपर्छ ।
जस्तै : २३.४५६ भएमा २३.४६ मात्र लिनुपर्छ ।

१.९ छानिएको पहिलो परिवार = A

छनौट अन्तर पत्ता (I) पत्ता लगाइसकेपछि दिएको Random Table मा हेरी १ देखि I (पूर्ण सङ्ख्या) को बीचको पहिलो नम्बर छनौट गर्नुपर्छ । Random Table को देब्रे कुनाको पहिलो अङ्कबाट दायराँतर्फ वा तल हेरी पहिलो दैवी अङ्क छनौट गर्नुपर्छ । यसरी छनौट गरेको अङ्कलाई यसमा लेख्नुपर्छ ।

१.१० छानिएको परिवार क्रम सङ्ख्या

पहिलो परिवार छनौट गरिसकेपछि सो H1 मा I जोडी दोस्रो परिवार छनौट गर्नुपर्छ । परिवार क्रम सङ्ख्या दशमलवमा आएमा दुई अङ्कमा त्यसलाई समायोजन गर्नुपर्छ र सो सङ्ख्या नै छनौट क्रमसङ्ख्या हो । यसरी पनि दशमलव आएमा ०.५ भन्दा तल भएमा तल्लो र ०.५ भन्दा माथि भएमा माथिल्लो अङ्क लिनुपर्छ । यसलाई H2 मानौं ।

जस्तै : १४.४३ आएमा १४ र १४.७३ आएमा १५ लिनुपर्छ ।

१.११ परिवार मूलीको नाम, थर

सूचीकरण फाराम हेरी माथि छानिएको परिवार क्रमसङ्ख्याको हरफमा रहेको परिवार मूलीको नाम, थर यस महलमा लेख्नुपर्छ ।

१.१२ गणकको नाम, थर

परिवार सूचीकरण कार्यमा संलग्न गणक कर्मचारीहरूको नाम, थर लेखी सहीसमेत यस खण्डमा गर्नुपर्छ ।

१.१३ सुपरीवेक्षकको नाम, थर

परिवार सूचीकरण कार्यमा संलग्न सुपरीवेक्षक कर्मचारीको नाम, थर लेखी सहीसमेत यस खण्डमा गर्नुपर्छ ।

१.१४ परिवार छनौट गरिएको मिति

PSU मा परिवार छनौट गरिएको मिति यस खण्डमा लेख्नुपर्छ ।

१.१५ परिवार सूचीकरण सम्पन्न भएको मिति

PSU मा परिवार सूचीकरण कार्य सम्पन्न भएको मिति यस खण्डमा लेख्नुपर्छ ।

प्रश्नावली भर्ने तरिका

खण्ड १ परिचयात्मक विवरण

A01: गणना क्षेत्र नं.

गणकको कार्यबोभलाई ख्याल गर्दै गणना प्रयोजनका लागि यदि कुनै गाविस/नगरपालिको वडा वा सो वडालाई दुई वा सोभन्दा बढी खण्डमा विभाजन गरी गणना क्षेत्र कायम गरिएको हुन सक्दछ। गणना गर्न लागेको घरपरिवार रहेको स्थान कुन गणना क्षेत्र हो। यस महलमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले उपलब्ध गराएको गणना क्षेत्र नं. लेख्नुपर्छ।

A02: जिल्ला

गणकले गणना गर्न लागेको क्षेत्र, गाउँ, टोल कुन जिल्लामा पर्दछ, सोही जिल्लाको नाम र कोड दिइएको ठाउँमा स्पष्ट पूरा लेख्नु पर्दछ।

A03: गाविस/नगरपालिका

गणना गर्न लागेको ठाउँ कुन नगरपालिका/गाविसमा पर्दछ। सो लेखी त्यसको कोड पनि विभागले उपलब्ध गराएअनुसार लेख्नुपर्छ।

A04: वडा नं./वडा खण्ड

गणना गर्न लागेको घरपरिवार गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको कुन वडामा पर्दछ, सोधी वडा नं. लेख्नु पर्दछ। प्रत्येक गाविसमा १ देखि ९ सम्म वडाहरू हुन्छन् र नगरपालिकामा १ देखि ३५ सम्म वडा हुन सक्छन्।

A05: गाउँ/टोलको नाम

यस महलमा गणना गर्न लागिएको घरपरिवारको सम्बन्धित गाउँ वा टोलको नाम लेख्नु पर्दछ।

A06: सर्वेक्षण क्षेत्रको उचाइ (मिटरमा)

यस महलमा गणना गर्न लागिएको क्षेत्र समुन्द्र सतहबाट कति मिटर उचाइमा रहेको छ, बुझी अङ्कमा लेख्नु पर्दछ।

A07: परिवार मूलीको नाम

परिवार (Household) भन्नाले सामान्यतया: एउटै आम्दानी खर्चले घर व्यवहार चलाई एउटै भान्सामा खानपिन गरी बसेका व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समुहलाई बुझाउँछ। परिवारमा एक व्यक्ति मात्र वा धेरै व्यक्तिहरू, नाता पर्ने वा नपर्ने हुन सक्दछन्। परिवार र परिवारका सदस्य छुट्याउन आम्दानी/खर्च र भान्साको अवधारणा प्रमुख रहेको छ।

परिवारमूली भन्नाले परिवारमा परिआएका दैनिक कामकाज, खर्च र व्यवहार चलाउन व्यवस्था मिलाउने मुख्य व्यक्ति भन्ने बुझिन्छ। परिवारको मूली सामान्यतया: परिवारमा उपस्थित रहने स्त्री वा पुरुष हुन सक्छन्। तर १० वर्ष उमेर नपुगेका केटा वा केटी परिवार मूली हुन सक्दैनन्।

गणना गर्न लागेको परिवारको परिवार मूली को हो तोकिएको परिभाषाअनुसार छुट्याइ सम्बन्धित परिवार मूलीको नाम थर यस स्थानमा लेख्नु पर्दछ ।

परिवार मूलीको लिङ्ग

परिवार मूलीको प्राकृतिक लिङ्ग (Biological Sex) के हो सोधी पुरुष भए १ र महिला भए २ यस महलमा लेख्नुपर्दछ ।

परिवार मूलीको उमेर

व्यक्तिको उमेर भन्नाले जन्म भएदेखि हालसम्म कति समय बित्यो, उक्त समयलाई जनाउँछ । यस महलमा परिवार मूलीको उमेर लेख्दा पूरा भएको उमेर वर्षमा लेख्नु पर्दछ ।

A08: उत्तरदाताको नाम

उत्तरदाताको उमेर ४५ वर्ष वा सोभन्दा माथिको हुनु पर्दछ । यस प्रश्नावलीमा कतिपय प्रश्नहरू २५ वर्ष अगाडिसम्म सोधिएको छ । यसैले ४५ वर्षभन्दा माथिको उत्तरदाताको नाम सोधी स्पष्ट रूपमा लेख्नु पर्दछ ।

उत्तरदाताको लिङ्ग

उत्तरदाताको प्राकृतिक लिङ्ग (Biological Sex) के हो सोधी पुरुष भए १ र महिला भए २ यस महलमा लेख्नु पर्दछ, उत्तरदाताको उमेर :

व्यक्तिको उमेर भन्नाले जन्म भएदेखि हालसम्म कति समय बित्यो, उक्त समयलाई जनाउँछ । यस महलमा उत्तरदाताको उमेर लेख्दा पूरा भएको उमेर वर्षमा लेख्नु पर्दछ ।

A09: उत्तरदाताको सम्पर्क नं.

गणना गर्न लागेको परिवारले कुनै पनि प्रकारको टेलिफोन/मोबाइल सेवा लिएको भए रिक्त स्थानमा त्यस परिवारको टेलिफोन मोबाइल नम्बर स्पष्टसँगले लेख्नु पर्दछ । तथ्याङ्क सम्पादनको क्रममा सम्बन्धित परिवारको कुनै विवरण स्पष्ट नपाइएमा वा कुनै विवरण अपूरो भरेको पाइएमा सम्बन्धित परिवारमा सम्पर्क राखी सही विवरण लेख्न सम्पर्क टेलिफोन नम्बर महत्वपूर्ण हुन सक्दछ ।

A10: उत्तरदाताको जात/जातिको नाम र कोड

नेपालमा विभिन्न जात र जातिका मानिस छन् । सामान्यतया जात भन्नाले हिन्दू वर्णाश्रमअन्तर्गतका विभिन्न वर्गका समूहलाई जनाउँछ । यसमा जनै लगाउने, नलगाउने र दलितभिन्नका जातहरू पर्दछन् र यिनीहरूको बेग्लाबेग्लै थर र गोत्र हुन्छ । जाति भन्नाले आफ्नो छुट्टै मातृभाषा र संस्कार भएका जनजातिलाई जनाउँछ ।

उदाहरणको लागि, ब्राह्मण, क्षेत्री, कामी, राजपूत, कायस्थ, मारवाडी जात हुन् र लिम्बु, तामाङ, थामी आदि जाति हुन् ।

कतिले आफ्नो जात वा जातिको सट्टा थर वा उपजाति भन्ने गर्दछन् । यस्तो जनाएमा सो थर वा उपजाति कुन जात वा जातिमा पर्दछ, यकिन गरी सोधी लेख्नुपर्दछ । एउटै परिवारमा विभिन्न जात वा जातिका मानिस बस्न सक्ने हुन्छन् तर यहाँ परिवार मूलीको जात वा जाति के हो सोधी परिवार मूली वा उत्तरदाताले बताएबमोजिम लेख्नु पर्दछ । जातजातिको कोड निर्देशिकामा भएअनुसार लेख्नु पर्दछ ।

जात/जातिको कोड															
१	क्षेत्री	१८	कोदरी/कुशावाहा	३५	राजवंशी	५२	सतार/सत्याल	६९	थकाली	८६	पंजाबी/सिख	१०३	धन्कार/धरिकार	१२०	ल्लोपा
२	ब्राह्मण-पहाडी	१९	कुर्मी	३६	सुनुवार	५३	भांगड/धगर	७०	चिह्रिमार	८७	फिसान	१०४	कुलुड	१२१	देव
३	मगर	२०	सत्यासी/वशनामी	३७	सुढी	५४	बांतर/सरवार	७१	पहरी	८८	राजी	१०५	बले	१२२	साडपाड
४	थारु	२१	धानुक	३८	लोहार	५५	बरई	७२	माली	८९	व्यासी/सौका	१०६	खवास	१२३	खालीड
५	तामाङ	२२	मुसहर	३९	तत्मा/तत्वा	५६	कहर	७३	बंगाली	९०	हापु	१०७	राजधोव	१२४	तोफ्केगोला
६	नेवार	२३	दुसाध/पासवान/पासी	४०	खत्वे	५७	गनगाई	७४	छत्त्याल	९१	कोचे	१०८	कोरी	१२५	लोहोरुड
७	मुसलमान	२४	शोर्पा	४१	धोवी	५८	लोध	७५	डोम	९२	धुनीया	१०९	नाछिरिड	१२६	अन्य दलित
८	कामी	२५	सोनार	४२	माभी	५९	राजभर	७६	कमर	९३	वाल्ड	११०	याम्फु	१२७	अन्य
९	यादव	२६	केवट	४३	नुनीया	६०	थामी	७७	बोटे	९४	मुण्डा	१११	चाम्मिड		
१०	राई	२७	ब्राम्हण-तराई	४४	कम्हार	६१	धिमाल	७८	ब्रम्हु/बरामो	९५	राउटे	११२	आठपहरिया		
११	गुरुङ	२८	कथवनीया	४५	दनुवार	६२	भोटे	७९	गाइने	९६	ह्योस्मो	११३	सरवरिया		
१२	ब्रमाङ/ढोली	२९	घर्ती/भुजेल	४६	चेपाङ/प्रजा	६३	विन	८०	जिरेल	९७	पथरकडा/कुशावाहिया	११४	बाल्तवा		
१३	लिम्बु	३०	मल्लाह	४७	हलुवाइ	६४	गढेरी/भेडियार	८१	दुरा	९८	कुसुन्डा	११५	ढोल्पो		
१४	ठाकुरी	३१	कलवार	४८	राजपुत	६५	नुराङ	८२	बावी	९९	ल्लोमी	११६	अमात		
१५	सार्की	३२	कुमाल	४९	कायस्थ	६६	याक्खा	८३	मेचे	१००	कलार	११७	थुलुङ		
१६	तेली	३३	हजाम/ठाकुर	५०	बढई	६७	बराइ	८४	लेप्चा	१०१	नदुवा	११८	मेवाहाङ वाला		
१७	चमार/हरिजन/राम	३४	कानु	५१	मारवाही	६८	ताजपुरीया	८५	हलखोर	१०२	हाँडी	११९	बाहिङ		

A11: शैक्षिक योग्यता

यस महलमा उत्तरदाताको शैक्षिक योग्यता के कति छ सो कुरा स्पष्ट पहिचान गरी दिइएका कोडहरूमध्ये जुन हो, त्यसको कोड उल्लेख गर्नुपर्छ । शैक्षिक योग्यताको कोड लेख्दा उत्तीर्ण गरेको तह/कक्षाको सबैभन्दा माथिल्लो योग्यताको कोड लेख्नुपर्दछ ।

शैक्षिक योग्यताको कोड	
१	कक्षा १
२	कक्षा २
३	कक्षा ३
४	कक्षा ४
५	कक्षा ५
६	कक्षा ६
७	कक्षा ७
८	कक्षा ८
९	कक्षा ९
१०	कक्षा १०
११	एस. एल. सी.
१२	कक्षा १२/प्रमाणपत्र तह
१३	स्नातक तह
१४	स्नातकोत्तर तह
१५	प्राज्ञिक उपाधि
१६	साक्षर (अनौपचारिक शिक्षा)

A12: यस समुदायमा बसोबास गरेको समय अवधि (वर्ष)

उत्तरदातालाई यस समुदायमा बसोबास गरेको कति वर्ष पूरा भयो सोधी स्पष्टसँग अङ्कमा लेख्नु पर्दछ । वर्ष लेख्दा बसोबास गरेको पूरा वर्ष लेख्नु पर्दछ । स्थायी बसोबास गरिरहेका उत्तरदाताको हकमा उत्तरदाताको पूरा भएको उमेर लेख्नुपर्दछ ।

गणकको नाम, हस्ताक्षर र मिति:-

यस महलमा गणकको पूरा नाम हस्ताक्षर र गणना कार्य गरेको दिनको मिति पनि लेख्नु पर्दछ ।

सुपरीवेक्षकको नाम हस्ताक्षर र मिति:-

यस महलमा सुपरीवेक्षकको नाम, हस्ताक्षर र सुपरीवेक्षण गरेको मिति लेख्नुपर्दछ ।

तथ्याङ्क प्रवेष्टीकरणकर्ताको नाम, हस्ताक्षर र मिति:-

यस महलमा सर्वेक्षणको काम सकिएपछि तथ्याङ्क प्रवेष्टीकरण गर्दा तथ्याङ्क प्रवेष्टीकरण गर्नेको नाम, हस्ताक्षर र तथ्याङ्क प्रवेष्टीकरण गरेको मिति पनि लेख्नु पर्दछ ।

खण्ड २ व्यक्तिगत तथा पारिवारिक विवरण

२.१ व्यक्तिगत विवरण

B01: घरपरिवारमा परिवार मूलीसहित कतिजना हुनुहुन्छ ?

अक्सर बसोबास गर्ने अनुपस्थित जम्मा

अक्सर बसोबास गर्ने:

गणना गर्न लागेको परिवारमा अक्सर/प्रायःजसो/धेरै जसो (Usually) बसोबास गर्ने जम्मा सदस्य कतिजना छन सोधी, बालक/बालिका, वृद्ध, अपाङ्ग सबै पुरुष र महिलाको जम्मा सङ्ख्या यस महलमा लेख्नुपर्दछ ।

अनुपस्थित:

परिवारमा अक्सर बसोबास नगर्ने, परिवारबाट छुट्टिभिन्न नभएका स्वदेश वा विदेशमा रहेका पुरुष र महिला गरी जम्मा व्यक्तिको सङ्ख्या यस महलमा लेख्नुपर्दछ ।

जम्मा:

माथिको अक्सर बसोबास गर्ने र अनुपस्थितको गरी जम्मा सङ्ख्या कति हुन्छ सोधी यस महलमा लेख्नु पर्दछ । सङ्ख्या नमिले उत्तरदातालाई पुनः सोधी दुबै सङ्ख्या यकिन गरी लेख्नु पर्दछ ।

तालिकाको क्रम सङ्ख्यामा अक्सर बसोबास गर्ने कति छन् सोसँग बराबर हुनु पर्दछ । परिवारका सदस्यको नाम थरको महलमा परिवारमा अक्सर बसोबास गर्ने व्यक्तिको नामथर क्रमसँग लेख्नु पर्दछ । परिवारका व्यक्तिको नाम थर लेख्दा सबैभन्दा पहिले परिवार मूलीको लेखी क्रमशः मूलीको श्रीमान् श्रीमती, छोरा, बुहारी, नाति, नातिनी आदि लेख्नु पर्दछ ।

B04: परिवार मूलीको के नाता पर्नुहुन्छ ?

मूलीसँग सम्बन्धित व्यक्तिको नाता के पर्छ भन्ने पहिचान गरी पारिवारिक संरचना (Family Tree) पत्ता लगाउनु यस महलको मुख्य उद्देश्य हो । दोश्रो, यस प्रश्नबाट परिवार मूलीसँगको सम्बन्ध सोध्दै जाँदा परिवारको कुनै व्यक्ति छुटे नछुटेको वा दोहोरिएको भए सो कुरा पत्ता लगाउन सजिलो हुन्छ । त्यसैले, परिवारमूलीको नाता लेख्दा होसियारीपूर्वक लेख्नु पर्दछ ।

उत्तर :

परिवार मूलीबाहेक अरु कोही परिवार मूली भएको अवस्थामा परिवार मूलीसँगको नाता सोध्दा उत्तरदाताको नाता लेखाइने सम्भावना हुन्छ । त्यसकारण नाता लेखाइसकेपछि पुनः एकपटक दोहोर्याएर स्पष्ट हुनु पर्दछ ।

यस महलमा निम्नानुसारका १० प्रकारका नाताहरू उल्लेख गरिएको छ । तीमध्ये जुन सदस्यको जुन नाता पर्दछ, सोहीबमोजिम निजको सम्बन्धित हरफमा उपयुक्त कोड लेख्नु पर्दछ ।

परिवार मूली.....१	सासुससुरा..... ६
श्रीमान्/श्रीमती..... २	दाजु-भाइ/दिदी-बहिनी..... ७
छोरा/बुहारी..... ३	नाति/नातिनी..... ८
छोरी/ज्वाइँ.....	घरेलु कामदार..... ९

४ बाबुआमा..... ५	अन्य..... १०
------------------------	--------------

यस महलमा परिवारका जुन जुन सदस्य परिवार मुलीसंग के नाता पर्ने हो सो छुट्याई दिइएका कोडहरु १ देखि १० मध्ये जुन नाता देखिन आउँछ, सो सम्बन्धको नाता कोड सम्बन्धित सदस्यको महलमा लेख्नु पर्दछ । उदाहरणका लागि, रामबहादुर केवटको परिवारमा क्र.सं. १ मा रामबहादुर केवट परिवार मूली छ, उसको श्रीमती २ नम्बरमा र छोरी ३ नम्बरमा क्रमशः कृष्ण माया र सुमित्रा रहेछन् भने कृष्णमायाको नातामा श्रीमान/श्रीमतीको कोड २ र सुमित्राको नातामा छोरी/ज्वाइको कोड ४ लेख्नु पर्दछ ।

B05: लिङ्ग

यस महलमा प्रत्येक व्यक्ति पुरुष वा महिला के हो छुट्याई पुरुष भए गणना गरिएका व्यक्तिको महलमा १ र महिला भए सो सदस्यको महलमा २ लेख्नु पर्दछ ।

B06: उमेर

यस महलमा परिवारका सदस्यहरुको उमेर स्पष्टरूपमा यकिन गरी जुन सदस्यको जे जति छ, सो उमेर सम्बन्धित सदस्यको महलमा अङ्कमा लेख्नु पर्दछ । उमेर लेख्दा सदस्यले पूरा गरेको वर्ष मात्र लेख्नु पर्दछ । जस्तै कमलाको उमेर १३ वर्ष ६ महिना २९ दिन भए निजको उमेरको महलमा १३ वर्ष मात्र लेख्नु पर्दछ । केही समयअघि मात्रै जन्मेको अथवा एक वर्ष नपुगेको बालिका वा बालक भए उमेरको महलमा “००” लेख्नु पर्दछ ।

B07: शैक्षिक योग्यता

यस महलमा घरपरिवारका सदस्यहरुमध्ये ५ वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरका सदस्यहरुको शैक्षिक योग्यता के कति छ सो कुरा स्पष्ट पहिचान गरी दिइएका कोडहरुमध्ये जुन हो त्यसको कोड उल्लेख गर्नुपर्छ । शैक्षिक योग्यताको कोड लेख्दा यस निर्देशिकामा उल्लेख भएअनुसार उत्तीर्ण गरेको तह/कक्षाको सबैभन्दा माथिल्लो योग्यताको कोड लेख्नु पर्दछ ।

- यस सर्वेक्षणमा पढन, लेख्न दुबै जान्नेलाई साक्षर भनि परिभाषित गरिएको छ ।
- पढ्न, लेख्न दुबै जान्ने व्यक्ति यदि अहिले वा पहिले स्कुल/कलेज पढन गएको भए निजले उत्तीर्ण गरेको तहलाई निम्नानुसार कोड सम्बन्धित व्यक्तिको महलमा लेख्नु पर्दछ ।

उत्तीर्ण गरेको तह	कोड	उत्तीर्ण गरेको तह	कोड
नर्सरी/केजी/शिशु कक्षा	०	कक्षा ९	९
कक्षा १	१	कक्षा १०	१०
कक्षा २	२	एसएलसी	११
कक्षा ३	३	आइए / १२ कक्षा सरह	१२
कक्षा ४	४	स्नातक तह	१३
कक्षा ५	५	स्नातकोत्तर तह	१४
कक्षा ६	६	प्राज्ञिक उपाधि	१५
कक्षा ७	७	साक्षर (तह बिहीन)	१६

कक्षा ८	८	निरक्षर	१७
---------	---	---------	----

B08: वैवाहिक अवस्था

विवाह भन्नाले कुनै स्त्री वा पुरुष आपसी समझदारी वा आ-आफ्नो सामाजिक, धार्मिक रीतिरिवाज वा कानुनी प्रक्याबाट आफ्नो जीवनकालको कुनै समयमा अर्को पक्ष पुरुष वा स्त्रीसँग श्रीमान-श्रीमतीको सम्बन्ध जोडी बसेकालाई बुझाउँछ। गणनाको समयमा कुनै व्यक्ति (पुरुष वा स्त्री) श्रीमान-श्रीमतीको रूपमा सँगै (एकै ठाउँमा वा आपसी सहमतिले अलग) बसेका भए त्यस्ता महिला वा पुरुषलाई विवाह भएको मान्नुपर्दछ।

१. अविवाहित
२. विवाहित
३. विधुर विधवा
४. पारपाचुके
५. छुट्टिएको

वैवाहिक अवस्था भन्नाले (गणनाको समयमा १० वर्ष र सोभन्दा माथिको उमेरका व्यक्तिको विवाहको स्थिति) यहाँ उल्लेख गरिएका सङ्केत १ देखि ५ सम्मको स्थितिमध्येलाई बुझाउँछ। हालको समाजमा विवाहको स्थिति, कानुनी व्यवस्था र गणनाको प्रयोजनका लागि विवाहका स्थितिहरू सङ्केत १ देखि ५ सम्म उल्लेख गरिएका छन्। सङ्केत १ को अविवाहित भन्नाले जीवनकालमा हालसम्म एकपटक पनि विवाह नभएको स्थिति हो भने सङ्केत २ देखि ५ सम्मका स्थितिहरू जीवनकालमा एकपटक विवाह भएको र त्यसपछिका विभिन्न स्थितिहरू हुन्। परिवार सदस्यहरूको वैवाहिक स्थितिलाई यहाँ उल्लेख गरिएका १ देखि ५ सम्मका स्थितिहरूमध्ये उपयुक्त एउटा मात्र सङ्केत कोड उल्लेख गर्नुपर्दछ।

१. अविवाहित- कुनै महिला वा पुरुष आफ्नो जीवनकालको कुनै पनि समयमा अर्को पक्ष पुरुष वा महिलसँग श्रीमान-श्रीमतीको सम्बन्ध जोडी कहिल्यै बसेका छैनन् वा जीवनमा कहिल्यै विवाह भएको छैन भने त्यसलाई विवाह नभएको बुझ्नु पर्दछ। गणना गर्दा विवाहको यो स्थिति भएका अथवा विवाह नभएका पुरुष वा महिला भए सम्बन्धित व्यक्तिको महलमा कोड १ लेख्नु पर्दछ।

२. विवाहित- कुनै महिला वा पुरुषको एकपटक मात्र विवाह भएको वा पहिले गरेको विवाह कुनै कारणले भङ्ग भई अर्को विवाह गरेको वा बहुविवाहको स्थिति भएतापनि हाल श्रीमान-श्रीमती भई बसेका भए विवाहितको स्थिति हुन्छ। गणनाको समयमा यो स्थिति भएका पुरुष वा महिलालाई सम्बन्धित व्यक्तिको महलमा कोड २ लेख्नु पर्दछ।

३. विधुर/विधवा- जीवनकालमा एकपटक विवाह भइसकेका कुनै महिलाको गणनाको समयअघि श्रीमानको मृत्यु भई हालसम्म पुनः विवाह नगरेकी भए विधवा हुन्छ। त्यस्तै श्रीमतीको मृत्यु भई हाल पुनः विवाह नगरेका पुरुष भए विधुर हुन्छ। गणनाअघि विवाहित स्थिति भए पनि श्रीमान् वा श्रीमतीको मृत्यु भई जबसम्म पुनः विवाह हुँदैन तबसम्म विधुर वा विधवाको स्थिति नै रहन्छ। गणना गरेका पुरुष वा महिलाको गणनाको समयमा विधुर/विधवाको स्थिति भए सम्बन्धित व्यक्तिको महलमा कोड ३ लेख्नु पर्दछ।

तर यदि गणनाअघि नै विधवा भएकी महिला वा विधुर भएका पुरुषले गणनाको समयमा पुनः विवाह गरिसकेको र उक्त समयमा श्रीमान/श्रीमती भई सँगै रहेका भए विवाहित हुनेछ।

४. पारपाचुके- विवाहपश्चात् श्रीमान/श्रीमतीको कुनै मनमुटाव वा मतभेद भई श्रीमान-श्रीमती एकअर्कासँगै बस्न नसकी कानुनी तवरले वा सामाजिक मान्यताअनुसार छुट्टि गणनाको समयमा अलगगै बसेका भए पारपाचुके भएको मान्नु पर्दछ । गणनाअघि जेसुकै भए तापनि गणनाको समयमा उनीहरू कानुनी वा सामाजिक मान्यताबाट पारपाचुके गरी अलगगै बसेका भए उनीहरूको वैवाहिक स्थिति पारपाचुके मान्नु पर्दछ । यस्ता पुरुष वा महिलाको गणनाको समयमा पारपाचुकेको स्थिति भए सम्बन्धित व्यक्तिको महलमा कोड ४ मा लेख्नु पर्दछ ।

५. छुट्टिएको- विवाहित श्रीमान-श्रीमती यदि कुनै भ्रगडा वा मतभेदको कारणबाट सँगै बस्न नसक्ने भई आपसी समझदारी वा असमझदारीबाट बेगलाबेगलै बस्ने गरेको भए ती व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थितिलाई छुट्टिएको मान्नु पर्दछ । जबसम्म श्रीमान-श्रीमती को कानुनी वा सामाजिकरूपमा पारपाचुके भएको हुँदैन र उनीहरू आपसी मनमुटावका कारण अलगगै बसेका हुन्छन् । तबसम्म उनीहरूको वैवाहिक स्थिति गणनाको प्रयोजनका लागि छुट्टिएको भन्नु पर्दछ । कुनै पुरुष वा महिलाको गणनाको समयमा छुट्टिएको स्थिति भए सम्बन्धित व्यक्तिको महलमा कोड ५ मा लेख्नु पर्दछ ।

यो महलको वैवाहिक स्थितिसम्बन्धी प्रश्न घरपरिवारका सदस्यहरूमध्ये १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका सबै उमेरका परिवारका सदस्यलाई सोध्नु पर्दछ । सदस्यको वैवाहिक स्थिति प्रश्नमा उल्लेखित १ देखि ५ सम्ममध्ये उपयुक्त एउटा मात्रै कोड लेख्नुपर्दछ ।

B09: हालको पेशा (१० वर्ष वा सोभन्दा माथिका लागि)

१. कृषि
२. तलब ज्याला
३. गैरकृषि व्यवसाय
४. घरधन्दा
५. विद्यार्थी
६. कामको खोजी
७. काम नगरेको

यस महलमा उक्त परिवारका सदस्यहरूमध्ये १० वर्ष वा सोभन्दा माथि उमेरका सदस्यहरू हाल के पेशामा संलग्न छन् सो यकिन गरी दिइएको पेशा कोड पहिचान गरी कुन पेशा हो सोको कोड स्पष्टसँग लेख्नु पर्दछ ।

१. कृषि

कृषि कार्य भन्नाले निम्नलिखित कार्यहरूलाई बुझाउँछ :

- (क) अन्न, दलहन, तेलहन, तरकारी, फलफूल र अन्य कृषि बाली उत्पादन,
- (ख) गाई/भैंसी, भेडा/बाखा, सुँगुर/बङ्गर आदि पशुपालन,
- (ग) अर्थोपार्जन वा मासु, अण्डा उत्पादनको दृष्टिले गरिने चराचुरुङ्गीपालन तथा
- (घ) वन बनेलो लगाउने, माछापालन, माहुरीपालन, च्याउ तथा रेशमखेतीजस्ता सहायक कृषि कार्यहरू ।

यदि परिवारको कुनै सदस्यको काम माथिका मध्ये कुनै भए निजको हालको पेशाको महलमा १ लेख्नु पर्दछ ।

- तर कृषिमा आधारित उद्योगहरू (Manufacturing Industries), जस्तै खाद्य वस्तु उत्पादन गर्ने उद्योग, कुट्ने, पिस्ने उद्योग, बेत-बाँसका सामग्री उत्पादन गर्ने उद्योग, समील आदिमा तलब ज्याला नलिई गरिने काम कृषिअन्तर्गत पर्दैन । गैरकृषि व्यवसायअन्तर्गत पर्दछ ।
- अर्काको खेतीपातीमा ज्यालामा मजदुरी गरी सघाउने काम पनि कृषिअन्तर्गत नपरी तलब/ज्यालाअन्तर्गत पर्दछ ।

२. तलब/ज्याला

सरकारी, गैरसरकारी, सङ्घसंस्था, प्रतिष्ठान वा निजी घरमा, खेतमा, व्यवसायमा वा जुनसुकै क्षेत्रमा तलब, ज्याला पाउने गरी जुनसुकै किसिमको (घरधन्दा समेत) काम गरेको भए त्यस्तो कामलाई तलब/ज्यालाअन्तर्गत पर्दछ । परिवारका कुनै सदस्यले यस्ता काम गरेको भए गैरतलब/ज्यालाको कोड २ सम्बन्धित सदस्यको हालको पेसाको महलमा लेख्नु पर्दछ ।

३. गैरकृषि व्यवसाय

गैरकृषि व्यवसाय भन्नाले आफ्नै खेतीपाती कृषि कार्यबाहेकका परिवारले चलाएका सबै किसिमका व्यवसायलाई बुझाउँछ, जसमा वस्तु तथा सेवा उत्पादन तथा बिक्री भएको हुनु पर्दछ । यहाँ गैरकृषि व्यवसाय भन्नाले कसैले खेतीपातीबाहेक व्यवसायमा पूर्ण, श्रम लगानी गरी त्यसबाट हुने नाफा, नोक्सान पनि आफैले व्यहोर्ने गरी चलाएको व्यवसाय भन्ने बुझ्नु पर्दछ । साभेदारीमा सञ्चालन गरेका व्यवसायहरूलाई पनि यसैमा उल्लेख गर्नु पर्दछ । परिवारका कुनै सदस्यले यस्ता काम गरेको भए गैरकृषि व्यवसायको कोड ३ सम्बन्धित सदस्यको हालको पेसाको महलमा लेख्नु पर्दछ ।

४. घरधन्दा

आफ्नो परिवार वा परिवारका सदस्यहरूका लागि बिना तलब ज्याला (नगद वा जिन्सी) प्रदान गरेका सेवाहरू जस्तै : खान पकाउने, खुवाउने, परिवारका केटाकेटी, बुढाबुढी वा बिरामीको स्याहारसुसार गर्ने, आफ्ना बालबच्चाहरूलाई पढाउने, घर (आँगन सफा गर्ने, लुगाधुने कार्य गर्ने गरेको छ भने परिवार सदस्यको हालको पेसाको महलमा घरधन्दाको कोड ४ लेख्नुपर्छ ।

५. विद्यार्थी

विद्यालय, क्याम्पस, विश्वविद्यालय वा अन्य कुनै शिक्षण वा तालिम संस्थामा भर्ना भएर वा नभई शिक्षा आर्जन वा तालिममा नियमितरूपले अध्ययन गरेको व्यक्तिलाई विद्यार्थी भनिन्छ । परिवारको कुनै सदस्य विद्यार्थी भएमा सम्बन्धित सदस्यको हालको पेसाको महलमा ५ लेख्नु पर्दछ ।

६. कामको खोजी

कामको खोजी भन्नाले आमदानी हुने काम गर्नको लागि गरेको कामको खोजीलाई बुझाउँछ । कामको खोजीमा रहेका व्यक्तिहरू भन्नाले पहिले कुनै काम नगरेका वा कुनै काम गरेको भएतापनि धेरैजसो काम नभएकाले कामको खोजी गर्ने व्यक्तिहरू पर्दछन् । यसरी कामको खोजी गरिरहेका सदस्यको पेशाको महलमा कोड ६ लेख्नु पर्दछ ।

७. काम नगरेको

कुनै काम नगरेको भन्नाले माथि उल्लेखित सङ्केत १ देखि ६ सम्मको कुनै काम नगरेको भन्ने बुझाउँछ । काम नगरेको विभिन्न कारणहरू हुन सक्दछन् । जस्तै : वृद्ध भएर, बिरामी वा रोगी भएर, शारीरिक वा

मानसिक स्थिति ठीक नभएर, गर्भवती भएर आदि पर्दछन् । यस्तो अवस्था भएमा सम्बन्धित सदस्यको हालको पेशाको महलमा कोड ७ लेख्नु पर्दछ ।

२.२ पारिवारीक विवरण

B10: यस परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्व कस्तो हो ?

१. निजी
२. भाडामा
३. संस्थागत
४. अन्य

यहाँ घरको स्वामित्व भन्नाले कानुनी अधिकारको स्वामित्व बुझ्नुपर्छ, अर्थात् बसोबास गरेको घर कसको नाममा दर्ता छ, उसको स्वामित्व हुन्छ । कतिपय घर कानुनी दर्ता नभएका पनि हुनसक्ने भएकाले घर/जग्गाको स्वामित्वले नै घरको स्वामित्व कायम हुने बुझ्नुपर्छ । गणना प्रयोजनको लागि घरको स्वामित्वलाई चार किसिममा विभाजन गरिएको छ ।

१. निजी - गणनाको समयमा परिवार बसोबास गरेको घर, घरखण्ड वा फ्ल्याट परिवारका कुनै सदस्यको आफ्नै कानुनी अधिकारको (स्वामित्व) भए निजी हुन्छ । बसोबास गरेको घर परिवारका सदस्यको पुर्खौली हकभोगको तर कानुनीरूपमा नामसारी नभएको भए पनि निजी मानिन्छ । परिवार बसोबास गरेको घर निजी भए सम्बन्धित कोड बक्समा १ लेख्नुपर्दछ ।

२. भाडामा - बसोबास गरेको घर, घरखण्ड वा फ्ल्याट परिवारका कुनै सदस्यको स्वामित्वको होइन र घरमा बसेबापत भाडा (नगद वा जिन्सी वा दुवै तिरेको भए भाडामा भन्ने बुझ्नुपर्छ र सम्बन्धित कोड बक्समा २ लेख्नु पर्दछ ।

३. संस्थागत - यदि कुनै परिवार भाडा नतिरी कुनै सङ्गठित संस्था वा कार्यालयको स्वामित्वमा रहेको घरमा बसोबास गरेको भए त्यस्तो घर संस्थागत घर हो, यस्तो किसिमको घर भए सम्बन्धित कोड बक्समा ३ लेख्नुपर्दछ । यदि कुनै परिवारले भाडा नतिरी संस्था वा कार्यालयको स्वामित्व नरहेको तर संस्था वा कार्यालयले भाडा तिर्ने गरी प्रयोग गरेको घरमा बसोबास गरेको भए तापनि त्यस्तो घरलाई संस्थागत मानी सम्बन्धित कोड बक्समा ३ लेख्नुपर्दछ ।

४. अन्य - माथि उल्लिखित घरका किसिमबाहेक यदि कुनै परिवार अन्य प्रकृतिका घरमा जस्तै आफ्नो नातागोता वा व्यक्ति वा घरधनीले उपलब्ध गराएको र घरभाडा (नगद वा जिन्सी) तिर्नु नपर्ने गरी बसोबास गरेको भए अन्यमा खुलाउनु पर्दछ । बसोबास गरेको घर आफ्नो पनि होइन र त्यहाँ बस्न कसैसँग इजाजत पनि लिएको छैन भने पनि अन्यमा लेख्नुपर्छ । अर्को शब्दमा घर परिवारको निजी पनि होइन, भाडा पनि तिर्नु पर्दैन र संस्थागत पनि होइन भने अन्यको कोड बक्समा ४ लेख्नुपर्दछ ।

B11: यस परिवारले प्रयोग गरेको घरको बनौट कस्तो छ ?

१. पक्की
२. अर्धपक्की
३. कच्ची
४. अन्य

मुख्यतया: कुनै पनि घरको बनौट त्यस घरको गारो र छानामा प्रयोग भएका निर्माण सामग्रीहरुजस्ता समष्टिगत संरचनामा भरपर्ने भएकाले घरमा के कस्ता निर्माण सामग्री प्रयोग भएका छन् बुझी पक्की, अर्धपक्की, कच्ची र अन्य के हो छुट्याई उपयुक्त कोड कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ ।

१. पक्की

यदि घरको गारोको बनौट ईटा, ढुङ्गा वा ब्लकको तथा छानो जस्ता वा टिन आदिको प्रयोग भई बनेको रहेछ भने त्यस्तो घरलाई पक्की घर मानिन्छ । यस्तै यदि उक्त परिवार बस्ने घर सिमेन्ट तथा रड प्रयोग गरी ढलान गरिएको रहेछ भने त्यस्तो घरलाई पक्की घर मानिन्छ ।

२. अर्धपक्की

यदि घरको गारोको बनौट ईटा, ढुङ्गा वा ब्लक तथा छानो खर, पराल, टायल, खपडा वा भिँगटी आदिको प्रयोग भई बनेको रहेछ भने वा गारो काँचो ईटा, माटो, बाँस आदिले बनेको तथा छानोजस्ता आदिले बनेको घरलाई अर्धपक्की घर मानिन्छ ।

३. कच्ची

यदि घरको गारोको बनौट काँचो ईटा, माटो, काठ वा बाँस तथा छानो खर, पराल, टायल, खपडा वा भिँगटी आदिको प्रयोग भई बनेको रहेछ भने त्यस्तो घरलाई कच्ची घर मानिन्छ ।

४. अन्य

माथिका बनौट बाहेकका अन्य कुनै घर भएमा अन्यमा राख्नु पर्दछ ।

यस महलमा परिवारले प्रयोग गरेको कुन प्रकारको बनौटको छ सो कुरा स्पष्ट पहिचान गरी दिइएको बनौट कोड १,२,३ र ४ के हो सो स्पष्टरूपमा कोष्ठमा उल्लेख गर्नुपर्छ ।

B12: यस परिवारको खानेपानीका प्रमुख स्रोतहरु के के हुन् ?

(प्राथमिकताका आधारमा बढीमा ३ वटा कोड लेख्नुहोस्)

१. पाइप लाइन
२. स्यालो/डिप ट्युबेल
३. इनार/मूल
४. नहर/नदी/खहरे
५. वर्षात्को पानी
६. भरना/ढुङ्गेधारा
७. जार/टैकर
८. अन्य

परिवारको पिउने पानीको मुख्य स्रोत भन्नाले परिवारले खाना पकाउन र पिउनको लागि पानी ल्याउने गरेको ठाउँ (स्रोत) लाई जनाउँछ । पिउने पानीको स्रोत विभिन्न स्थानका लागि फरकफरक हुन सक्छन् र मौसमअनुसार स्रोत पनि फरक पर्न सक्दछन् । स्रोत जनाउँदा पिउने पानी धेरैजसो कुन स्रोतबाट ल्याउने गरेको छ, त्यही स्रोतलाई जनाउनुपर्छ ।

पिउने पानीका केही मुख्य स्रोतहरू- धारा, इनार, कुवा, ट्युबवेल आदि हुन् । यस प्रश्नमा मानिसले पिउने वा खाना पकाउन प्रयोग गर्ने पानीको स्रोतको बारेमा बुझ्न खोजिएको हो । अन्य प्रयोजनको लागि जस्तै: पाल्नु चौपाया/पन्छीका लागि लुगा धुनु, खेतबारीमा वा अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोग हुने पानीको स्रोतको बारेमा बुझ्न खोजेको होइन । त्यसैले त्यस्ता अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोग गरेको पानीको स्रोत यहाँ उल्लेख गर्नु हुँदैन ।

मानिसले पिउने पानीका केही मुख्य स्रोतहरू निम्नानुसारको हुन सक्छन् ।

१. **पाइप लाइन:** व्यक्तिगत वा सार्वजनिक वा दुवै क्षेत्रबाट पानीको सञ्चित, शुद्धीकरण तथा वितरणजस्ता प्रणालीको व्यवस्था भएको पाइप (धातुको वा पोलिथिनको) बाट वितरण भई धाराबाट आउने पानी खान-पिउनको लागि प्रयोग गर्ने गरेको भए पाइप लाइनको स्रोत जनाउँछ ।

२. **स्यालो/डिप ट्युबवेल:** परिवारले खानेपानीको मुख्य स्रोतको रूपमा ट्युबवेल, हाते (रोअर) पम्प, जेटपम्पजस्ता उपायबाट जमिनमुनिको पानी तानेर खाने वा पिउने गरेको हुनु पर्दछ । केही स्थानहरूमा ट्युबवेल, हाते (रोअर) पम्पमा धारा जडान गरी पानीको उपयोग गरेको भए तापनि यसलाई धारा पाइप मान्नु हुँदैन ।

३. **इनार/मूल:** परिवारले पिउनको लागि प्रयोग गर्ने गरेको पानी धेरैजसो इनार, मूल वा कुवाबाट ल्याउने गरेको हुनुपर्छ ।

४. **नहर/नदी/खहरे:** परिवारले खाने/ पिउने पानी धेरैजसो नदी, कुलो, नहर, खोला, खहरे आदिबाट ल्याउने गरेको हुनु पर्दछ ।

५. **वर्षात्को पानी :** खानेपानीको नियमित उपलब्धता हुने वा नहुने ठाउँहरूमा नयाँ प्रविधि अपनाई वर्षात्को पानी सङ्कलन गरी सुख्खायाममा खानेपानीको रूपमा प्रयोग गरेको छ भने खानेपानीको स्रोतमा वर्षात्को पानी हुन्छ ।

६. **भरना/ढुंगेधारा :** यदि घरपरिवारले खानेपानीको लागि भरना वा ढुंगेधाराको पानी प्रयोग गर्दछ भने सो परिवारको खानेपानीको प्रमुख स्रोत भरना/ढुंगेधारा हुन्छ ।

७. **जार/टैंकर :** परिवारले खान्, पिउनको लागि जार वा टैंकरको पानी प्रयोग गर्छ भने खानेपानीको प्रमुख स्रोत जार टैंकर हुन्छ । आजभोलि धारा पाइपबाट उपलब्ध पानी नुहाइघुआइको लागि प्रयोग गरी खाने पिउने उद्देश्यले जारको पानी प्रयोग गर्ने चलन छ, यस्तो अवस्थामा खानेपानीको प्रमुख स्रोत जार वा टैंकर हुन्छ ।

८. **अन्य:** माथि उल्लेख गरेका स्रोतहरूबाहेक परिवारले पिउने पानी अरू कुनै ठाउँ वा स्रोतबाट जस्तै: तलाउ, पोखरी आदि किनेर ल्याउने गरेको भए अन्य छान्नु पर्दछ ।

माथिका १ देखि ८ सम्मका कोडहरूमध्ये घरपरिवारले प्रयोग गर्ने प्रमुख ३ वटा खानेपानीका स्रोतका कोडहरू दिइएको कोष्ठमा प्राथमिकताका आधारमा लेख्नु पर्दछ ।

B13: यस परिवारले खाना पकाउने इन्धनका स्रोतहरू के के हुन ?

(प्राथमिकताका आधारमा बढिमा ३ वटा कोड लेख्नुहोस्)

१. दाउरा
२. ग्यास/एलपिजी
३. गोबर
४. बायोग्यास (जैविक ग्यास)
५. मट्टितेल

६. विजुली
७. ब्रिकेट/धानको भुस
८. अन्य

खाना पकाउन धेरैजसो प्रयोग गर्ने गरेको इन्धनमध्ये तीनवटा श्रोत सोध्नुपर्दछ । परिवारले खाना पकाउँदा कुन इन्धन प्रयोग गर्दछन् सोधी खाना पकाउन धेरैजसो प्रयोग गर्ने गरेको इन्धनको बढिमा तीनवटा श्रोतहरू प्राथमिकताका आधारमा कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ ।

परिवारले खाना पकाउन अक्सर प्रयोग गर्ने इन्धनहरूको विस्तृत व्याख्या तल गरिएको छ ।

१. **दाउरा-** परिवारले खाना पकाउन अक्सर काठ्दाउरा प्रयोग गर्ने गरेको भए कोड १ कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ ।

२. **एल.पी.ग्यास-** प्रायजसो खाना पकाउन सिलिण्डरमा बन्द गरेको एल.पी. ग्याँस प्रयोग गर्ने गरेको भए कोड २ कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ ।

३. **गोबर-** गाई, गोरु, भैंसीको गोबर सङ्कलन गरी, सुकाई बनाएको गुईँठा अथवा गोबरमा सण्ठी, काठ्दाउरा, सोतर आदि मिसाएर बनाएको गोरहा (वा गोहरा) वा दुवै इन्धन खाना पकाउने काममा अक्सर प्रयोग गरेको भए कोड ३ कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ ।

४. **बायोग्यास(जैविक ग्यास)-** परिवारको खाना पकाउने काममा अक्सर गरेर गोबरबाट उत्पादन गरिएको गोबरग्याँस प्रयोग गर्ने गरेको भए कोड ४ कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ ।

५. **मट्टितेल-** अक्सर चुलो/स्टोभमा मट्टितेल प्रयोग गरी खाना पकाउने गरेको भए कोड ५ कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ ।

६. **बिजुली-** परिवारमा खाना पकाउने काममा अक्सर विद्युत् शक्ति प्रयोग गरेको भए कोड ६ कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ ।

७. **ब्रिकेट/धानको बुस-** परिवारले खाना पकाउन ब्रिकेट वा धानको भुस(भुसे चुलो) प्रयोग गर्दछ भने कोड ७ कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ ।

८. **अन्य-** परिवारमा खाना पकाउन अक्सर गरेर माथि उल्लेख भएका इन्धनहरूबाहेक जस्तै- सोलार, भुस, खर, पराल, छ्वाली, मकैको ढोड, पातपतिङ्गर, स्याउला आदि इन्धनको रूपमा प्रयोग गर्ने गरेको भए कोड ८ कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ ।

यस महलमा परिवारले खाना पकाउन प्रयोग गर्ने बढीमा तीनवटा मुख्य श्रोत क्रमशः प्राथमिकताका आधारमा निर्धारित गरी कोष्ठमा श्रोतहरूको कोड स्पष्टसँग उल्लेख गर्नुपर्छ ।

B14: यस परिवारले बत्ती बाल्नको लागि प्रयोग हुने ऊर्जाको मुख्य स्रोत कुन हो ?

१. विजुली
२. सौर्य शक्ति
३. मट्टितेल
४. गोबरग्यास
५. अन्य

घरमा बत्ती बाल्न वा घर उज्यालो पार्न धेरैजसो के प्रयोग हुने गरेको छ, सोधी बिजुली भए कोड १ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ । सोलार प्यानेल प्रयोग गरी घामबाट बत्ती बाल्ने गरेको भए कोड २ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ ।

अक्सर मट्टितेल प्रयोग गरी लालटिन, लम्फा, टुकी-बत्ती बाल्ने गरेको भए कोड ३ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ । गोबरग्यासबाट उत्पादन भएको बिजुलीबाट अक्सर बत्ती बाल्ने भए कोड ४ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ । यीबाहेक अक्सर गरेर अरू कुनै व्यवस्था जस्तै- दाउरा/दियालो, एलपी ग्यासको पेट्रोम्याक्स, मैन्, टुकीमारा (ब्याट्री) आदि भए कोड ५ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ । यदि कुनै घरपरिवारमा अक्सर जेनेरेटर प्रयोग गरी त्यसबाट उत्पादित बिजुलीबाट बत्ती बाल्ने गरेको छ भने पनि बत्ती बाल्ने मुख्य स्रोत बिजुली जनाउन कोड १ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ ।

B15: यस परिवारले मुख्य रूपमा कस्तो खालको शौचालय (चर्पी)प्रयोग गरेको छ ?

१. फ्लस भएको चर्पी (सार्वजनिक ढलमा जोडिएको)
२. फ्लस भएको चर्पी (सेप्टिक ट्याङ्कमा जोडिएको)
३. साधारण घरायसी चर्पी
४. सार्वजनिक चर्पी
५. चर्पी नभएको

परिवारका सदस्यहरूले दिसा पिसाब गर्ने ठाउँ अर्थात चर्पीलाई पाइखाना, शौचालय, ल्याट्रिन, ट्वाइलेट आदि विभिन्न नाम दिएको पाइन्छ । परिवारले प्रयोग गर्ने चर्पी परिवार बसेको घरभित्र वा घरको कम्पाउण्ड क्षेत्रमा वा घर नजिकको कुनै ठाउँमा भएको हुनु पर्दछ ।

चर्पी विभिन्न किसिमका भएपनि जलवायु परिवर्तन प्रभाव सर्वेक्षण प्रयोजनको लागि चर्पीलाई चार प्रकारमा विभाजन गरिएको छ ।

१. फ्लस भएको (सार्वजनिक ढलमा जोडिएको)- फ्लस बटन प्रयोग गरी व्यवस्थित तरिकाले (मेसिनको प्रयोग गरेर) वा लोटा वा बाल्टिनबाट पानी खन्याई दिसा पिसाब सफा गर्न सकिने र दिसा पिसाबको निकास फोहोरमैला वा नगरपालिकाको ढलसँग सोभै जोडिएको आफ्नै घर कम्पाउण्डभित्र चर्पी छ भने त्यस्तो चर्पीलाई फ्लस भएको(सार्वजनिक ढलमा जोडिएको) कोड १ लेख्नुपर्छ ।

२. फ्लस भएको (सेप्टिक ट्याङ्कमा जोडिएको)- फ्लस बटन प्रयोग गरी व्यवस्थित तरिकाले (मेसिनको प्रयोग गरेर) वा लोटा वा बाल्टिनबाट पानी खन्याई दिसा पिसाब सफा गर्न सकिने र दिसा पिसाबको निकास फोहोरमैला वा नगरपालिकाको ढलसँग सोभै नजोडिइ घरभित्रै वा घर बाहिर सेप्टिक ट्याङ्कमा जोडिएको आफ्नै घर कम्पाउण्डभित्र चर्पी छ भने त्यस्तो चर्पीलाई फ्लस भएको(सेप्टिक ट्याङ्कमा जोडिएको) चर्पीको कोड २ लेख्नुपर्छ ।

३. साधारण- दिसा पिसाब गरिसकेपछि पानी खन्याएर बगाउने व्यवस्थित सुविधा नभएको आफ्नै घर कम्पाउण्डभित्रको चर्पीलाई साधारण घरायसी चर्पी भन्नुपर्छ । यस्ता चर्पीहरू खाल्डो खनी काठ वा यस्तै अन्य अस्थायी प्रकृतिका सामग्रीद्वारा बनाइएको हुन सक्दछ । यस्ता चर्पीहरूको निकास कुनै सेप्टिक ट्याङ्की वा ढलमा नजोडी अलिक पर लगी खुलै छोडिएको पनि हुन सक्दछ । यसरी परिवारले प्रयोग गर्ने गरेको चर्पीको किसिम साधारण घरायसी भएमा कोड ३ लेख्नु पर्दछ ।

४. सार्वजनिक चर्पी- घरपरिवारमा चर्पी नभएकाले दिसा पिसाबको लागि समुदायमा भएको सार्वजनिक वा सामुदायिक चर्पीको प्रयोग गर्ने परिवारलाई सार्वजनिक चर्पीमा राख्नुपर्दछ ।

४. चर्पी नभएको- कुनै परिवारको आफ्नो चर्पी नभएर दिसा पिसाब गर्न, जङ्गल, पाखा वा मैदान जाने गरेको हुनसक्छ । यसरी आफ्नो घर कम्पाउण्डभित्र वा बाहिर दिसा पिसाब गर्ने चर्पी नभएको जनाउन कोड ५ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ ।

यस प्रश्नमा घरपरिवारले मुख्यरूपमा कस्तो किसिमको चर्पी प्रयोग गर्ने गरेको छ सो कुरा स्पष्ट बुझी दिइएको १, २, ३, ४, ५ मध्ये कुन खालको चर्पी प्रयोग गरेको छ, सोको कोड स्पष्ट रूपमा कोष्ठमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

B16: यस परिवारका आम्दानीका स्रोतहरु के के हुन् ?

(प्राथमिकताका आधारमा बढीमा ३ वटा कोड लेख्नुहोस्)

१. कृषि
२. तलब/ज्याला
३. गैर कृषि व्यवसाय
४. विप्रेषण

१. कृषि

कृषि कार्य भन्नाले निम्नलिखित कार्यहरूलाई बुझाउँछ,

(क) अन्न, दलहन, तेलहन, तरकारी, फलफुल र अन्य कृषि बाली उत्पादन,

(ख) गाई/भैंसी, भेडा/बाखा, सुँगुर/बहुर आदि पशुपालन,

(ग) अर्थोपार्जन वा मासु, अण्डा उत्पादनको दृष्टिले गरिने चराचुरुङ्गीपालन तथा

(घ) वन बनेलो लगाउने, माछापालन, माहुरीपालन, च्याउ तथा रेशम खेतीजस्ता सहायक कृषि कार्यहरू ।

२. तलब/ज्याला

सरकारी, गैरसरकारी, संघ (संस्था, प्रतिष्ठान वा निजी घरमा, खेतमा, व्यवसायमा वा जुनसुकै क्षेत्रमा तलब, ज्याला पाउने गरी जुनसुकै किसिमको (घरधन्दा समेत) काम गरेको भए त्यस्तो कामलाई तलब/ज्यालाअन्तर्गत पर्दछ ।

३. गैरकृषि व्यवसाय

गैरकृषि व्यवसाय भन्नाले आफ्नै खेतीपाती कृषि कार्यबाहेकका परिवारले चलाएका सबै किसिमका व्यवसायलाई बुझाउँछ, जसमा वस्तु तथा सेवा उत्पादन तथा बिक्री भएको हुनुपर्दछ । यहाँ गैरकृषि व्यवसाय भन्नाले कसैले खेतीपातीबाहेक व्यवसायमा पूँजी, श्रम लगानी गरी त्यसबाट हुने नाफा, नोक्सान पनि आफैँले व्यहोर्ने गरी चलाएको व्यवसाय भन्ने बुझ्नु पर्दछ । साभेदारीमा सञ्चालन गरेका व्यवसायलाई पनि यसैमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

४. विप्रेषण

सामान्यतया कुनै एक स्थानबाट कुनै पनि प्रयोजनको लागि अर्को स्थानसम्म रुपया पैसा पठाउने कार्यलाई विप्रेषण भनिन्छ । विप्रेषण अथवा रेमिट्यान्स (Remittance) वाह्य देशमा कार्यरत नागरिकद्वारा आफ्नो देश मा प्रवाह हुने पुँजी, नगद वा वित्त हो ।

६. अन्य

माथिका १ देखि ४ सम्म बाहेकका अन्य कुनै व्यवसाय परिवारले गरेको भए अन्यमा आउँछ ।

यस महलमा परिवारका आम्दानीका स्रोतहरु के के छन्, सो बुझ्न वा जान्न खोजिएकाले दिइएका आम्दानीका स्रोतहरुमध्ये प्राथमिकताका आधारमा बढीमा ३ वटा स्रोत छुट्याई दिइएको कोष्ठमा सो आम्दानीका स्रोतका कोडहरु स्पष्ट उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

B17: यस परिवारले विप्रेषण आय प्राप्त गर्छ ?

१. गर्छ ।

२. गर्दैन ।

यस परिवारले आफ्ना नजिकका नातेदार एवं परिवारका सदस्यहरूमध्ये कसैबाट विप्रेषण प्राप्त गर्दछ, या गर्दैन के हो, सोधी यकिन गरी प्राप्त गर्ने भए कोड १ र नगर्ने भए कोड २ स्पष्टसँग कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ ।

खण्ड ३ जग्गासम्बन्धी विवरण

C01: तपाईंको घरपरिवारले चलन गरेको जग्गा छ ?

छ.....१

छैन.....२

यस महलमा घरपरिवारले कृषि (खेतीपाती) को लागि चलन गरेको जग्गा भए नभएको सो बुझ्न खोजिएकाले चलन गरेको जग्गा भए कोष्ठमा १ र नभएमा २ कोड लेख्नुपर्दछ। यदि चलन गरेको जग्गा छैन भने खण्ड ४ मा जानुपर्दछ।

एउटै व्यक्ति वा निकायले रेखदेख (व्यवस्थापन) गरेको कृषि उत्पादनको एक आर्थिक एकाइलाई कृषि चलन भनिन्छ। यस्तो कृषि चलनभित्र आफ्नो हकको वा अर्काको हकको भए पनि जुनसुकै शर्तमा लिई आंशिक वा पूर्णरूपमा कृषि हेतुले उपयोग गरिएको सम्पूर्ण जग्गा पर्दछ। एउटै व्यवस्थापन भन्नाले कुनै व्यक्ति, परिवार, गुठी, साभा, सहकारी निकायको प्रतिनिधिद्वारा सञ्चालन गरेको वा गराइएको बुझ्नु पर्दछ। चलन गरिएको जग्गा एकै वडामा वा विभिन्न वडामा वा एकै स्थानमा वा विभिन्न स्थानमा छरिएको वा एकभन्दा बढी कित्ता मिलेर बनेको हुन सक्छ।

C02: घरपरिवारले चलन गरेको जग्गाको विवरण

यस महलमा हाल २०७३ सालमा चलन गरेको जग्गा के कसरी प्रयोगमा आएको छ, र ५ वर्षअघि २०६८ सालमा चलन गरेको जग्गा के कसरी प्रयोगमा आएको थियो सोको विस्तृत विवरण लिन खोजिएको छ। दिइएको जग्गाको प्रयोगको किसिम के कसरी, कुन किसिमले, के कस्तो क्षेत्रफलमा भएको छ। सो यथार्थ बुझी जग्गाको प्रयोगको क्षेत्रफलको एकाइको कोड स्पष्ट लेखी सोको क्षेत्रफल खुलाउनु पर्दछ। दिइएको महलअनुसारको जग्गाको प्रयोग हाल २०७३ र ५ वर्षअघि २०६८ मा के कसरी भएको छ, सोको यथार्थ विवरण लेख्नु पर्दछ।

जग्गाको एकाइ

नेपालमा क्षेत्रफल नाप्ने एकै किसिमको एकाइ (Similar Unit) छैन। जग्गाको एकाइ खुलाउँदा विघा/कट्टा/धुर भनेमा कोड १ र रोपनी/ आना/पैसा भनेमा कोड २ लेख्नु पर्दछ। प्रचलित नापका एकाइको संक्षेपमा वर्णन तल दिइएको छ। विशेषगरी तराई क्षेत्रमा विघामा र पहाड तथा हिमाली क्षेत्रमा रोपनीमा जनाउने चलन छ।

रोपनी

रोपनी क्षेत्रफल नापको एउटा एकाइ हो। यसको विभाजन रोपनी, आना, पैसामा गरिन्छ। यो खास गरी पहाड र हिमाली जिल्लाहरुमा प्रयोग गरिन्छ। रोपनीलाई विभिन्न नाप एकाइमा रुपान्तर गर्न सकिन्छ, जस्तै :

$$\begin{aligned} १ \text{ रोपनी} &= ७४ \times ७४ \text{ वर्गफुट} \\ &= ०.०५०८७ \text{ हेक्टर} \\ &= ४ \text{ माटो मुरी} \\ &= १६ \text{ आना} \\ &= ६४ \text{ पैसा} \end{aligned}$$

विघा

जग्गाको क्षेत्रफल नाप्ने अर्को प्रचलित एकाइ विघा हो । यसको विभाजन विघा, कठ्ठा, धूरमा गरिन्छ । यो खास गरी तराई तथा भित्रीमधेसका जिल्लाहरूमा प्रयोग हुन्छ । विघालाई अन्य एकाइमा निम्नानुसार परिवर्तन गर्न सकिन्छ ।

$$\begin{aligned} १ \text{ विघा} &= २७० \times २७० \text{ वर्गफुट} \\ &= ०.६७७३ \text{ हेक्टर} \\ &= १३.३१२६ \text{ रोपनी} \\ &= २० \text{ कठ्ठा} \\ &= ४०० \text{ धूर} \end{aligned}$$

कुनै कुनै तराई जिल्लामा विघा पनि कच्ची र पक्कीमा भन्ने गरेको पाइन्छ । त्यस्तोमा पक्कीलाई नै लिनु पर्दछ ।

घरगोठले ओगटेको जग्गा भन्नाले सम्बन्धित घरपरिवारको आफू बसेको घर, अन्य प्रयोजनका घर तथा गोठले ओगटेको जग्गा बुझिन्छ ।

अस्थायी रूपमा खेती गरिएको आफ्नै जग्गा भन्नाले आफ्नै स्वामित्व भएको तथा एक वर्षको अवधिभित्र उत्पादन गरी बाली भित्र्याउने र अर्को बालीका लागि पुनः खनजोत गरी लगाउनु पर्ने किसिमका बालीहरू पर्दछन् । जस्तै :

(क) **खाद्यान्न बालीहरू** : धान, गहुँ, मकै, कोदो जौ, फापर र अन्य खाद्यान्न बाली (जस्तै : कागुनो, जुनेलो, आदि) ।

(ख) **कोशे/दाल बालीहरू** : भटमास, मास, रहर, खेसरी, मुसुरो, चना, केराउ, गहत, बोडी, मुगी र अन्य दाल बाली (जस्तै : मस्याङ आदि) ।

(ग) **कन्दमूल बालीहरू** : हिउँदे आलु, वर्षे आलु, सखरखण्ड, पिँडालु र अन्य कन्दमूल बाली (जस्तै : तरुल, ओल आदि) ।

(घ) **तेलहन बालीहरू** : तोरी, बदाम, सस्युँ, आलस, तिल र अन्य तेलहन बाली (जस्तै : रायो, भुसे तिल, सूर्यमुखी आदि) ।

(ङ) **नगदे बालीहरू** : उखु, सनपाट, सुर्ती र अन्य नगदे बाली (जस्तै : कपास, आदि) ।

(च) **मसलाबाली** : खुर्सानी, प्याज, लसुन, अदुवा, हलेदो, अलैंची, धनियाँ तथा अन्य मसला बाली (जस्तै : मेथी आदि) ।

(छ) **तरकारी बालीहरू** : वर्षे र हिउँदे तरकारीहरू चम्सुर, पालुङगो, काउली, गोलभेंडा, फर्सी, लौका, काँक्रो, घिरौँला, मूला, गाजर आदि ।

पोखरी/सिमसारले ओगटेको आफ्नै जग्गा भन्नाले आफ्नै स्वामित्व भएको माछापालन गर्न, गाई वस्तुहरूलाई पानी खुवाउन वा सिँचाई गर्नको लागि जग्गा खनी बनाएको वा आफ्नै पानी जमी खेती गर्न नसक्ने अवस्थामा रहेको कृषि चलनभित्रको जग्गालाई बुझिन्छ । यसरी रहेको जग्गामा माछा पालिएको वा त्यतिकै रहेको पनि हुनसक्छ ।

बगैँचा आफ्नै जग्गा भन्नाले हरेक पटक बाली काटेपछि पुनः रोप्नु नपर्ने र धेरै वर्षसम्म बाली दिइरहने जग्गा स्थायी बाली लागेको जग्गामा गणना गरिन्छ, यसअन्तर्गत विशेषगरी फलफूल लगाएको जग्गा वा अन्य बगैँचाको रूपमा प्रयोग गरिएको आफ्नै स्वामित्व भएको जग्गा बुझिन्छ ।

अन्य आफ्नै जग्गा भन्नाले माथि उल्लेखितबाहेक आफ्नै स्वामित्वमा रहेको अन्य जग्गा बुझिन्छ ।

अरुवाट भाडा अथवा अन्य तरिकाले लिएको जग्गा भन्नाले यदि उक्त परिवारले चलन गरेको जग्गा आफ्नो स्वामित्वको नभई अरुवाट भाडा अथवा अन्य तरिकाले लिएको एकमुष्ट जग्गा बुझिन्छ ।

यी माथि उल्लेखित वर्गीकरणका आधारमा हाल २०७३ सालको र करिब ५ वर्षअघि २०६८ सालको कृषि चलन गरेको जग्गाको विवरण सम्बन्धित महलमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

खण्ड ४ घरपरिवारको सामाजिक तथा आर्थिक सेवामा पहुँच

D01: परिवार मूलीको खेतीपातीसम्बन्धी कति वर्षको अनुभव छ ?

.....वर्ष

यस महलमा परिवार मूलीको खेतीपाती (कृषि) सम्बन्धी कति वर्षको अनुभव छ, सो स्पष्टरूपमा सोधी अनुभवको पूरा भएको वर्ष लेख्नुपर्छ ।

D02: तपाईं अथवा तपाईंको परिवारको कुनै सदस्य सहकारी अथवा साना बचत अथवा वित्तीय संस्थाको सदस्य हुनुहुन्छ ?

छ १
छैन २
लागु नहुने ३

यस महलमा परिवारको मूली वा अन्य कुनै सदस्य आर्थिक क्रियाकलाप हुने वित्तीय सङ्घ संस्था (सहकारी, महिला बचत संस्था, थैली सङ्कलन संस्था तथा अन्य बचत गर्ने वा वित्तीय कारोबार हुने समूह) को सदस्य छ/छैन सोको जानकारी लिन खोजिएकाले त्यस्ता सङ्घ संस्थाको सदस्य छ भने १ र छैन भने २ लेख्नु पर्दछ । त्यस्ता सङ्घ संस्था वा वित्तीय कारोबार गर्ने कुनै संस्था नभएमा लागू नहुने ३ लेख्नु पर्दछ ।

D03: तपाईं अथवा तपाईंको परिवारको कुनै सदस्यले गत एक वर्षमा सहकारी अथवा साना बचत अथवा वित्तीय संस्थामा नियमित बचत गर्ने गर्नु भएको छ ?

छ १
छैन २
लागू नहुने ३

यस महलमा परिवारको कुनै सदस्यले यस्ता किसिमका बचत संस्था वा समूहमा गत एक वर्षयता नियमित रूपमा बचत गर्ने गरेको छ भने १ र छैन भने २ लेख्नुपर्छ ।

D04 तपाईं अथवा तपाईंको परिवारको कुनै सदस्य कुनै सामुदायिक संस्थामा आवद्ध हुनुहुन्छ ?

छ १
छैन २
लागू नहुने ३

यस महलमा परिवारको कुनै सदस्य सामाजिक क्षेत्रमा के कसरी आवद्ध हुनुहुन्छ सो बुझ्न खोजिएको छ । तसर्थ, परिवारका कुनै सदस्य स्थानीयस्तरमा गठित सामुदायिक सङ्गठन/समूहका संस्था (जस्तै: सामुदायिक वन, खानेपानी विद्युत, सिँचाइ, सडक निर्माण, पर्यटन, कृषि, पशुलगायत) मा आवद्ध भए कोड १ र नभएको भए कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

D05: तपाईंको परिवारले गत एक वर्षमा कृषि अथवा पशु सेवा केन्द्रबाट कुनै सेवा लिनु भएको छ ?

छ १
छैन २
लागू नहुने ३

यस महलमा घरपरिवारले विगत १ वर्षमा कृषि तथा पशु सेवा केन्द्रबाट कुनै किसिमको सेवा लिए नलिएको कुरा बुझ्न खोजिएकाले त्यस सेवा केन्द्रबाट सेवा लिएको छ भने १ र लिएको छैन भने २ लेख्नु पर्दछ ।

D06: तपाईंको बासस्थानदेखि मोटर बाटोसम्मको दुरी कति छ ? किमी

यस महलमा मोटर बाटोसम्मको दुरी भन्नाले पक्की वा कच्ची नै भए पनि बाह्रैमास मोटर चल्ने बाटो भन्ने बुझ्नुपर्छ । यदि उत्तरदाताले किमीमा दुरी बताउन नसकेमा र समयमा व्यक्त गरेमा १५ मिनेट बराबर १ किलोमिटरको दुरी हिसाब गरी लेख्नु पर्दछ ।

D07: तपाइको बासस्थानदेखि नजिकको स्वास्थ्य संस्थासम्मको दुरी कति छ ?..... किमी

यस महलमा स्वास्थ्य संस्था भन्नाले उपचारका लागि खोलिएको प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, हेल्थपोष्ट वा निजी स्वास्थ्य संस्थालाई बुझ्नुपर्छ । आफ्नो बासस्थानबाट उक्त नजिकको स्वास्थ्यसंस्थासम्म कति दुरी छ सो यकिन गरी कि.मि.मा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

D08: तपाईंको बासस्थानदेखि नजिकको माध्यामिक विद्यालयसम्मको दुरी कति छ ?..... किमी

यस महलमा माध्यामिक विद्यालय भन्नाले नयाँ व्यवस्थाअनुसारको कक्षा ९ देखि १२ सम्म पढाइ हुने विद्यालय सम्भन्नुपर्छ । आफ्नो बासस्थानबाट उक्त नजिकको माध्यामिक विद्यालयसम्म कति दुरी छ सो यकिन गरी कि.मि.मा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

D09: तपाईंको बासस्थानदेखि खरिद बिक्रीका लागि नजिकको बजारको दुरी कति छ ?..... किमी

यस महलमा उक्त परिवारको बासस्थानदेखि नजिकको बजारसम्मको दुरी हेर्न खोजिएको छ । बजार भन्नाले आफूले उत्पादन गरेका सामान बिक्री गर्न तथा आवश्यक सामान खरिद गर्न सकिने बुझ्नु पर्दछ । आफ्नो बासस्थानबाट उक्त नजिकको बजारसम्म कति दुरी छ सो यकिन गरी कि.मि.मा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

D10: तपाईंको बासस्थानदेखि नजिकको कृषि अथवा पशु सेवा केन्द्रको दुरी कति छ ?..... किमी

यस महलमा जसरी बजारको दुरी सोधिएको थियो, त्यसैगरी नजिकमा रहेको कृषि केन्द्र वा पशु सेवा केन्द्र के कति दुरीमा छ सोको यथार्थ विवरण कि.मी.मा लेख्नुपर्छ ।

D11: अहिले तपाईंको परिवारमा कृषिको यान्त्रीकीकरण गरिएको छ ?

छ १
छैन २
लागू नहुने ३

यस महलमा कृषिको यान्त्रिकीकरण भन्नाले खनजोत, रोपाइँ, सिँचाइ, बाली उपाचार, थन्काउने आदि प्रक्रियामा प्रयोग गरिने आधुनिक उपकरण (मेसिनहरु) को प्रयोग पर्दछ । उदाहरणको लागि, स्प्रेयर, ट्र्याक्टर, थ्रेसर, हार्मिस्टर आदि ।

खण्ड ५ घरपरिवारको आम्दानीको विवरण - आब २०७१/७२)

E01: गत आवमा वाली उत्पादन बिक्रीबाट भएको कुल आम्दानी रकम (रुपैयाँमा)

यस महलमा घरपरिवारको गत आ ब मा वाली उत्पादन बिक्रीबाट के कति आम्दानी भएको हो सो विवरण सोधी कुल आम्दानी रकम उल्लेख गर्नुपर्दछ । कृषिवाली भन्नाले अन्नवाली, दलहन वाली, तरकारी वाली, फलफुल वाली, मसलावाली, चिया कफि आदि बुझ्नुपर्छ । प्रत्येक वालीको एक-एक गरी आम्दानी सोधेर अन्यमा जोडेर एकमुष्ट निकाली उल्लेख गर्नुपर्छ ।

E02: गत वर्षको पशुपंक्षीबाट भएको कुल आम्दानी रकम (रुपैयाँमा)

यस महलमा घरपरिवारमा दूध वा मासुको रूपमा पालिएका पशु वा पंक्षीहरुबाट गएको आवमा के कति आम्दानी भयो सोको विवरण माथि E01मा जस्तै एक एक गरी लिने र जोडेर राख्ने यसको विवरण लिँदा पशुपंक्षी बेचबिखन वा दूध/घिउ/मासु/दही/अण्डा/ऊन/मल आदि बिक्री गरी प्राप्त गरेको कुल आम्दानी रुपैयाँमा उल्लेख गर्नुपर्छ ।

E03: गत वर्षको अन्य कृषि तथा वनसम्बन्धी कुल आम्दानी रकम (रुपैयाँमा)

यस महलमा घरपरिवारले नर्सरी/विरुवा/रुख/काठ/भुस/पराल/छ्वाली आदि बिक्रीबाट गत वर्ष प्राप्त आम्दानीको कुल रकम रुपैयाँमा उल्लेख गर्नुपर्छ ।

E04: गतवर्षको गैरकृषि स्रोतबाट भएको कुल आम्दानी रकम

यस महलमा गत आवमा घरपरिवारको कृषि वन आदि क्षेत्रबाट हुने आम्दानीबाहेक व्यापार, सेवा, रोजगारी आदिबाट प्राप्त हुने नाफा वा ज्याला तलब तथा आफन्तबाट विदेश वा स्वदेशबाट पठाएको विप्रेषण आदिबाट हुन गएको कुल आम्दानी रकमको एक एक विवरण लिई एकमुष्ट रकम यहाँ उल्लेख गर्ने । सेवा भन्नाले औजार बनाउने, लुगा सिउने, जुत्ता सिउने आदि कामहरु पनि पर्छन् । सेवा दिएवापत् प्राप्त हुने वस्तुलाई पनि नगदमा परिणत गरी लेख्नुपर्छ ।

खण्ड ६ जलवायुसम्बन्धी ज्ञान तथा धारणा

विपदका घटनाहरू

१. डुबान = कुनै ठाउँमा निकासको अभावमा पानी जम्मा भई धनजनको क्षति हुने अवस्था ।
२. अतिवृष्टि = कुनै समयभित्र सामान्य अवस्थाभन्दा बढी वर्षा भई जनजीवन अस्तव्यस्त हुने अवस्था ।
३. भूक्षय = कुनै भौगोलिक अवस्थाभित्र वर्षा हावाहुरीले बाहिरी पत्र खियाउने माटो बगाउने प्रक्रिया ।
४. हिमताल विस्फोटन = हिउँ असामान्य रूपमा पग्लिन गई ताल भरिदै जाने र डिल कमजोर भई भत्किने अवस्था ।
५. बाढी = अधिक वर्षाबाट नदीको सतह बढ्न गई कटान, डुबान, र पटान हुनेगर्छ । जनजीवन असामान्य हुने गर्छ ।
६. खण्डवृष्टि = वर्षाको मात्रा एक भूगोलभित्र पनि कहीं बढी र कहीं कम हुने अवस्था ।
७. पहिरो = कुनै ठाउँ विशेषमा एकैपटक ठूलो जग्गा बग्ने र खस्ने र धनजनको क्षति हुने अवस्था ।
८. हिमपहिरो = हिमआँधी वा हिउँ पग्लिन गई ठूलो हिस्सा खस्ने धनजनको क्षति हुने अवस्था ।

६.१: सामान्य जानकारी

F01: के तपाईंले जलवायु/हावापानी परिवर्तनका सम्बन्धमा सुन्नु भएको छ ?

यस प्रश्नमा उत्तरदाताले जलवायु वा हावापानीमा आएको परिवर्तनबारे जानेको थाहा पाएको वा सुनेको छ कि छैन यकिन गरी छ भने १ र छैन भने २ कोड लेख्नुपर्दछ ।

F02: यदि सुनेको छ भने जलवायु परिवर्तनका सम्बन्धमा तपाईंको सूचनाको प्रमुख स्रोत के हो ?

यस महलमा घरपरिवारमा जलवायु परिवर्तनको बारेमा के कसरी सूचना प्राप्त छन् सो को बारेमा जानकारी लिन खोजिएको हो । उत्तरदाताले कुन माध्यमबाट सूचना प्राप्त गरेको रहेछ सो बुझी प्रश्नमा दिइएको महलबाट भएका माध्यमहरूमध्ये जुन माध्यमबाट प्राप्त गरेको हो सो माध्यमको कोड स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्छ । तर माध्यमका विकल्पहरू पढेर सुनाउनु हुँदैन ।

F03: तपाईंको विचारमा यस स्थानको जलवायु २५ वर्ष अगाडिको भन्दा फरक छ ?

यस प्रश्नको महलमा यदि उत्तरदाता जलवायु परिवर्तनको बारेमा केही बुझेको छ भने उसले २५ वर्ष अगाडि र हालको जलवायुमा के कस्तो फरक महशुस गरेको छ सोको जानकारी लिन खोजिएको छ । उसले हाल र २५ वर्ष अगाडि कुनै फरक पाएको छ भने १ र छैन भने २ लेख्नुपर्छ ।

F04: जलवायु/हावापानी परिवर्तनका मुख्य कारण के के हुन सक्छन् ? (प्राथमिकताका आधारमा बढीमा ३ वटा कोड लेख्नुहोस्)

यस प्रश्नको महलमा यदि उत्तरदाताले जलवायु परिवर्तन भएको कुरा महसुस गरेको पाइन्छ भने जलवायु/हावापानी परिवर्तन हुनुका कारणहरू के के हुन सक्छन् सो कुरा यथार्थरूपमा बुझी प्रश्नको महलमा दिइएका कारणहरूमध्ये प्राथमिकताको आधारमा १, २, ३...८ मध्ये बढीमा ३ कुन हुन सक्छन् क्रमशः कारणहरूको कोड उल्लेख गर्नुपर्छ । तर प्रश्नमा उल्लेख भएका विकल्पहरू भने पढेर सुनाउनु हुँदैन ।

F05: यस क्षेत्रमा विगत २५ वर्षमा घटित मुख्य घटनाहरू के के हुन् ?

यस महलमा त्यस क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनका कारण विगत २५ वर्षमा कस्ता घटनाहरू र परिणामहरू भए सो को जानकारी प्राप्त गर्न खोजिएको छ । तसर्थ, यहाँ दिइएका घटना/परिणामहरू (१, २, ३,१९)

मध्ये के के छन् सो घटना तथा परिणाम प्राथमिकताका आधारमा बढीमा ५ वटाको कोड स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्छ । यहाँ लेखिएका घटनाहरु पढेर सुनाउनु हुँदैन ।

खण्ड ६.२ तापक्रमसम्बन्धी जानकारी

यस महलको उत्तर लिनुभन्दा अगाडि उक्त दाताको २५ वर्षअघिको तापक्रमसम्बन्धी अनुभवको बारेमा छलफल गर्नुपर्छ ।

F06: गर्मी मौसम

यस महलमा गर्मी मौसममा २५ वर्ष अगाडिको तुलनामा औसत तापक्रम के कस्तो छ सो को जानकारी लिन खोजिएको छ । २५ वर्षभन्दा हाल औसत तापक्रम घटेको बढेको वा कुनै परिवर्तन नभएको के छ सो यथार्थ बुझी बढेको छ भने १ र घटेको भए २ र कुनै परिवर्तन नभएको पाइन्छ भने ३ स्पष्टरूपमा कोड बक्समा लेख्नुपर्छ ।

F07: जाडो मौसम

यस प्रश्नमा जाडो मौसममा २५ वर्ष अगाडिको तुलनामा हाल औसत जाडो मौसमको तापक्रम बढेको घटेको वा कुनै परिवर्तन नभएको के छ सो को जानकारी लिन खोजिएकाले जाडो मौसमको तापक्रम बढेको भए १, घटेको भए २ र परिवर्तन नभए ३ स्पष्टसँग कोड बक्समा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

F08: समयावधि

यस महलमा २५ वर्ष अगाडि र हाल गर्मी मौसममा र जाडो मौसममा तापक्रम घटेको बढेको अवस्थाको जानकारी लिन खोजिएकाले तापक्रम घटेको वा बढेकामा समय के कस्तो रह्यो महिना, हप्तामा उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ । उदाहरणको लागि २५ वर्ष अगाडि जाडो मौसम असोज महिनाको तेश्रो हप्तामा सुरु हुन्थ्यो भने हाल पहिलो हप्तामा नै सुरु हुन्छ भन्यो भने २५ वर्ष अगाडि सुरु महिना ६ र हप्ता ३ लेखिन्छ भने हाल सुरु महिना ६ र हप्ता १ लेखिन्छ । त्यस्तै गर्मी समयमा पनि जे जस्तो छ तुलनात्मक रूपमा महिना हप्ता सोहीअनुरूप जनाउनु पर्छ ।

६.३ वर्षासम्बन्धी जानकारी :

यस महलको उत्तर लिनुभन्दा अगाडि उत्तरदाताको २५ वर्षअघिको वर्षासम्बन्धी अनुभवको बारेमा छलफल गर्नुपर्छ ।

F09: मनसुन

यस प्रश्नको महलमा मनसुन वर्षाको बारेमा जानकारी लिन खोजिएको छ । २५ वर्षअघिको तुलनामा हाल वर्षाको मात्रा घटेको बढेको वा कुनै परिवर्तन नभएको के छ सो को तुलनात्मक अवस्था बुझ्न खोजिएको हो । तसर्थ, हाल वर्षा बढेको भए १ घटेको भए २ र कुनै परिवर्तन छैन भने ३ स्पष्ट रूपमा कोड बक्समा उल्लेख गर्नुपर्छ ।

F10 : हिउँदे वर्षा

यस प्रश्नको महलमा हिउँदे वर्षाको बारेमा जानकारी लिन खोजिएको छ । २५ वर्षअघिको तुलनामा हाल वर्षाको मात्रा घटेको बढेको वा कुनै परिवर्तन नभएको के छ सो को तुलनात्मक अवस्था बुझ्न खोजिएको

हो । तसर्थ, हाल वर्षा बढेको भए १ घटेको भए २ र कुनै परिवर्तन छैन भने ३ स्पष्टरूपमा कोड बक्समा उल्लेख गर्नुपर्छ ।

F11: समयावधि

यस प्रश्नको महलमा २५ वर्षअघि र हालको मनसुन तथा हिउँदे वर्षाको समयावधि तुलनात्मक रूपमा के छ, सो हेर्न खोजिएको हो । २५ वर्षअघि मनसुन तथा हिउँदे वर्षा के कति समयमा हुन्थ्यो र हाल के छ, सो बुझी लेख्नुपर्छ । उदाहरणको लागि, २५ वर्षअघि मनसुन वर्षा जेठको पहिलो साता सुरु भई श्रावणको अन्तिम हप्तासम्म रहने हुन्थ्यो । हाल विभिन्न कारण वर्षा जेठको अन्तिम साता सुरु भई श्रावणको पहिलो सातामै सकिने हुन्छ भने यहाँ २५ वर्षअघि वर्षा सुरु महिना २ हप्ता १ र हाल वर्षा सुरु महिना जेष्ठ हप्ता ४ हुन्छ ।

६.४ जलवायुको प्रभावसम्बन्धी जानकारी

यस महलमा जलवायुको प्रभावले हुने गरेका विभिन्न किसिमका (प्रकारका) विपद्का घटनाहरू राखिएका छन् । ती विपद्का घटनाहरू के कसरी घटेका छन् त्यसबाट के कस्तो असर परेको छ, ती घटनाहरूमा कसरी परिवर्तन भएको छ सोबारे जानकारी लिन खोजिएको छ । तसर्थ, विभिन्न किसिमका विपद्का घटनाहरू राम्रोसँग बुझी त्यसको परिवर्तनका र प्रभाव के कति परेको छ सो यकिन गरी जवाफ लिनुपर्छ । यस महलमा भएका प्रश्नका जवाफ लिनुभन्दा अगाडि यस क्षेत्रको मुख्य विपद्हरूको पहिचान गर्नुपर्छ । उदाहरणको लागि, कुनै क्षेत्रमा मुख्य विपद् बाढी, डुवान, आँधी, पहिरो हुन सक्छन् भने अर्को क्षेत्रमा मुख्य विपद्हरू सुख्खा, खडेरी, आगलागी, वन डढेलो, चट्याङ आदि हुन सक्छन् ।

तसर्थ, दिइएको विपत्पहरू एकपछि अर्को पढ्दै यकिन गर्दै जाने । विपद्हरू पहिचान गर्ने क्रममा एकपछि अर्को पूरक प्रश्न सोध्दै जाने र सकेसम्म त्यस क्षेत्रमा भएका सबै विपद्हरू पहिचान गर्ने । मुख्य विपद्हरूको पहिचान गरिसकेपछि मात्र प्रश्न नम्बर F14 देखि F17 सम्मको उत्तर लिनुपर्छ ।

F14. विगत २५ वर्षको समयावधिमा तपाइँले यस क्षेत्रमा परेका विपद्का घटनाहरूमा परिवर्तन अनुभव गर्नुभएको छ ?

यस प्रश्नमा त्यस क्षेत्रमा भएका विभिन्न किसिमका विपद्का घटनाहरूमा परिवर्तनमा अनुभव गरिएको भए १ र परिवर्तन अनुभव नगरेको भए २ तथा त्यो क्षेत्रमा लागू नहुने विपद्का प्रकार भए ३ स्पष्ट रूपमा कोड बक्समा लेख्नुपर्छ । तसर्थ, प्रत्येक विपद्को बारेमा राम्रोसँग बुझी जवाफ लेख्नुपर्ने हुन्छ ।

F15. यदि छ भने विगत २५ वर्षदेखि कसरी परिवर्तन भएको छ ?

यस महलमा प्रश्न नं. F14 मा विपद्का घटनाहरू जुन परिवर्तन अनुभव गरिएको छ । सो विपद्का बारेमा के कसरी परिवर्तन भएको छ सो को जवाफ लेख्नु पर्नेहुन्छ । सो उल्लेखित विपद्का घटनाहरू जुन पाइएको वा घटेको छ सो के कसरी परिवर्तन भएको छ, बन्धी जवाफ लेख्नु पर्नेहुन्छ । यदि विपद्का कुनै घटना विगत २५ वर्षदेखि बढेको भए १ घटेको भए २ लेख्नु पर्दछ । उदाहरणको लागि, प्रश्न नं F14 को जवाफ बाढीको बारेमा अनुभव पाइएको छ भने सो बाढी बढे घटेको के छ, विगत २५ वर्षदेखि सोको बारेमा बुझी स्पष्ट लेख्नुपर्छ । यदि बढेको अवस्था भए १ घटेको अवस्था भए २ लेख्नुपर्छ ।

F16. विगत २५ वर्षको समयावधिमा यी विपद्का घटनाहरूले तपाइँको परिवारमा कतिको असर/प्रभाव पारेको छ ?

यस प्रश्नको महलमा क्रम १-१९ किसिमका विपद्का घटनाहरू जुन घटेको र भएको अनुभव गरिएको छ भने ती भए/घटेका विपद्का घटनाहरूले उत्तरदाताको परिवारमा के कतिको असर पऱ्यो सो को बारेमा बुझी

लेख्नुपर्छ । धेरै कम असर भए १, कम असर भए २, मध्यम असर भए ३, उच्च असर भए ४ र अति धेरै असर परेको भए ५ लेख्नुपर्छ । यसमा बुझ्नु पर्ने कुरा के छ भने प्र. नं. F14 र F15 मा भए देखिएका विपद्हरूको बारेमा त्यसले पारेको असरको प्रभावको बारेमा जवाफ लेख्नुपर्छ ।

F17. विगत २५ वर्षको समयावधिमा विपद्का घटनाहरू घट्नुका कारणहरू के के हुन् ?

यस महलमा विगत २५ वर्षको समय अवधिमा जलवायु परिवर्तनका कारण परेका र घटेका विपद् (१-१९ जुन घटेका छन्) का घटनाहरू छन् । ती विपद्हरू घट्नुका बढीमा मुख्य तीन कारण के के हुन् पहिचान गरी सो प्राथमिकताका आधारमा लेख्नुपर्छ । यहाँ कारणहरू पहिचान गरी तिनीहरूको कोड लेख्नुपर्छ । उदाहरणका लागि, सुख्खा/खडेरी विपद्को घटना पहिचान भएको छ भने त्यसको पहिलो, दोस्रो र तेस्रो मुख्य कारण क्रमशः सडक निर्माण, बन जङ्गल विनाश र जनसङ्ख्या वृद्धि छ भने कोड नम्बर ५, ७ र १० उल्लेख गर्ने ।

खण्ड ७ जलवायु परिवर्तनका कारण परेको विपद्का प्रकार

७.१ दैनिक जीवनमा परेको प्रभाव

यस महलमा जलवायु परिवर्तनका कारण परेको विपद्हरू (जुन ६.४ मा पहिचान गरियो (१-१९ घटे/बढे) को प्रभावले दैनिक जीवनमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ सोको बारेमा जवाफ लेख्नुपर्छ। माथि दिइएका विपद्का प्रकारहरू जुन १-१९ छन् तीमध्ये पहिचान भएका विपद्का प्रभाव मात्र सोध्नुपर्छ।

G03. विगत ५ वर्षको समयावधिमा उल्लेख गरिएका विपद्बाट पछिल्लो पटक कहिले प्रभावित हुनुभयो ?

(विसंमा उल्लेख गर्ने)

यस प्रश्नमा जुन जुन विपद्का घटनाहरू भएर घटे ती विपद्का प्रकारहरू (१ -१९ मध्ये) बाट विगत ५ वर्षको समयमा पछिल्लोपटक कहिले प्रभावित भइयो सो विक्रम संवत्मा उल्लेख गर्नुपर्छ। उदाहरणको लागि, २०७१ सालमा बाढीले अति नराम्रोसँग प्रभावित भई गोठै बगाएको घटना घटेको रहेछ भने बाढीको महलमा २०७१ उल्लेख गर्नुपर्छ।

G04. यस महलमा ६.४ मा पहिचान भएका विपद्हरूबाट उत्तरदाताको पहिचानलाई भौतिक पूर्वाधारमा जस्तै सिँचाइ, सडक, बाटो, घर, कृषि, भूमी, गोठमा क्षति पुगेको भए १ क्षति नपुगेको भए २ उल्लेख गर्नुपर्छ। पहिचान भएका प्रत्येक विपद्लाई एकपछि अर्को क्रमशः सोध्दै जाने।

G05. विगत ५ वर्षको समयावधिमा उल्लेख गरिएका विपद्हरूका कारण औसत कति दिन तपाईंका घरपरिवारका सदस्यहरू काम नगरी बस्नु परेको वा बेरोजगार रहनु परेको थियो ?

यस महलमा उल्लेखित विभिन्न विपद्का कारण घरपरिवारका सदस्यहरूको काममा प्रभाव परी के कति औसत दिन त्यसै बस्नु परेको थियो, विगत ५ वर्षको अवधिमा सो उल्लेख गर्नुपर्दछ। उदाहरणको लागि, डुबानको कारण हुने परिवारले पाँच दिन काम नगरी बसेको भए पाचौँ लहरको कोष्ठमा ५ लेख्ने।

G06. के तपाईं र तपाईंको घर परिवारका सदस्यहरूमा उल्लेख गरिएका विपद्का कारण खाद्य सङ्कट परेको थियो ?

यस महलमा उल्लेख गरिएका विपद्का कारण विगत ५ वर्षको समयावधिमा खाद्य सङ्कट परेको नपरेको के थियो, सो खुलाउनुपर्दछ। यदि परेको थियो भने कोष्ठमा कोड १ र थिएन भने २ स्पष्ट लेख्नुपर्दछ।

G07. विगत ५ वर्षको समयावधिमा उल्लेख गरिएका विपद्हरूका कारण तपाईंका घर परिवारको कुनै सदस्यको मृत्यु भएको थियो ?

यस महलमा विगत ५ वर्षको समयावधिमा कुनै विपद्का घटना घटी परिवारका कुनै सदस्यको मृत्यु भएको थियो भने १ र थिएन भने २ लेख्नु पर्दछ। यदि थियो भने **G8-G12** नम्बरको प्रश्नहरूमा जाने। थिएन भन्ने उत्तर आएमा खण्ड ७.२ मा जाने।

G8-G12.

यदि विपद्का कारण घर परिवारका कुनै सदस्यको मृत्यु भएको भएमा कुन उमेर समुहको कति जना पुरुष वा महिलाको मृत्यु भएको हो स्पष्ट खुलाउनु पर्दछ। यदि उमेर समूह ० देखि १८ वर्षको लागि कोड १ प्रयोग गर्ने, १९ देखि ५९ वर्षकोसम्मको लागि कोड २ र ६० वर्षदेखि माथिका लागि कोड ३ प्रयोग गर्ने।

७.२ घर तथा व्यवसायमा परेको प्रभाव

G16: अन्न तथा नगदे बालीहरुमा भएको नोक्सानी मूल्य

यस महलमा विपद्का कारण विगत ५ वर्षमा अन्न तथा नगदे बालीमा कुन कुन विपदले के कति नोक्सानी भयो, बजार मूल्यमा स्पष्टरूपमा रु. हजारमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

G17: तरकारी बालीमा भएको नोक्सानी मूल्य

घटेका विपद्का कारण जुनजुन विपदले विगत ५ वर्षमा तरकारी बालीमा के कति नोक्सानी भयो, सोको बजार मूल्य रु हजारमा सोही विपद्को महलअनुसार उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

G18: फलफुल बालीहरुमा भएको नोक्सानी मूल्य

विगत ५ वर्षमा घटेका, भएका विपद्का कारण जुनजुन विपद्का कारण फलफुलमा के कति नोक्सानी भयो सोको बजार मूल्य रु. हजारमा स्पष्ट उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

G19: पशुपंक्षीमा भएको नोक्सानी मूल्य

विगत ५ वर्षमा घटेका, भएका विपद्का कारण जुनजुन विपद्का कारण पशुपन्क्षीमा के कति नोक्सानी भयो सोको बजार मूल्य हजारमा स्पष्ट उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

G20: बगैँचा/नर्सरी जग्गामा भएको नोक्सानी मूल्य

विगत ५ वर्षमा घटेका, भएका विपद्का कारण जुनजुन विपद्का कारण बगैँचा नर्सरी जग्गामा जे जति नोक्सानी भयो सोको बजार मूल्य रु. हजारमा सम्बन्धित विपद्को महलमा स्पष्ट उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

G21: खेतीयोग्य जग्गामा भएको नोक्सानी मूल्य

घटेका विपद्का कारण जुनजुन विपदले विगत ५ वर्षमा खेतीयोग्य जग्गामा के कति नोक्सानी भयो, सोको बजार मूल्य रु हजारमा सोही विपद्को महलअनुसार उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

G22: बसोवास रहेको घर (घर, घडेरी तथा गोठ) मा भएको नोक्सानी मूल्य

विगत ५ वर्षमा घटेका, भएका विपद्का कारण जुनजुन विपद्का कारण बसोवास रहेको घर, घडेरी तथा गोठमा जे जति नोक्सानी भयो सोको बजार मूल्य आड्कलन गरी हजारमा सम्बन्धित विपद्को महलमा स्पष्ट उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

G23: अन्य गैर कृषि व्यवसायमा भएको नोक्सानी

पहिचान गरिएका विपद्का कारण जुनजुन विपदले विगत ५ वर्षमा गैरकृषि व्यवसायमा के कति नोक्सानी भयो, सोको बजार मूल्य हजारमा सोही विपद्को महलअनुसार उल्लेख गर्नपर्छ ।

खण्ड ८ रोग तथा स्वास्थ्यमा प्रभाव

८.१ अन्नबाली तथा पशुपन्छी

H01: विगत २५ वर्षदेखि यता बालीमा कुनै नयाँ रोगहरु तथा किराहरुको प्रकोप बढेको देखिन थालेको छ ?

छ.....१, छैन.....२

यस महलमा विगत २५ वर्षदेखि यता बालीनालीमा नयाँ रोगहरुको प्रकोप बढे नबढेको जानकारी लिन खोजिएको छ । तसर्थ, प्रकोप बढेको देखिन थालेको भएमा १ र छैन भने २ कोड बक्समा लेख्नुपर्दछ । यदि छैन भने जवाफ आएमा H03 मा जाने, यदि छ भने H02 मा जाने ।

H02: यदि छ भने बालीमा लागेका नयाँ रोगहरुको नाम बताउनुहोस् ।

१. २.
३. ४.

यस महलमा बालीको रोगको नामका बारेमा जानकारी लिन खोजिएकाले प्रश्न नं. H02 मा रोगको नाम बुझी स्पष्टरूपमा बढीमा १, २, ३, ४ मा लेख्नु पर्दछ । यदि उत्तरदाताले रोगको नाम बताउन नसकी लक्षण मात्र बताएमा परिवारका अन्य सदस्य वा छरछिमेकमा यकिन गरी रोगको नाम लेख्नुपर्छ ।

H03: विगत २५ वर्षदेखि यता बालीमा कुनै नयाँ किराहरुको प्रकोप बढेको देखिन थालेको छ ?

छ.....१,

छैन.....२

यस महलमा विगत २५ वर्षदेखि यता बालीनालीमा नयाँ किराहरुको प्रकोप बढे नबढेको जानकारी लिन खोजिएको छ । तसर्थ प्रकोप बढेको देखिन थालेको भएमा १ र छैन भने २ कोड बक्समा लेख्नुपर्दछ । यदि छैन भने जवाफ आएमा H05 मा जाने, यदि छ भने H04 मा जाने ।

H04: यदि छ भने बालीमा लागेका नयाँ किराहरुको नाम बताउनुहोस् ।

१. २.
३. ४.

यस महलमा विगत २५ वर्षयता जसरी बालीमा रोग लागेको पाइएको छ, त्यसरी नै किराहरुको प्रकोप बढेको पाइएमा ती किराहरु के के हुन्, स्पष्ट बुझी तिनीहरुको नाम क्रमशः बढीमा १, २, ३, ४ मा लेख्नु पर्दछ ।

H05: विगत २५ वर्षदेखि यता पशुपंक्षीमा कुनै नयाँ रोगहरुको प्रकोप बढेको देखिन थालेको छ ?

छ.....१

छैन.....२

यस महलमा विगत २५ वर्षयता पशुपन्छीमा नयाँ रोगका प्रकोप देखिन थाले नथालेको के छ, सो स्पष्टरूपमा बुझी प्रकोप बढेको देखिन थालेको भए १ र छैन भने २ कोड बक्समा लेख्नु पर्दछ । यदि छैन भने उत्तर आएमा खण्ड ८.२ मा जानु पर्दछ ।

H06: यदि छ भने पशुपंक्षीमा लागेका नयाँ रोगहरूको नाम बताउनुहोस् ?

१. २.
३. ४.

यस महलमा विगत २५ वर्षदेखि यता पशुपन्छीमा नयाँ रोगहरू देखिएमा ती रोग तथा लक्षणहरूको नाम उल्लेख गर्नुपर्छ । नाम बताउन नसकी लक्षण बताएमा घरपरिवार का अन्य सदस्य तथा छरछिमेकसँग सल्लाह गरी लेख्नुपर्छ । केही त्यस्ता रोगका लक्षणहरू बढेको देखिएमा ती रोग तथा लक्षणहरूको नाम क्रमशः बढीमा १, २, ३, ४ मा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

८.२ मानव स्वास्थ्य

H07: विगत २५ वर्षदेखि यता तपाईं वा तपाईंका परिवारको सदस्यलाई कुनै रोगको प्रकोप बढी देखिएको छ ?

- छ.....१
छैन.....२

यस महलमा विगत २५ वर्षदेखियता परिवारको कुनै सदस्यमा कुनै रोगको प्रकोप बढी देखिएको छ या छैन यकिन गरी सोको जवाफ स्पष्टरूपमा लिनु पर्दछ । यदि रोगको प्रकोप बढी देखिएको छ भने १ कोड बक्समा लेख्नु पर्दछ । यदि २ आएमा प्रश्न H08 मा जानु पर्दछ ।

H08: विगतको तुलनामा मानिसहरूमा कुन रोगको प्रकोप बढी देखिएको छ ?

(तल दिइएवमोजिमको रोगहरूको कोड लेख्नुहोस्)

१. २.
३. ४.
५. ६.

विगत २५ वर्षको तुलनामा परिवारका सदस्यहरूमा देखिएका रोगहरूमध्ये कुन रोगको प्रकोप बढी देखिएको छ, सो बुझी प्रश्नावलीमा भएको आधारमा कोड स्पष्टसँग उल्लेख गर्नु पर्दछ । यदि रोगको नाम बताउन नसकी लक्षण मात्र भनेमा घरपरिवारका अन्य सदस्य, छरछिमेक वा स्वास्थ्यकर्मीलाई सोधी यकिन गरी मात्र रोगको नाम लेख्नुपर्छ ।

H09: के विगत २५ वर्षदेखि यता तपाईं वा तपाईंका परिवारको कुनै सदस्यलाई भिँगाँलगायतका किराहरूबाट सर्ने रोग बढी मात्रामा लागेको छ ?

- छ.....१

छैन.....२

विगत २५ वर्षदेखि यता परिवारको कुनै सदस्यलाई भिँगाँलगायतका किराहरुबाट सर्ने रोगहरु बढी मात्रामा लागेको छ भने कोष्ठमा कोड १ र छैन भने २ उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

H10: के विगत २५ वर्षदेखि यता तपाईं वा तपाईंका परिवारको कुनै सदस्यलाई पानी वा खानाबाट सर्ने रोग बढी मात्रामा लागेको छ ?

छ.....१

छैन.....२

यस महलमा विगत २५ वर्ष देखियता पानी वा खानाबाट सर्ने रोग बढी मात्रामा लागेको वा नलागेको के छ, सो बुझी लागेको छ भने १ र नलागेमा २ कोड बक्समा लेख्नु पर्दछ ।

खण्ड ९ पानीको स्रोतमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव

जलवायु परिवर्तनको असर पर्ने एउटा महत्वपूर्ण क्षेत्र पानी हो । जलवायु परिवर्तनका प्रभावले पानीका स्रोतहरूमा असर गरेको हुन्छ । यस खण्डमा जलवायु परिवर्तनले पानीमा परेको असर तथा प्रभावका बारेमा जानकारी लिन खोजिएको छ ।

९.१ स्रोतको वर्तमान अवस्था

यस भागमा पानीको महत्वपूर्ण स्रोतहरू जस्तै खोला, खोल्सा, इनार, झरना, पर्खोरो आदिको वर्तमान अवस्थाको बारेमा जानकारी लिन खोजिएको छ । उत्तरदाताको अनुभव एवं संस्मरणको आधारमा विगत २५ वर्षमा यस्ता स्रोतहरूमा के कस्तो परिवर्तन भयो भन्ने बारेमा सोधिएको छ ।

I01: विगत २५ वर्षमा खोला, खोल्सा तथा झरनामा पानीको मात्रामा कस्तो परिवर्तन आएको छ ?

घटेको छ.....१,

बढेको छ.....२

परिवर्तन छैन.....३

थाहा छैन.....

यस प्रश्नमा सम्बन्धित उत्तरदातालाई विगत २५ वर्षको अवधिमा तपाईंको क्षेत्र अथवा वासस्थान वरपर भएका खोला, खोल्सा तथा झरनामा वर्षा तथा हिउँद दुवै मौसममा पानीको मात्रा बढेको वा घटेको देखिन्छ भनेर उत्तरदाताको अवधारणा लिनुपर्दछ । यदि उत्तरदाताले पानीको मात्रा घटेर खोला, खोल्सा वा झरनामा पानीको मात्रा (Flow) घटेको भन्ने उत्तर आएमा कोड १, पानीको मात्रा बढेको भन्ने उत्तर आएमा कोड २, परिवर्तन भएको छैन भन्ने उत्तर आएमा कोड ३, यो बारेमा मलाई थाहा छैन भन्ने उत्तर आएमा कोड ४ र उक्त प्रश्न सम्बन्धित परिवारलाई लागू नहुने अवस्था भएमा कोड ५ कोड बक्समा लेख्नु पर्दछ ।

I02: विगत २५ वर्ष खोला, खोल्सा तथा झरनामा पानीको स्वच्छतामा ह्रास आएको अनुभव गर्नु भएको छ ?

छ.....१,

छैन.....२

थाहा छैन.....३

लागू नहुने.....४

जलवायु परिवर्तनको कारण तथा अन्य विविध कारणले उत्तरदाताको वासस्थान वरपर रहेका पानीका स्रोतहरू जस्तै खोला, खोल्सा तथा झरनामा विगत २५ वर्षको तुलनामा पानीको स्वच्छतामा परिवर्तन भएको हुनसक्दछ । पहिला धमिलो नदेखिने खोलानाला अहिले धमिलो देखिन सक्छन् । पहिला ती खोलानालाको पानी पिउनयोग्य थियो भने अहिले नहुन सक्दछ । त्यसैले उत्तरदातालाई यो प्रश्न राम्रोसँग बुझाई पानीको स्वच्छताको बारेमा उसको अवधारणा बुझ्नु पर्दछ । यदि उसले पानीको स्वच्छतामा ह्रास आएको छ भन्यो भने अर्थात पानीको गुणस्तर पहिलेको भन्दा घटेको छ भन्यो भने कोड १, पानीको स्वच्छता घटेको छैन पहिलेको जस्तै छ भन्ने उत्तर आयो भने कोड २, उत्तरदाताले यसबारे मलाई केही थाहा छैन भन्यो भने कोड ३ र यो प्रश्न सम्बन्धित घरपरिवारलाई लागू नहुने अवस्था भए कोड ४ कोड बक्समा लेख्नुपर्दछ ।

I03: पोखरी, इनारमा पानीको तहमा कस्तो परिवर्तन आएको छ ?

घटेको छ.....१,

बढेको छ.....२

परिवर्तन छैन.....३

थाहा छैन..... ४

लागू नहुने.....५

यस प्रश्नमा सम्बन्धित उत्तरदातालाई विगत २५ वर्षको अवधिमा तपाईंको क्षेत्र अथवा बासस्थान वरपर भएका पोखरी, इनारमा वर्षा तथा हिउँद दुवै मौसममा पानीको मात्रा बढेको वा घटेको देखिन्छ भनेर उत्तरदाताको अवधारणा लिनु पर्दछ। यदि उत्तरदाताले पानीको मात्रा घटेको भन्ने उत्तर आएमा कोड १, पानीको मात्रा बढेको भन्ने उत्तर आएमा कोड २, खासै परिवर्तन भएको छैन भन्ने उत्तर आएमा कोड ३, यो बारेमा मलाई थाहा छैन भन्ने उत्तर आएमा कोड ४ र उक्त प्रश्न सम्बन्धित परिवारलाई लागू नहुने अवस्था भएमा कोड ५ लेख्नु पर्दछ।

I04: पोखरी, इनारमा पानीको स्वच्छतामा हास आएको अनुभव गर्नु भएको छ ?

छ.....१,

छैन.....२

थाहा छैन.....३

लागू नहुने.....४

जलवायु परिवर्तनको कारण तथा अन्य विविध कारणले उत्तरदाताको बासस्थान वरपर रहेका पानीका स्रोतहरू जस्तै: पोखरी, इनारमा विगत २५ वर्षको तुलनामा पानीको शुद्धता तथा स्वच्छतामा परिवर्तन भएको हुन सक्दछ। पहिला धमिलो नदेखिने पोखरी, इनार अहिले धमिलो देखिन सक्छन् पहिला ती पोखरी, इनारमा को पानी पिउनयोग्य थियो भने अहिले नहुन सक्दछ। त्यसैले उत्तरदातालाई यो प्रश्न राम्रोसँग बुझाई पानीको स्वच्छताको बारेमा उसको अवधारणा बुझ्नु पर्दछ। यदि उसले पोखरी इनारको पानीको स्वच्छतामा हास आएको छ भन्यो भने अर्थात पानीको गुणस्तर पहिलेको भन्दा घटेको छ भन्यो भने कोड १, पानीको स्वच्छता घटेको छैन पहिलेको जस्तै छ भन्ने उत्तर आयो भने कोड २, उत्तरदाताले यसबारे मलाई केही थाहा छैन भन्यो भने कोड ३ र यो प्रश्न सम्बन्धित घरपरिवारलाई लागू नहुने अवस्था भए कोड ४ कोड बक्समा लेख्नु पर्दछ।

I05: कुनै खोलाखोल्सा तथा झरनाहरू सुकेका छन् ?

छ.....१,

छैन.....२

थाहा छैन.....३

लागू नहुने.....४

यस प्रश्नमा सम्बन्धित उत्तरदातालाई विगत २५ वर्षको अवधिमा तपाईंको समुदायमा भएका खोला तथा झरनाहरू सुकेका छन् कि छैनन् भनेर उत्तरदाताको अवधारणा लिनुपर्दछ। यदि उत्तरदाताबाट सुकेका छन् भन्ने उत्तर आएमा कोड १, छैन भन्ने उत्तर आएमा कोड २, यसबारेमा मलाई थाहा छैन भन्ने उत्तर आएमा कोड ३ र उक्त प्रश्न सम्बन्धित परिवारलाई लागू नहुने अवस्था भएमा कोड ४ लेख्नु पर्दछ।

I06: कुनै हाते पम्प, कुवा, इनार तथा ट्युबेलमा पानी सुक्नै लागेको अवस्थामा पुगेको छ ?

छ.....१,

छैन.....२

थाहा छैन.....३

लागू नहुने.....४

गणना गरिएको परिवारको हाते पम्प, कुवा, इनार तथा ट्युबेलमा पानीको तह सुकी नसकेको तर सुक्नै लागेको अवस्थामा रहेको, नरहेको बुझी यदि सुक्नै लागेको अवस्थामा छ भने कोड १, सुक्न लागेको अवस्थामा छैन भने कोड २ थाहा भएन भन्यो भने कोड ३ र उक्त परिवारमा हाते पम्प इनार तथा ट्युबेल नभएमा लागू नहुनेको कोड ४ कोड बक्समा कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ ।

I07 : कुनै हातेपम्प, कुवा, ईनार, तथा ट्युबेलमा पानी सुकेको छ ?

यस प्रश्नमा सम्बन्धित उत्तरदातालाई विगत २५ वर्षको अवधिमा तपाईंको समुदायमा भएका हातेपम्प, कुवा, इनार तथा ट्युबेल सुकेका छन् कि छैनन् भनेर उत्तरदाताको अवधारणा लिनुपर्दछ । यदि उत्तरदाताबाट सुकेका छन् भन्ने उत्तर आएमा कोड १, छैन भन्ने उत्तर आएमा कोड २, यो वारेमा मलाई थाहा छैन भन्ने उत्तर आएमा कोड ३ र उक्त प्रश्न सम्बन्धित परिवारलाई लागू नहुने अवस्था भएमा कोड ४ लेख्नुपर्दछ ।

I08: पँधेरो, मूल तथा ढुङ्गेधारामा पानीको मात्रामा कस्तो परिवर्तन आएको छ ?

विगत २५ वर्षको तुलनामा गणना गर्ने घरपरिवारले प्रयोग गर्ने पँधेरी, मूल तथा ढुङ्गेधारामा आउने पानीको मात्रामा कमी आएको छ भने कोड १, पहिलेभन्दा बढेको छ भने २, पहिलेजत्तिकै अहिले पनि आइरहेको छ भने ३, आउने छाडेको हो भने ४ र त्यस परिवारमा पँधेरी, मूल तथा ढुङ्गेधारा नै नभएमा लागू नहुनेको कोड ५, कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ ।

I09: कुनै पँधेरो, मूल तथा ढुङ्गेधारामा पानी सुकेको छ ?

छ.....१,

छैन.....२

थाहा छैन.....३

लागू नहुने.....४

उत्तरदाताको वासस्थान वरपरका इलाकामा कुनै पँधेरो, मूल तथा ढुङ्गेधारामा पानी सुकेको छ छैन सोधी छ भने कोष्ठमा कोड १ र छैन भने २ लेख्नु पर्दछ । यस्तै थाहा छैन भन्ने आएमा कोड ३ र परिवार तथा समुदायमा कुनै कुनै पँधेरो, मूल तथा ढुङ्गेधारा नभएको भन्ने उत्तर आएमा कोड ४ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ ।

I10: तपाईंले दैनिकरूपमा प्रयोग गर्ने धारामा पानी आउने समयावधिमा कस्तो परिवर्तन आएको छ ?

घटेको.....१,

बढेको..... २,

उस्तै.....३,

आउने छाडेको.....४,

लागू नहुने.....५

विगत २५ वर्षको तुलनामा गणना गर्ने घरपरिवारले प्रयोग गर्ने धारामा आउने पानीको मात्रामा कमी आएको छ भने कोड १, पहिले भन्दा बढेको छ भने २, पहिलेजत्तिकै अहिले पनि आइरहेको छ भने ३, आउनै छाडेको हो भने ४ र त्यस परिवारमा धारा नै नभएमा लागू नहुनेको कोड ५, कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ ।

खण्ड ९.२ पानीको श्रोतमा परिवर्तन आउनाको कारण

यस भागमा सम्बन्धित उत्तरदातासँग पानीका विभिन्न स्रोतहरूमा परिवर्तन भएको महशुस गर्नुभएको छ कि छैन, यदि गर्नुभएको छ भने त्यसका कारण के के हुन सक्छन् राखिएको छ ।

I11: विगत २५ वर्षको अवधिमा पानीका श्रोतमा परिवर्तन आएको महशुस गर्नुभएको छ ?

छ..... १,

छैन.....२

सम्बन्धित उत्तरदाताले आफ्नो वरपर रहेका पानीका विभिन्न स्रोतहरूमा विगत २५ वर्ष देखिको अवधिमा भएको परिवर्तनको बारेमा उत्तर दिनुपर्नेछ । यस्ता स्रोतहरू जस्तै इनार, कुवा, धारा, खोला, खोल्सा आदिमा पहिलेको भन्दा पानी घटेको, बढेको, मूलहरू सुकेका अथवा हराएका जस्ता कुराहरू राम्रोसँग बुझाई सोध्नुपर्दछ । यदि उत्तरदाताले श्रोतमा परिवर्तन भएको अनुभव गरेको छ भने उत्तर आएमा कोड १ र छैन भने उत्तर आएमा कोड २ कोड बक्समा लेख्नु पर्दछ । यदि छैन भने उत्तर आएमा खण्ड १० मा जाने ।

I12: यदि पानीको स्रोतमा परिवर्तन आएको छ भने त्यसको कारण के हुनसक्छ ?

(प्राथमिकीकरणका आधारमा मुख्य ३ कारणका कोडहरू लेख्नुहोस्)

अपर्याप्त वर्षा.....१,	प्रशस्त पानी परेको.....२
तापक्रममा वृद्धि भएको.....३,	तापक्रम घटेको.....४
सडक निर्माण.....५	पहिरो/भूक्षय.....६
शहरीकरण..... ७	वन जङ्गल विनास.....८
जमिनको पानी धेरै तान्नु.....९	खानी तथा उत्खनन.....१०
जनसङ्ख्या वृद्धि.....११	भूकम्प१२
अन्य.....१३	

यदि प्रश्न नं. I11 मा उत्तरदाताले परिवर्तन भएको महशुस गरेको छ भने उत्तर आएमा अर्थात कोड १ लेखिएमा यो प्रश्न सोध्नु पर्दछ । पानीका श्रोतहरूमा विभिन्न कारणहरूले परिवर्तन भएको हुन सक्दछ । यस प्रश्नमा उत्तरदातालाई तपाईंको विचारमा के कारणले यसरी पानीका मूलहरू सुकेका, पानीका श्रोतमा पानी कम भएको आदि प्रष्टसँग बुझाई उत्तरदाताले भनेका उपयुक्त दिइएका कारणहरूमध्ये प्राथमिकताका आधारमा बढीमा ३ वटा सम्भावित कारणहरूका कोडहरू दिइएको कोड बक्समा लेख्नु पर्दछ । उदाहरणका लागि यदि उत्तरदाताले अपर्याप्त वर्षा र तापक्रम बढेको भन्ने उत्तर आएमा कोड बक्समा क्रमशः १ र ३ लेख्नु पर्दछ ।

यस्तै प्राकृतिक श्रोतहरूलाई मानवीय दोहन गरी गिट्टी, बालुवा तथा अन्य खानीहरू सञ्चालन गरेर तथा उत्खनन गरेर असर पच्यो भन्ने उत्तर आएमा कोड १०, जनसङ्ख्या बढेर भन्ने उत्तर आएमा कोड ११, हालसालै गएको भूकम्पका कारणले पानीका श्रोतहरूमा परिवर्तन भयो भन्ने उत्तर आएमा कोड १२ र योबाहेक अन्य कारणहरू आएमा कोड १३ लेख्नु पर्दछ ।

पानीको श्रोतमा परिवर्तन हुने धेरै कारणहरू हुने हुँदा उत्तरदाताले भनेका कारणहरूमध्ये प्राथमिकताका आधारमा बढीमा ३ वटासम्म कारणहरू सम्बन्धित कोष्ठमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

खण्ड १० जैविक विविधतामा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव

जैविक विविधता भन्नाले वनस्पति, प्राणी तथा सुक्ष्म जीवहरूका विभिन्न प्रकार जुन एउटै बासस्थानमा भेटिन्छन् र एक आपसमा सहकार्य गरिरहेका हुन्छन्, जसलाई हामी पर्या-प्रणाली भन्दछौं । विशेष गरेर यो खण्डमा हाम्रो वन जङ्गल तथा कृषि क्षेत्रमा भएको जैविक विविधतालाई जलवायु परिवर्तनले कस्तो असर र प्रभाव परेको छ, सोसम्बन्धी जानकारी लिन खोजिएको छ ।

१०.१ विभिन्न प्रजातिमा देखिएको परिवर्तन

जैविक विविधता झल्कने गरी वनस्पति तथा प्राणीका ९ वटा शिर्षकमा विभिन्न प्रजातिहरूमा जलवायु परिवर्तनको के कस्तो असर पर्यो भन्ने बुझ्नका लागि यो खण्ड राखिएको छ । यदि परिवर्तन भएको महशुस गरेको छ भने १, छैन भने २, थाहा नभएको भए ३ र लागु नभएको भए ४ कोड बक्समा लेख्नुपर्छ । यदि परिवर्तन महशुस गरेको छ भने J04 देखि J07 सम्म क्रमशः सोध्दै जाने । अन्य उत्तर आएमा दोस्रो शिर्षकका बारेमा सोध्ने । यसैगरी प्रत्येक प्रजातिको बारेमा सोध्दै जाने ।

क्रमसङ्ख्या १ मा रुख रहेको छ, यदि रुखको कुनै प्रजाति घट्दै गएको छ भने त्यस्ता घट्दै गएका रुखका प्रजातिका नाम बढीमा ३ वटासम्म महल नं. J04 मा लेख्नु पर्दछ ।

त्यस्तै बढ्दै गएका कुनै रुखका प्रजातिहरू छन् भने बढीमा ३ वटासम्मको नाम सम्बन्धित उत्तरदातासँग सोधी महल नं. J05 मा लेख्नु पर्दछ । पहिला देखिएका अहिले लोप भएका प्रजातिहरूको बढीमा ३ वटासम्मको विवरण महल नं. J06 मा लेख्नु पर्दछ भने कुनै नयाँ देखिएका प्रजातिको नाम उत्तरदातालाई थाहा छ भने महल नं. J07 मा बढीमा ३ वटासम्मको विवरण लेख्नु पर्दछ ।

यस्तै प्रकारले बुट्यान, जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार, घास/डालेघाँस, जलचर, पानीमा हुने वनस्पति, वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी तथा किरा फट्याङ्गाको बारेमा पनि माथि उल्लेख भए जस्तै सम्बन्धित महलमा यिनीहरूको प्रजातिको अवस्थाको बारेमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

यहाँ गैरकाष्ठ वन पैदावार भन्नाले विशेष गरी वनमा उत्पादन हुने तरकारी तथा अन्य खाद्य वस्तुको रूपमा प्रयोग गरिने न्युरो, जलुको, गिठा, भ्याकुरलाई भन्न खोजिएको हो । जलचर भन्नाले पानीमा बस्ने माछा, भ्यागुता आदिलाई बुझ्नु पर्दछ भने वन्यजन्तु भन्नाले वनमा हुने प्राणीहरू बाघ, भालु, बाँदर आदिलाई बुझ्नु पर्दछ ।

१०.२ सङ्क्रमण

यहाँ सङ्क्रमण भनेको त्यस्ता वनस्पतिक प्रजातिहरू हुन्, जसले अन्य वनस्पतिक प्रकारलाई हानी पुऱ्याउँछन् । जसबाट उत्पादनमा कमी आउने, बोटबिरुवा फैलिन नसक्ने, विरुवाको विकासलाई असर पार्ने आदि हुन जान्छ । यस्ता सङ्क्रमण (मिचाहा) गर्ने प्रजातिहरू चाँडै फैलिने गर्दछन् । यहाँ J09 मा वनस्पतीका प्रकारको विवरण रहेको छ, जसमा बुट्यान, थाँक्रामा चढ्ने लहरे विरुवा र जमीनमा फैलने लहरे विरुवा गरी तीनवटामा बर्गीकरण गरिएको छ । विशेषगरी यिनै बर्गीकरणअनुसारका वनस्पतीलाई सङ्क्रमण (मिचाहा) वनस्पतीका प्रकारले बढी सङ्क्रमण गर्दछन् ।

J10: विगत २५ वर्षदेखि नयाँ सङ्क्रमण गर्ने प्रजातिहरू देखिएका छन् ?

छन..... १

छैनन्.....२,

उत्तरदातालाई सर्वप्रथम सङ्क्रमण गर्ने (मिचाहा) प्रकृतिका वनस्पतीको बारेमा बुझाउनु पर्दछ । जस्तै वनमारा भारले धेरै प्रकारका वनस्पतीहरूलाई असर गरेको हुन्छ । यदि उत्तरदाताले विगत २५ वर्षको अवधिमा यस्ता सङ्क्रमण गर्ने नयाँ किसिमका प्रजातिहरू आफ्नो वरपर देखेको बताएमा कोड १ लेख्ने, यदि देखेका छैन भने कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

उदाहरणका लागि पहिला J09 को पहिले लहरमा रहेको बुट्यान किसिमका वनस्पतीमा यदि सङ्क्रमण गर्ने प्रजातिहरू सम्बन्धित उत्तरदाताले आफ्नो वरपर देखेको खण्डमा कोड १ लेख्ने, विगत २५ वर्षको अवधिमा यस्ता नयाँ किसिमका सङ्क्रमण गर्ने प्रजातिहरू नदेखिएको उत्तर आएमा कोड २ लेख्नु पर्दछ । कोड १ आएमा उत्तरदाताले अर्थात् उत्तरदाताले नयाँ सङ्क्रमण गर्ने प्रजातिहरू देखेको बताएमा यस महलका अन्य प्रश्नहरू सोध्नु पर्नेछ । अन्यथा कोड २ आएको खण्डमा अर्को लहरमा जानु पर्दछ ।

J11: सङ्क्रमण (मिचाहा) गर्ने प्रजातिको नाम (बढीमा ३ वटाको नाम लेख्नुहोस्)

यदि उत्तरदाताले सङ्क्रमण गर्ने विरुवा विगत २५ वर्षको अवधिमा आफ्नो वासस्थान वरिपरि देखेको खण्डमा त्यस्ता नयाँ देखिएका सङ्क्रमण गर्ने प्रजातिहरूको नाम बढीमा ३ वटासम्म उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

J12: नयां प्रजाति देखिएको क्षेत्र कहाँ हो ?

- वन.....१
- चरण.....२
- कृषि.....३

उत्तरदातासँग माथि उल्लेख गरिएका सङ्क्रमण गर्ने प्रजातिहरूले असर गरेको कुन क्षेत्र हो सोधी त्यसको उत्तरको कोड सम्बन्धित कोड बक्समा लेख्नुपर्छ । यहाँ क्षेत्र भनेको सङ्क्रमित वनस्पति रहेको क्षेत्र हो । यदि सङ्क्रमित वनस्पति वन क्षेत्र हो भने कोड १, चरण क्षेत्र रहेको भए कोड २ र कृषि क्षेत्रमा रहेको भए कोड ३ कोड बक्समा लेख्नु पर्दछ ।

J13: सङ्क्रमणको मुख्य कारण के हो ?

- प्राकृतिक रुपमा नै फैलिएको.....१
- मानिसले फैलाएको..... २
- थाहा छैन..... ३

उत्तरदातासँग यस प्रश्नमा सङ्क्रमण हुनुको मुख्य कारण के हो सोधी उपयुक्त विकल्प दिइएकामध्ये छानी त्यसको कोड लेख्नु पर्दछ । यदि प्राकृतिक रुपमा नै फैलदै आएको हो भने कोड १ मानिसले फैलाएको अर्थात् मानिसले उमारेर फैलाएको भए कोड २ र फैलिएको कारण उत्तरदातालाई थाहा नभएको भन्ने उत्तर आएमा कोड ३ उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

J14 तपाईंको जीविकोपार्जनमा यस प्रकारको सङ्क्रमणले कस्तो प्रभाव पारेको छ ?

- आम्दानी घट्यो.....१
- काठ नोक्सान..... २
- घाँस नोक्सान..... ३
- खाना पकाउने दाउरा नोक्सान ४
- सोत्तर नोक्सान.....५

मानिस वा जङ्गली जनावरले खानेकुराको रूपमा प्रयोग गर्ने प्रजाति नोक्सान.....६

मानिस तथा घरपालुवा जनावरको स्वास्थ्यमा समस्या.....७

(बढीमा तीनवटा मुख्य कारणहरू प्राथमिकताका आधारमा लेख्नुहोस्)

यस प्रश्नमा उत्तरदातालाई उक्त सङ्क्रमित किसीमका प्रजातिहरूले आफ्नो खेतीपाती तथा व्यवसायमा अर्थात् आयआर्जन, उत्पादनमा कस्तो असर गरेको छ, सो सोध्न खोजिएको छ । यदि उत्तरदाताले सङ्क्रमित प्रजातिले गर्दा आफ्नो घरपरिवारको आम्दानी घटेको भन्ने उत्तर आएमा कोड १, आफ्नो उत्पादन हुने काठ दाउरामा नोक्सानी भयो भन्ने उत्तर आएमा कोड २, सङ्क्रमण प्रजातिले गर्दा घाँसको उत्पादन कम भयो भन्ने उत्तर आएमा कोड ३, खाना पकाउने दाउरा नोक्सान भयो भन्ने उत्तर आएमा कोड ४, सोत्तरको नोक्सान भयो भन्ने उत्तर आएमा कोड ५, मानिस वा जङ्गली जनावरले खानेकुराको रूपमा प्रयोग गर्ने प्रजातिहरूको नोक्सान भयो भन्ने उत्तर आएमा कोड ६ तथा मानिस तथा घरपालुवा जनावरको स्वास्थ्यमा समस्या परेको भन्ने उत्तर आएमा कोड ७ लेख्नु पर्दछ । यस प्रश्नमा उत्तरदाताले एकभन्दा बढी परेका प्रभावहरू भन्न सक्ने भएकाले प्राथमिकताका आधारमा बढीमा ३ वटा विकल्पका कोडहरू कोड बक्समा क्रमशः राख्न सकिन्छ ।

यस्तै प्रकारले J09 को लहरमा रहेका अन्य वनस्पतीका प्रकारहरू जडिबुटी थाँक्रामा चड्ने लहरे विरुवा र जमिनमा फैलने लहरे विरुवाको बारेमा पनि सोध्नु पर्दछ ।

१०.३ फूल फुल्ने समयमा परिवर्तन

जलवायु परिवर्तनले गर्दा वनस्पतिहरूमा फूल फुल्ने तथा फल लाग्ने समयमा परिवर्तन भएको सुन्न पाइन्छ । यस प्रश्नमा उत्तरदातासँग आफ्नो क्षेत्रमा रहेका वनस्पतीका विभिन्न प्रकारका प्रजातिहरूमा परिवर्तन भएको छ कि छैन भन्ने सोधिएको छ ।

J15 मा रुखको प्रजातिमा छिटो फूल फुल्ने रफल लाग्ने भएको छ कि छैन भनेर सोधिएको छ । यदि उत्तरदाताले भएको छ भन्ने उत्तर दिएमा कोड १, भएको छैन भन्ने उत्तर दिएमा अर्थात् खासै परिवर्तन भएको छैन भन्ने उत्तर दिएमा कोड २ आफूलाई थाहा नभएको बताएमा कोड ३ लेख्नु पर्दछ ।

यस्तै प्रकारले J16, J17 र J18 मा फलफुलको प्रजाति, बुट्यानको प्रजाति र जडिबुटीको प्रजातिमा छिटो फूल फुल्ने र फल लाग्ने भएको छ कि छैन भनेर सोधी माथि उल्लेख गरिएअनुसार नै कोड राख्नु पर्दछ ।

जलवायु परिवर्तनको कारणले फूल फुल्ने र फल लाग्ने ढिला भएको पनि हुनसक्ने अवस्थाले गर्दा J19, J20, J21 र J22 मा रुखका प्रजाति, फलफुलका प्रजाति, बुट्यानका प्रजाति र जडिबुटीका प्रजातिलाई छुट्टाछुट्टै रूपमा ढिला फूल फुल्ने र फल लाग्ने भएको छ कि छैन सोधिएको छ । उत्तरदातासँग सोधी उनीहरूले दिएको जवाफको आधारमा उपयुक्त कोड दिइएको कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ । जलवायु परिवर्तनको प्रभावले फलफुलको आकारमा पनि परिवर्तन हुनसक्ने हुँदा J23 मा फूल र फूलको आकारमा परिवर्तन भएको छ भनी सोधिएको छ अर्थात् विगत २५ वर्षको अवधिमा पहिलाको भन्दा ठूलो अथवा सानो आकार भएको छ कि छैन भनी सोधी आकार घटेको भन्ने जवाफ दिएमा कोड २, आकार बढेको बताएमा कोड ३, खासै आकारमा परिवर्तन भएको छैन भनी बताएमा कोड १ र उत्तरदातासँग यी प्रजातिहरू नभएको अवस्थामा लानु नहुनेको कोड ४ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ ।

खण्ड ११ पर्यटनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव

यस खण्डले नेपालको पर्यटकीय क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनको असर तथा प्रभाव हेर्न खोजिएको छ ।

K01: के यस गाविस/नगरपालिकामा महत्वपूर्ण पर्यटकीय स्थल छन् ?

छ.....१,

छैन.....२,

सम्बन्धित उत्तरदातालाई आफू बसेको गाविस वा नगरपालिकामा महत्वपूर्ण पर्यटकीय स्थलहरू जस्तै प्राकृतिक, धार्मिक,साँस्कृतिक तालतलैया तथा अन्य प्रकारका सम्पदा हुनसक्छन् । जसले गर्दा त्यो क्षेत्रमा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरू भ्रमण गर्ने गरेका छन् । यदि उत्तरदाताले छन भनेको खण्डमा कोड १ लेख्ने र नभएको बताएको खण्डमा कोड २ लेख्नुपर्दछ । यदि छन भन्ने उत्तर आएमा प्रश्नहरू K02, K03, K04 र K05को प्रश्नहरू सोध्नु पर्दछ भने, छैन भन्ने उत्तर आएमा एकैपटक खण्ड १२ मा जानु पर्दछ ।

K02: यदि छन् भने पर्यटकको सङ्ख्यामा के कस्तो परिवर्तन आएको छ ?

बढेको छ.....१

घटेको छ.....२

उस्तै छ.....३,

थाहा छैन.....४

यस प्रश्नले उक्त गाविस, ग्रामपालिका वा नगरपालिकामा रहेका पर्यटकीय स्थानहरूमा विगतको तुलनामा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकको सङ्ख्यामा के कस्तो परिवर्तन आएको छ, सो हेर्न खोजिएको छ । यदि पर्यटकको सङ्ख्यामा विगतको भन्दा बढेको रहेछ भने कोड १ लेख्ने, विगतको भन्दा घटेको रहेछ भने कोड २ लेख्ने, विगतको भन्दा खासै परिवर्तन भएको छैन भन्ने उत्तर आएमा कोड ३ र थाहा छैन भन्ने उत्तर आएमा कोड ४ लेख्नुपर्दछ ।

K03: यदि घटेको छ भने के कारणले घटेको छ ?

१.

२.

३.

यदि प्रश्न नं. K02 मा उत्तरदाताबाट पर्यटकको सङ्ख्यामा कमी आएको भन्ने उत्तर आएमा अर्थात कोड २ आएमा मात्रै यो प्रश्न सोध्नु पर्दछ र उत्तरदातालाई के कारणले पर्यटकहरू घटेका छन् भन्ने सोधी आएका कारणहरू बढीमा ३ वटा उल्लेख गर्नु पर्दछ । उत्तरदाताले बताउने कारणहरू जुन क्रममा बताउँछन्, त्यसै क्रममा राख्ने ।

K04: पर्यटको बसाइ अवधिमा के कस्तो परिवर्तन भएको छ ?

बढेको छ.....१,

घटेको छ.....२,

उस्तै छ.....३,

थाहा छैन.....४

विगतको तुलनामा यदि आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूको बसाइ उक्त स्थानमा बढेको छ अर्थात् पर्यटकहरूले उक्त स्थानमा बढी रात बिताएका छन् भने कोडमा १ लेख्नु पर्दछ, विगतको तुलनामा पर्यटकले विभिन्न कारणहरूले गर्दा आफ्नो बसाइ कम गरेका छन् भने कोड २, खासै परिवर्तन भएको छैन भने कोड ३ र थाहा छैन भन्ने आएमा ४ लेख्नु पर्दछ ।

K05: यदि घटेको छ भने पर्यटकको बसाइ अवधि के कारणले घटेको छ ?

१.

२.

३.

यदि उत्तरदाताले प्रश्न नं. **K04** मा घटेको छ भन्ने उत्तर दिएको खण्डमा अर्थात् प्रश्न नं. **K04** मा २ आएको अवस्थामा सम्बन्धित उत्तरदातालाई के कारणले पर्यटकले आफ्नो बसाइ अवधिमा कम गरे होलान् भनेर कारणहरू सोधी बढीमा तीनवटा कारणहरू कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ ।

खण्ड १२ जलवायु परिवर्तन सामना गर्न घरपरिवारले अपनाएको रणनीति/कार्य

यो खण्डले सम्बन्धित परिवारले जलवायु परिवर्तनले पारेको अथवा पार्न सक्ने जोखिम, असर तथा प्रभावलाई सामना गर्न के कस्ता कार्यहरू गरेका छन् सो हेर्न खोजिएको हो । उक्त कार्यहरूलाई दुई भागमा बाँडिएको छ । खण्ड १२.१ मा विशेषगरी कृषिसँग सम्बन्धित जोखिम, असर तथा प्रभावलाई सामना गर्न के कस्ता कार्यहरू गरेका छन्, सो हेर्न खोजिएको छ भने खण्ड १२.२ मा गैरकृषिसँग सम्बन्धित विषयवस्तुहरू सोधिएका छन् ।

L01: विगत २५ वर्षको अवधिमा तपाईं वा तपाईंको परिवारको कुनै सदस्यले कृषिमा आधारित अनुकूलसम्बन्धी कुनै सीप विकास तालिम लिनु भएको छ?

छ.....१

छैन.....२

यो प्रश्नले सम्बन्धित परिवारका कुनै सदस्यले जलवायु परिवर्तनका असरहरूलाई सामना गर्न अर्थात् जलवायु परिवर्तनले पार्न सक्ने असर तथा प्रभावलाई कम अथवा आफ्नो अनुकूलन बनाउन केही सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाबाट तालिम लिएको छ कि छैन बुझ्न खोजिएको हो । उदाहरणका लागि बाली लगाउने प्रणाली, डुबानबाट खेतबारीलाई कसरी जोगाउन सकिन्छ, आदि... । यस्तो तालिम लिएको भएमा कोड १ र नलिएको भए कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

L02: विगत २५ वर्षको अवधिमा बाली लगाउने पद्धतिमा परिवर्तन गर्नु भएको छ ?

छ..... १

छैन.....२

सम्बन्धित घरपरिवारले जलवायु परिवर्तनको अनुकूलताका हिसाबले यदि आफ्नो बाली लगाउने प्रचलनमा (उदाहरणका लागि लाइनमा बिउ रोप्ने, बाली चक्र प्रणाली, छापा हाल्ने, गरा बनाएर खेती गर्ने नजोती मुसुरो छर्ने आदि) विगत २५ वर्षको अवधिमा केही परिवर्तन गरेको भए कोड १ र परिवर्तन गरेको रहेन छ भने कोड २ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ ।

L03: विगत २५ वर्षको अवधिमा कुनै जग्गा बाँझै छाड्नु भएको छ?

छाडेको..... १

नछाडिएको.....२

सम्बन्धित घरपरिवारले जलवायु परिवर्तनको प्रभाव तथा असरका कारण आफ्नो पूरै वा कुनै जग्गामा खेतीपाती गर्न नसकी वा गरे पनि त्यसबाट उचित प्रतिफल लिन नसक्ने देखेपछि जग्गालाई बाँझै राखेको छ भने कोड १ तथा कुनै पनि जग्गा बाँझै राख्नु परेको छैन भने कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

L04. विगत २५ वर्षको अवधिमा पहिलेको भन्दा भिन्न नश्लको पशुपंक्षी पालन गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा परम्परागतरूपमा पालिएका पशुपंछीको सट्टा भिन्न जातका पशुपंछी जस्तै गाईपालन, जर्सी क्रस, बाखापालनमा जमुना पारी क्रस आदि पालन गर्न थालेको भए कोड १ र केही नयाँ परिवर्तन नभएको भए कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

L05. जलवायु परिवर्तनको सामना गर्न विगत २५ वर्षको अवधिमा थप सिँचाइको व्यवस्था गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा आफ्नो जग्गा जमिनमा सरकारी अथवा गैरसरकारी सहयोग अथवा आफ्नै निजी लगानीमा थप सिँचाइको व्यवस्था जस्तै कुलो पक्की गर्ने, पाइपबाट सिँचाइ, प्लाष्टिक पोखरी, थोपा सिँचाइ, रोअरपम्म आदि गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो अवधिमा थप सिँचाइको व्यवस्था गरेको छैन भने कोड २ लेख्नुपर्दछ ।

L06: जलवायु परिवर्तनको सामना गर्न विगत २५ वर्षको अवधिमा पोखरीमा लगानी गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा माछापालन वा अन्य आवश्यक पानीको आपूर्तिको लागि पोखरी बनाएको अथवा पोखरीमा थप लगानी गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयमा अवधिमा थप पोखरी निर्माण वा पोखरीमा थप लगानी गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

L07: विगत २५ वर्षको अवधिमा उन्नत बीउ लगाउने अभ्यास गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा उन्नत बीउ लगाएको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयमा अवधिमा उन्नत बीउलगाएको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

L08: विगत २५ वर्षको अवधिमा बाली लगाउने समय परिवर्तन गर्नुभयो (बीउ छर्ने आदि) ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा बाली लगाउने समयमा परिवर्तन गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयमा अवधिमा बाली लगाउने समयमा परिवर्तन गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

L09: विगत २५ वर्षको अवधिमा खेतबारीमा अजैविक (रासायनिक) मलको प्रयोगको मात्रा वृद्धि गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा खेतबारीमा अजैविक (रासायनिक) मलको प्रयोगको मात्रा वृद्धि गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा खेतबारीमा अजैविक (रासायनिक) मलको प्रयोगको मात्रा वृद्धि गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

L10: विगत २५ वर्षको अवधिमा खेतमा जैविक मलको प्रयोगको मात्रा वृद्धि गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा खेतबारीमा जैविक मलको प्रयोगको मात्रा वृद्धि गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा खेतबारीमा जैविक मलको प्रयोगको मात्रा वृद्धि गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नुपर्दछ । जैविक मल भन्नाले गोडमेल वा पातपतिङ्गर कुहाएर बनाएको मललाई बुझ्नुपर्छ ।

L11: विगत २५ वर्षको अवधिमा नयाँ बाली लगाउने कार्य गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा नयाँ बाली लगाउने गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा खेतबारीमा नयाँ बाली लगाउने गरेको रहेनछ भने कोड २ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ । नयाँ बाली भन्नाले परम्परागत रूपमा लगाई आएका बालीहरुभन्दा अतिरिक्त बालीहरु जस्तै: अलैची, चिया, उखु, सूती, जुट, मुसुरो, कफी आदि खेती गर्ने चलन बुझ्नुपर्छ ।

L12: विगत २५ वर्षको अवधिमा नयाँ जातका पशुपंक्षी पालन गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा नयाँ जातका पशुपंक्षी पालन गरेको रहेछ भने कोड १ सो समयावधिमा नयाँ जातका पशुपंक्षी पालन गरेको रहेनछ भने कोड २ कोड लेख्नु पर्दछ । नयाँ पशुपंक्षी भन्नाले पहिले पहिले नेपालको पशुपंक्षी पालन जस्तै बङ्गुर पालन, खरायोपालन, माहुरीपालन, रेशमपालन आदि ।

L13: विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपंक्षीमा लाग्ने रोग नियन्त्रण गर्न खर्च गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपंक्षीमा लाग्ने रोग नियन्त्रण गर्न कुनै रकम खर्च गरेको रहेछ भने कोड १ तथा खर्च गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

L14: विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपंक्षीको बीमा गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपंक्षीको बीमा गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो अवधिमा पशुपंक्षीको बीमा गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

L15: विगत २५ वर्षको अवधिमा कुनै कृषि बालीको बीमा गरिएको छ ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा कुनै कृषि बालीको बीमा गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो अवधिमा बीमा गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

L16: विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपालन मात्र गर्ने कार्यको थालनी गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपालन मात्र गर्ने कार्यको थालनी गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा पशुपालन मात्र गर्ने कार्यको थालनी गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

L17: विगत २५ वर्षको अवधिमा बाली मात्र लगाउने कार्यको थालनी गरियो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा बाली मात्र लगाउने कार्यको थालनी गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा बाली मात्र लगाउने कार्यको थालनी गरेको रहेनछ भने कोड २ कोष्ठमा लेख्नु पर्दछ ।

L18: विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपालन गर्ने तथा बाली लगाउने दुवै कार्यको थालनी गरियो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा पशुपालन गर्ने तथा बाली लगाउने दुवै कार्यको थालनी गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा पशुपालन गर्ने तथा बाली लगाउने दुवै कार्यको थालनी गरेको रहेनछ भने कोड २ कोष्ठमा लेख्नुपर्दछ । दुवै कार्यको थालनी भन्नाले कृषि तथा पशुको एकीकृत कृषि प्रणाली बुझ्नुपर्छ ।

L19: विगत २५ वर्षको अवधिमा कृषि वनको थालनी गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा कृषि वनको थालनी गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा कृषि वनको थालनी गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नुपर्दछ । कृषि वन भन्नाले कृषि वालीहरु एवं पशुपक्षीहरु पालनका साथ रुख विरुवा, डालेघाँस, आदि हुर्काउने पद्धति बभ्नुपर्छ ।

L20: विगत २५ वर्षको अवधिमा सङ्गति बाली (Compatible cropping) लगाउने कार्यको थालनी गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा सङ्गति बाली (Compatible cropping) लगाउने कार्यको थालनी गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा सङ्गति बाली (Compatible cropping) लगाउने कार्यको थालनी गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ । उदाहरणका लागि कोदो र सयपत्री, मकै र भटमास, गहुँ र मसुरो आदि ।

L21: विगत २५ वर्षको अवधिमा शीतभण्डारको प्रयोग गर्नुभएको छ ?

छ..... १

छैन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा शीतभण्डार प्रयोग गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा शीत भण्डारको प्रयोग गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नुपर्दछ । शीत भण्डार भन्नाले, दुई किसिमको भण्डारण प्रवृत्ति बुझिन्छ । प्राकृतिक र कृत्रिम प्राकृतिक उदाहरणमा उच्च पहाडी क्षेत्रमा उत्तरतिर फर्काएर खाल्डो खनी बनाएको । विजुली प्रयोग गरेर भण्डारणका लागि बनाइने शीत गृह ।

L22: विगत २५ वर्षको अवधिमा स्थानीय प्रजाति संरक्षण गर्न बीउ भण्डार (बैंक) को थालनी गर्नु भएको छ ?

छ..... १

छैन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा स्थानीय प्रजाति संरक्षण गर्न बीउ भण्डार (बैंक) को थालनी गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा स्थानीय प्रजाति संरक्षण गर्न बीउ भण्डार (बैंक) को प्रयोग गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ । बीउ बैंक भन्नाले लोप हुने अवस्थामा पुगेको स्थानीय वालीका बीउहरु कम्तीमा २५ प्रतिशत संरक्षण गरी ७५ प्रतिशत मात्र खपत गर्ने पद्धति सम्भन्नुपर्छ ।

L23: विगत २५ वर्षको अवधिमा जल तथा भू-संरक्षण कार्य गर्नुभएको छ ?

छ..... १

छैन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा जल तथा भू-संरक्षण कार्य गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा जल तथा भू-संरक्षण कार्य गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ । जल तथा भू-संरक्षण कार्य भन्नाले गरा सुधार, वृक्षरोपण, पोखरी निर्माण, कान्तामा विरुवा रोपेर जोगाउने कार्य, कवर वाली लगाउने आदि ।

L23: विगत २५ वर्षको अवधिमा कृषिमा आधारित कुनै गुनासोहरु लिएर सम्बन्धित निकायहरुमा जानुभएको छ ?

छ..... १

छैन..... २

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा कृषिमा आधारित कुनै गुनासोहरु लिएर सम्बन्धित निकायमा जाने गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा कृषिमा आधारित कुनै गुनासोहरु लिएर सम्बन्धित निकायहरुमा गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ ।

१२.२ गैरकृषिमा आधारित

L25: विगत २५ वर्षको अवधिमा खाद्य उपभोग व्यवहारमा परिवर्तन गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन..... २

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा खाद्य उपभोग व्यवहारमा परिवर्तन गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा खाद्य उपभोग व्यवहारमा परिवर्तन गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ । उदाहरणका लागि, स्थानीयस्तरमा उत्पादन हुने बालीमा परिवर्तन भई सोहीअनुसारको खानपान उपयोगमा परिवर्तन आएको बुझ्नुपर्छ । जस्तै : धान हुन नसकेमा, घैया धानको भात खाने, पहिले तरकारी खेती नहुने ठाउँमा तरकारी फल्ल थालेर भातको मात्रा घटाउनु आदि ।

L26: विगत २५ वर्षको अवधिमा स्थानीय स्तरमा गैरकृषि व्यवसाय बढाउदै जानुभएको छ ?

छ.....१

छैन..... २

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा स्थानीय स्तरमा गैरकृषि व्यवसाय बढाउदै गएको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा स्थानीयस्तरमा गैरकृषि व्यवसाय बढाउदै गएको रहेनछ भने कोड २ लेख्नुपर्दछ । गैरकृषि व्यवसाय भन्नाले जागिर, व्यापार, सेवा, ज्यालामजदुरी आदि ।

L27: विगत २५ वर्षको अवधिमा गैरकृषि रोजगारी अपनाउने कार्य गर्नुभयो ?

गरियो.....१

गरिएन..... २

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा गैरकृषि रोजगारी अपनाउने कार्य गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा गैरकृषि रोजगारी अपनाउने कार्य गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ । गैरकृषि रोजगारी भन्नाले, कृषि व्यवसाय पूर्णरूपमा छाडी गैरकृषि रोजगारी सुरु गरेको भन्ने बुझ्नुपर्छ ।

L28: विगत २५ वर्षको अवधिमा कुनै सदस्य विकल्पका लागि यस स्थानबाट अन्य स्थानमा अस्थायी रूपमा बसाइसराइ गएको छ ?

छ..... १

छैन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा कुनै सदस्य विकल्पका लागि यस स्थानबाट अन्य स्थानमा अस्थायी रूपमा बसाइ सराइ गरेको रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा कुनै सदस्य विकल्पका लागि यस स्थानबाट अन्य स्थानमा अस्थायी रूपमा बसाइसराइ गरेको रहेनछ भने कोड २ लेख्नुपर्दछ । अस्थायी बसाइसराइ भन्नाले महिना वा सोभन्दा कम अवधिको वैकल्पिक आयआर्जनमा हुने आफू बसेको स्थानबाट अन्य स्थानमा गएको अवस्था ।

L29: विगत २५ वर्षको अवधिमा बाढी र पहिरो जोखिम न्यूनीकरण गर्ने तथा जल व्यवस्थापन अभ्यासमा सहभागिता छ ?

छ..... १

छैन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारले विगत २५ वर्षको अवधिमा बाढी पहिरो जोखिम न्यूनीकरण गर्ने तथा जल व्यवस्थापन अभ्यासमा सहभागिता रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा बाढीरपहिरो जोखिम न्यूनीकरण गर्ने तथा जल व्यवस्थापन अभ्यासमा सहभागिता रहेनछ भने कोड २ लेख्नु पर्दछ । यस सन्दर्भमा सहभागिता भन्नाले बाढी, पहिरो नियन्त्रण तथा जल संरक्षणका सामुदायिक गतिविधिहरुमा सक्रिय हुने परिपाटिलाई बुझ्नुपर्छ ।

L30: विगत २५ वर्षको अवधिमा समुदायमा आधारित प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा संलग्नता छ ?

छ..... १

छैन.....२

यदि सम्बन्धित घरपरिवारको विगत २५ वर्षको अवधिमा समुदायमा आधारित प्राकृतिक स्रोत स्रोत व्यवस्थापनमा सहभागिता रहेछ भने कोड १ तथा सो समयावधिमा समुदायमा आधारित प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा सहभागिता रहेनछ भने कोड २ लेख्नुपर्दछ । सामुदायिक स्रोत व्यवस्थापन भन्नाले स्थानीय वन जङ्गल, माटो, जल, सिमसार आदिको संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्य सम्भन्धित ।